

Τεύχος 5.

Μαῖος 1900

ΑΡΜΟΝΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΣΥΝΤΑΞΙΣ: ΟΔΟΣ ΟΜΗΡΟΥ 9

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΙΣ: ΟΔ. ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ 58

Παρακαλοῦνται οἱ κ. κ. Συνδρομηταὶ νὰ προσέχωσιν εἰς τὰ
ἐν τῇ 3ῃ καὶ τῇ 4ῃ σελίδι σημειούμενα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ 5^{ου} ΤΕΥΧΟΥΣ

Ο πολιτισμὸς καὶ ἡ γλῶσσα τῶν Καταλάνων ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν ΙΔ' ἑκατονταετηρίδα, ὑπὸ Ἀντωνίου Ρούβιο Λιούκ (μετάφρ. Γ. Ν. Μαυράκη). Σελ. 273

Ἡ διατήρησις τῆς δυνάμεως ἐν τῇ φύσει (ἐκ τῶν Χημικῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Liebig) » 289

Δημιῶδες ῥητόν, ὑπὸ Ἀντωνίου Α. Ροντήρη καὶ Ν. Γ. Πολίτου » 299

Ἡ τριγωνικὴ ἀγορὰ καὶ ὁ ἑλληνικὸς ναὸς τῆς Πομπηίας (μετ' εἰκόνων) ὑπὸ Φιλαρχαίου » 302

Ἀρχαιολογικὰ ζητήματα. 2. Ἡ ἐπικήδειος σπονδή, ὑπὸ Γουλ. Μπάρτ » 306

Αἱ ἐπιγραφαὶ τοῦ Μυστρᾶ, ὑπὸ Κ. Μ. Κωνσταντοπούλου. » 316

Τὰ τῶν Βαυαρῶν φιλελλήνων ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὰ ἔτη 1826 — 1829. (Μετάφρ. ἐκ τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Κ. βαρώνου Ἀϊδεκ) » 330

ΠΙΝΑΞ ΕΝ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΙ

Πίναξ ΙΓ' : Τὸ νότιον τμήμα τῆς Πομπηίας.

Κύριος καὶ πρώτιστος σκοπὸς τῆς « Ἀρμονίας » εἶναι ἡ διάδοσις τῆς ἀληθείας διὰ πρωτοτύπων ἐπιστημονικῶν μελετῶν, ἀναγομένων ἰδίᾳ εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν, τὴν ἱστορίαν καὶ γεωγραφίαν, τὴν ἐθνικὴν καὶ χριστιανικὴν ἀρχαιολογίαν, τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν γένει, ὡς καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας.

Κατὰ δεύτερον λόγον σκοπεῖ νὰ καθιστᾷ προσιτὰ εἰς τοὺς Ἑλληνας δι' ἐπιτυχῶν μεταφράσεων πάνθ' ὅσα γραφόμενα ξένη φωνῇ συνάδουσι πρὸς τὸν ἄνω σκοπὸν, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἀγνοίας τῶν ξένων γλωσσῶν ἢ καὶ δι' ἄλλους λόγους δὲν περιέρχονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς γινώσκιν πάντων ἡμῶν.

Πρὸς ὅσον ἔνεστι τελειοτέραν ἐπίτευξιν τούτων ἡ « Ἀρμονία » μετ' ἰδίας προσοχῆς θὰ παρακολουθεῖ τὴν φιλολογικὴν κίνησιν τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς, οὐ μόνον ἀναγράφουσα τὰ ἐκάστοτε ἐκδιδόμενα συγγράμματα ὅσα ἀνάγονται εἰς τὸ πρόγραμμα αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἀναπτύσσουσα ἢ καὶ κρίνουσα τὰ περιεχόμενα τῶν μᾶλλον ἀξίων λόγου. Ὅθεν καὶ παρακαλοῦμεν πάντα ἐκδίδοντα νέον σύγγραμμα, ὅπως πέμπη ἡμῖν ἐν ἀντίτυπον αὐτοῦ, ἢ ὅταν πρόκειται περὶ δαπανηροῦ πως δημοσιεύματος, ν' ἀναγγείλῃ ἡμῖν τοῦλάχιστον τὴν ἐκδοσιν.

Ἡ « Ἀρμονία » θέλει φιλοξενεῖ ἐν ταῖς στήλαις αὐτῆς πᾶσαν ἐπιστημονικὴν διατριβὴν ἐγκρινομένην προηγουμένως ὑπὸ τῆς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον συσταθείσης ἐιδικῆς ἐπιτροπῆς καὶ μὴ προσκρούουσαν εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας καὶ τὰ διδάγματα τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἡ « Ἀρμονία » ἐκδίδεται κατὰ μῆνα εἰς τεύχη ἀποτελούμενα ἐκ 4 τυπογραφικῶν φύλλων εἰς μέγα 8^{ον} μετ' εἰκόνων καὶ πινάκων ἐν παραρτήματι ἢ καὶ ἐντὸς τοῦ κειμένου.

Ἐκαστον τεύχος τιμᾶται δραχμῆς (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φράγκου χρυσοῦ), ἢ δ' ἐξάμηνος συνδρομῆ δραχ. 5 (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φρ. χρ. 5) καὶ ἡ ἔτησία δραχ. 10 (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φρ. χρ. 10).

Ὅσοι τῶν κ. κ. συνδρομητῶν δὲν κατέβαλον ἀκόμη τὴν συνδρομὴν αὐτῶν παρακαλοῦνται νὰ πέμψωσιν αὐτὴν

οἱ μὲν ἐν Ἑλλάδι καὶ τῇ Ἀνατολῇ

πρὸς τὸν κ. ΓΟΥΔΙΕΛΜΟΝ ΜΠΑΡΤ, ἐκδότην, ἐν Ἀθήναις, ὁδ. Πανεπιστημίου 53,

οἱ δ' ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ

πρὸς τὸν Herrn CARL FR. FLEISCHER, Buchhändler, Leipzig, Salomonstrasse 16, μετὰ τῆς ἐξῆς σημειώσεως : pour compte de MM. Barth & von Hirst à Athènes.

ΠΩΛΟΥΝΤΑΙ:

- 1). Τὸ περιοδικὸν «Παρνασσός» (τόμοι 17).
- 2). Τὸ Ἀττικὸν ἡμερολόγιον Ἀσωπίου (τόμοι 24).
- 3). Τὸ Ἐθνικὸν ἡμερολόγιον Βρετοῦ (Παρίσιος 1864—1871).
- 4). Ἡ ἔφημερίς «Κλειώ» τῆς Τρογέστης (τὰ πρῶτα 12 ἔτη).
ΣΗΜ. Περιέχει ἐν τῇ ἐπιφυλλίδι καὶ ἐν ταῖς στήλαις πλείστας σπουδαίας πραγματείας.
- 5). Ὁ Γαλλικὸς χάρτης τῆς πρώην Ἑλλάδος (ἐν φύλλοις).
Πάντα ἐν ἀρίστη καταστάσει.
Ἄπευθυντέον πρὸς τὴν Διαχείρισιν τῆς «Ἀρμονίας».

ΕΞΕΔΟΘΗ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΧΡΟΝΩΝ

ΥΠΟ **Β. ΨΙΛΑΚΗ**

πρώην γυμνασιάρχου Σύρου καὶ Χαρίων

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ—ΤΕΥΧΟΣ Α'

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΤΑ ΠΟΛΕΙΣ

256 σελ. εἰς 8ον

ΤΙΜΑΤΑΙ ΦΡ. 3

Ἡ Σύνταξις τῆς Ἀρμονίας συνιστᾷ τοῖς ἀναγνώσταις τὴν

RIVISTA

DI

STORIA ANTICA

E

SCIENZE AFFINI

DIRETTORE GIACOMO TROPEA

Professore di storia antica nella R. Università di Messina

Τὸ περιοδικὸν τοῦτο δημοσιεύεται εἰς 4 ὀγκῶδη τεύχη κατ' ἔτος,
ἢ δὲ συνδρομῇ αὐτοῦ τιμᾶται

ΜΟΝΟΝ ΦΡ. ΧΡ. 14

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΝΙΚΑΙΑΣ

ΚΑΙ

ΤΟΥ ΔΕΣΠΟΤΑΤΟΥ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

(1204—1261)

ΥΠΟ **ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΜΗΛΙΑΡΑΚΗ**

Σελ. 676 εἰς 8ον

ΤΙΜΑΤΑΙ ΦΡ. 12

Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΓΛΩΣΣΑ
ΤΩΝ ΚΑΤΑΛΑΝΩΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΙΔ' ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΑ¹

ΥΠΟ

ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΡΟΥΒΙΟ ΔΙΟΥΚ

“ Η αὐτὴ ὑπερήφανος γλῶσσα, ἣτις ἀντήχησεν
ἡμέραν τινὰ ἀνὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Μεσογείου
ἔκαμεν ἐπίσης νὰ φρικώσῃ τὰ εἰρήνια τῆς ἱερᾶς
τῶν Ἀθηνῶν Ἀκροπόλεως .”

(M. Menéndez y Pelayo. — Discurso
de gracias de los Jochs florals de
Barcelona de 1888).

Κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἡ Ἀνατολὴ ἐγένετο τὸ στάδιον διαφόρων
πολιτικῶν, θρησκευτικῶν καὶ ἐμπορικῶν ἐπιχειρήσεων τῆς Εὐρώπης καὶ
τὸ θέατρον τῶν μᾶλλον μυθωδῶν κατορθωμάτων αὐτῆς. Πάντες οἱ
τυχοδιώκται καὶ πλείστοι τῶν ἐπιφανῶν ἀρχηγῶν αὐτῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ

¹ Πρὸς πανηγυρισμὸν τῆς εἰκοσαετηρίδος τοῦ σοφοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανε-
πιστημίου τῆς Μαδρίτης, κ. Μαρκελίνου Menéndez y Pelayo, μέλους τῆς
Βασιλικῆς Ἰσπανικῆς Ἀκαδημίας τῆς Ἱστορίας, γεροϋσιαστοῦ καὶ διευθυντοῦ
τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, ἐπιφανοῦς δὲ κριτικοῦ καὶ γονιμωτάτου συγγραφέως,
ἐδημοσιεύθησαν ἐν Μαδρίτῃ ὑπὸ τὸν τίτλον *Homenaje à Menéndez y Pe-
layo, en el año vigésimo de su profesorado*, δύο ὀγκώδεις τόμοι,
περιέχοντες πεντήκοντα καὶ ἑπτὰ ἀνέκδοτα φροντίσματα πολλῶν Ἰσπανῶν καὶ
ἄλλων Εὐρωπαίων σοφῶν, μετὰ προλόγου ἐγκωμιαστικοῦ τοῦ περιφήμου Ἰσπα-
νοῦ μυθιστοριογράφου Juan Valera. Ἐν τούτων, στενότερα σχετιζόμενον
πρὸς τὴν μεσαιωνικὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος, εἶναι τὸ παρὸν γραφὴν ὑπὸ τοῦ
εἰλικρινοῦς καὶ θερμοῦ φιλέλληνος κ. Ἀντωνίου Rubió y Lluch, καθηγητοῦ
τῆς ἱστορίας τοῦ ἐν Βαρκελώνῃ Πανεπιστημίου, γνωστοτάτου δὲ τοῖς ἱστορικοῖς
καὶ λογίοις ἐν τε τῇ Εὐρώπῃ καὶ τῇ Ἑλλάδι, ὡς ἀκαμάτου μεσαιωνοδίφου
καὶ συγγραφέως ἀρίστων πρωτοτύπων ἱστορικῶν ἔργων, βαθέως δὲ γνώστου τῆς
νέας Ἑλληνικῆς.

Γ. Ν. Μαυράκης

έδοκίμασαν τὴν ἰσχὺν τῶν βραχιόνων των, ἐπὶ τοῦ ἐδάφους δ' αὐτῆς ἀνεφάνησαν αἱ πρὸς ἀπόκτησιν ἀποικιακῶν κτήσεων τάσεις τῆς Εὐρώπης, αἵτινες εὗρον βραδύτερον τὴν πλήρη αὐτῶν ἀνάπτυξιν ἐν τῇ κατακτήσει τοῦ Νέου Κόσμου. Ἡ Μεσόγειος καὶ τὰ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα σχηματισθέντα κρατίδια θεωροῦντο τότε μικρὰ διὰ λαοὺς πλήρεις ζωῆς καὶ ἀπλήστους ἐλπίδων, στενὴ δ' ἐπίσης αὐτὴ ἡ Ἀνατολή, μὴ δυναμένη νὰ ἱκανοποιήσῃ τῆλικαύτην φιλοδοξίαν καὶ ἀπλησίαν. Ἐνεκα τούτου συνεκρούσθησαν ἐν αὐτῇ συγχρόνως λαοὶ σύμμικτοι, καὶ δὲν ὑπῆρξε σημαίνουσα πόλις τῆς Βυζαντιακῆς αὐτοκρατορίας ἄνευ ἀποικίας τῆς Πίζης, τῆς Γενούης ἢ τῆς Ἐνετίας, οὐδὲ νῆσος ἢ βράχος τοῦ Αἰγαίου ἢ τῆς Ἀδριατικῆς, οὐδὲ σπιθαμὴ γῆς ἐν τῷ Μωρέῳ καὶ τῇ κυρίως λεγομένῃ Ἑλλάδι, ἄνευ ἄρχοντος τιμαριώτου Γαλλικῆς, Ἰσπανικῆς ἢ Ἱταλικῆς καταγωγῆς.

ὑπὸ τοῦ πυρετοῦ τούτου τῶν ἱπποτικῶν καὶ κατακτητικῶν ἐπιχειρήσεων, τοῦ καταλαβόντος τὴν Εὐρώπην κατὰ τὴν ΙΓ' καὶ ΙΔ' ἑκατονταετηρίδα, κατελήφθη ἐπίσης καὶ ἡ Ἰσπανία, καὶ ἐν μεγαλυτέρῳ μάλιστα βαθμῷ παρ' ὅσον κοινῶς νομίζεται. Ἡ Λατινοἰσπανικὴ ἱστορία τῆς Ἀνατολῆς οὐδὲν ὅπως ὑστερεῖ τῆς Γαλλικῆς καὶ Ἱταλικῆς, χάρις εἰς τὰ κατορθώματα τῶν δύο περιφημοτέρων στρατιωτικῶν ἑταιρειῶν, αἵτινες διέτρεξαν τὰ Ἑλληνικὰ πεδία, καὶ χάρις εἰς τὰ δύο πρωτότυπα ἱστορικὰ πρόσωπα, τὰ τόσον συμπαθητικά, τὸ μὲν ἐκ Μαϊόρκας, τὸ δ' ἐξ Ἀραγωνίας, ἄτινα διὰ τῶν ἰδίων σχεδὸν δυνάμεων ἀπέβλεψαν κατὰ διαφόρους χρόνους πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν, τὴν κατάκτησιν τοῦ Μωρέως, τὸν Ἰνφάντην δηλ. Δὸν Φερδινάνδον ἐκ Μαϊόρκας καὶ τὸν Μέγαν Ἀρχοντα τῆς Ρόδου Δὸν Ἰωάννην de Heredia.

Ἡ συμμετοχὴ τῶν ἐθνῶν τῆς Ἰσπανικῆς γενεᾶς ἐν ταῖς τύχαις τῆς Ἀνατολῆς μνημονεύεται σχεδὸν συνεχῆς, ἀλλ' ἀσύνδετος καὶ ἄνευ ὀρισμένου πολιτικοῦ ἢ ἐμπορικοῦ σχεδίου, οἷα εἶχον οἱ Γάλλοι καὶ οἱ Ἐνετοί, ἀπὸ τοῦ Ρογήρου de Lauria μέχρι τοῦ Δὸν Ἰωάννου τοῦ Αὐστριακοῦ καὶ ἀπὸ τῶν πολιτικῶν σχεδίων τῆς Σταυροφορίας τοῦ Ἰακώβου Α' μέχρι τῶν πρὸς σωτηρίαν τῆς Βυζαντιακῆς αὐτοκρατορίας προσπαθειῶν τοῦ Ἀλφόνσου Ε'.

Ἄλλ' οὐδεμία τῶν ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς χώραις, ταῖς ἀπομεμακρυσμέναις τῆς Ἰσπανίας, ἐκτελεσθεισῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων ἔσχε φήμην λαμπρὰν καὶ ἀποτελέσματα οἷα ἢ ἀπὸ τῶν Δαρδανελίων μέχρι τοῦ ὄρους Ταύρου καὶ ἀπὸ τῶν ὄχθων τοῦ Μαιάνδρου μέχρι τῶν τοῦ

Κηρισσοῦ στρατιωτικὴ Ὀδύσεια, ἢ ἐπιχειρηθεῖσα ὑπὸ τῆς λεγομένης Καταλανικῆς Ἑταιρείας. Ο ἐξ ἡρώων ἐκεῖνος καὶ δαιμόνων στρατός, ὡσεὶ ὀδηγούμενος ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς ἐκδικήσεως, ὅστις μικρὸν ἐδέησε νὰ καταπνίξῃ ἐν τῇ κοιτίδι τῆς τὴν ἀρτιγέννητον Ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν, κατέστησε βράχος τὴν ἤδη κατακερματισμένην πορφύραν τῶν καισάρων τοῦ Βυζαντίου καὶ κατέστρεψεν ἐγγὺς τῶν ἱστορικῶν πεδίων τοῦ Ὀρχομενοῦ καὶ τῆς Χαιρωνείας τοὺς Φράγκους ἱππότες, καὶ ἰδρυσεν ἐπὶ τέλους ἐν Ἀττικῇ καὶ Βοιωτίᾳ ἀπὸ τοῦ Κορινθιακοῦ ἰσμοῦ μέχρι τῶν ὀρίων τῆς Θεσσαλίας καὶ ἀπὸ τῆς Εὐβοίας μέχρι πέρα τῶν ὀρέων τῆς Φωκίδος στρατιωτικὸν κράτος γνησίας τιμαριωτικῆς καὶ ἰσοπολιτικῆς ὑποστάσεως, φέρον τὴν σφραγίδα τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τοῦ χαρακτήρος τῆς Καταλανικῆς ἐθνικότητος, ἐξ ἧς ἐπήγαγε. Φαίνεται δ' ὅτι τὸ πλανώμενον ἐκεῖνο στρατόπεδον, ἐγκαθιστάμενον ἐν τῇ κλασικῇ Ἑλλάδι καὶ διαρρήξαν ἐντελῶς τὸν μετὰ τῆς μητρὸς πατρίδος δεσμόν, ὡς οἱ στρατοὶ τοῦ Βιλλαρδουίνου καὶ τοῦ Champlitte ἢ ὡς οἱ Ναβαρραῖοι τοῦ Coquerel καὶ San Superano, κατέβαλε περισσοτέραν ἐπιμονὴν πάντων τούτων ὅπως διατηρήσῃ τὸν ἐθνικὸν αὐτοῦ χαρακτήρα. Τοῦτο δὲ καταφαίνεται διότι ριζοῦμενον ἐν χώρᾳ ἀγνώστῳ ἐθεώρησεν ὡς ἀγκυραν σωτηρίας τῆς ὑπάρξεώς του τὴν γλῶσσαν καὶ τοὺς νόμους τῆς Καταλωνίας, λαμβάνον τὰ Ἔθιμα τῆς Βαρκελώνος¹ ὡς βᾶσιν τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ δικαίου τοῦ νέου κράτους, ἐκ τῆς γλώσσης δὲ τὸν ἐξωτερικὸν τύπον τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ ἀτομικότητος.

Χάρις εἰς τὴν ἐπιμονὴν ταύτην ἢ ἐκφραστικὴ διάλεκτος, ἐν ἣ ὁ Muntaner ἔγραφε κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους τὰ ἀθάνατα αὐτοῦ Χρονικά, δι' ὧν ἠξιώθη τοῦ τίτλου τοῦ Camoens τῆς ἱστορίας, ἐμελλε νὰ ἐξευγενισθῇ, ὑψουμένη εἰς τὴν περιωπὴν τῆς ἐπικρατοῦσης γλώσσης. Τοῦτο δ' ἐγένετο καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Καταλανικὸς πολιτισμὸς ἐξετείνετο ἐπὶ τῶν τριῶν χερσονήσων τῆς Μεσογείου, καὶ ὁ ἡμέτερος ἀφελὴς χρονογράφος ἠδύνατο νὰ ἐκφωνήσῃ ἐν ὀρμῇ εὐγενοῦς ἐνθουσιασμοῦ: *Μῦς καὶ τῆς αὐτῆς γλώσσης δὲν ὑπάρχουσι πλειότεροι ἄνθρωποι τῶν Καταλάνων*².

¹ Costumbres de Barcelona. Οὕτως ἐκαλοῦντο οἱ εἰδικοί νόμοι τῆς Βαρκελώνος, αἵτινες ἴσχυσαν ὡς νόμοι καὶ ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς κυριαρχίας τῶν Καταλάνων. Οἱ νόμοι οὗτοι ἦσαν οὕτως εἰπεῖν ὁ πολιτικὸς κώδιξ τῆς Καταλωνίας κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα.

² Χρονικά τοῦ Ramón Muntaner, ἔκδοσις Bofarull, κεφάλαιον XXIX. Ἐν

Ἐὰν ὅμως τὸ γεγονός ὅπερ πραγματεύομεθα δὲν ἐβεβαιούτο ὑπὸ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς παραδόσεως, θὰ ἐφαίνετο ἀπίθανον, διότι δὲν κατανοεῖται πῶς στρατιωτικὴ ἀποικία μετὰ τριῶν πενταετιῶν ἀποχωρισμὸν καὶ ἐντελῆ ἐγκατάλειψιν ὑπὸ τῆς μητροπόλεως τῆς, φέρουσα ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς στοιχεῖα ἑτερογενῆ καὶ διαφόρων προελεύσεων, ἐξαρτωμένη δ' ἐπὶ ἐξήκοντα καὶ πλέον ἔτη ἐκ τῶν βασιλείων τῆς Σικελίας, θὰ διετηρεῖτο τόσον Καταλανικὴ ἐν τῷ μέσῳ τῆς στενῆς καὶ συνεχοῦς ἐπαφῆς δύο ἠττημένων λαῶν, τοῦ Γαλλικοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ, καὶ τοῦ διαρκοῦς Σικελικοῦ ἀποικισμού, ὃν ὑπέθαλπεν ἀπαύστως μετὰ πολιτικῶν σκοπῶν προσαρτήσεως τὸ κυρίαρχον πολιτικὸν κράτος μέχρι τοιοῦτου βαθμοῦ, ὥστε νὰ διεγείρῃ τὴν δυσπιστίαν τῶν Καταλάνων. Καὶ ἐν τούτοις οὐδὲν βεβαιότερον τούτου. Ἀναγκασθεῖσα ἡ Ἐταιρεία νὰ διατηρήσῃ ἐν τοῖς νέοις κράτεσιν, ἅτινα κατέλαβε διὰ τῶν ἰδίων ὀπλων, τὴν ἑαυτῆς ἐνότητα καὶ συνοχὴν, ὅπως μὴ διαλυθῇ ἐν τῷ μέσῳ τῶν περικυκλούντων αὐτὴν πολεμίων, ἔνεκα τῆς μειονότητος αὐτῆς, ὡς ἔλεγε Πέτρος ὁ Δ' πρὸς τοὺς τῶν Ἀθηνῶν ὑπηκόους τοῦ τῷ 1380, ὥθησε μέχρις ἄκρου τὸν χωρισμὸν τῆς καὶ τὴν μεταξὺ νικητῶν καὶ ἠττημένων διαφορὰν, διατηροῦσα ἐπιμόνως τὸν χαρακτηριστικὸν τύπον τοῦ ἰδίου αὐτῆς βίου. Ἐνεκα δὲ τούτου παρεδέχθη εἰς ἐλαχίστας μόνον περιστάσεις τὸ Ἑλληνικὸν στοιχεῖον (πάντοτε ὅμως ἐν ἥττονι βαθμῷ τῶν προκατόχων καὶ διαδόχων τῆς ἐν τῇ τῶν χωρῶν ἐκείνων κυριαρχίᾳ Φράγκων καὶ Φλωρεντινῶν), ὅπως συμμετάσχῃ τοῦ ἰδιωτικοῦ αὐτῆς βίου καὶ τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν προνομίων τῆς.

τούτοις δὲν ἀντήχει τὸ πρῶτον ἡ Καταλανικὴ γλῶσσα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς κλασσικῆς Ἑλλάδος, διότι καὶ τῷ 1292 ὁ Ρογήρος de Lauria ἐπεχείρησεν ἐπιτυχῆ ἐπίδρομὴν εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τὸν Μωρέαν, ὅπως καταστήσῃ σεβαστὰ τὰ δικαιώματα τοῦ Ἰνφάντου Φρειδερίκου τῆς Ἀραγωνίας, ὅστις ἐκκληρονόμησε τὰ τοῦ ἀτυχοῦς Μανφρέδου, καταλαμβάνων τὴν Μονεμβασίαν καὶ κατατροπῶν ἐν Ναυαρίνῳ τοὺς βαρόνους τοῦ πριγκιπάτου. Ὁ Muntaner ἀναφέρει τὸ ἐπισῶδιον τοῦτο εἰς τὸ κεφ. CXVII τῶν Χρονικῶν του. Ἔτη δὲ τινα βραδύτερον, ἀπὸ τοῦ 1315 μέχρι τοῦ 1316, ὁ ἀτυχῆς Ἰνφάντης Δὸν Φερδινάνδος ἐκ Μαϊόρκας, ὃν κατεδίωκεν ἀτυχῆς εἰμαρμένη ὁμοίᾳ πρὸς τὴν τοῦ βασιλικοῦ οἴκου του, ἐγκατέστησεν ἐν Γλαρέντζᾳ, πρωτεύουσῃ τοῦ ἐν Μωρέᾳ πριγκιπάτου αὐτοῦ, ἀληθῆ, καίτοι ἐφήμερον, Καταλανικὴν αὐλήν. Διηγείται δ' ὡσαύτως ὁ Muntaner ὅτι ὁ Γάλλος δούξ τῶν Ἀθηνῶν Gualtero de Brienne ἐγένετο ἀγαπητὸς εἰς τοὺς Καταλάνους καὶ ὠμίλει τὴν Καταλανικὴν, ἅτε ἀνατραφεὶς ἐν Σικελίᾳ (κεφ. CCXL).

Καταλαμβάνοντες οἱ Καταλάνοι τὰ λεγόμενα δουκᾶτα τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν Νέων Πατρῶν, διεπραγματεύθησαν ὡς κράτος πρὸς κράτος μετὰ τοῦ Βασιλέως τῆς Σικελίας πρὸ τῆς ἀναγνωρίσεως αὐτοῦ ὡς κυρίου καὶ δουκός, ὁ δὲ πρῶτος ὅρος τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ ἦτο ὁ σεβασμὸς πρὸς πᾶν ὅ,τι ἀπετέλει τὴν ἐθνικὴν ἐκείνην ἀτομικότητα, τὴν ἐγκεχαραγμένην ἰσχυρῶς ἐν τῇ γλώσσῃ, τοῖς νόμοις καὶ τοῖς ἤθεσιν αὐτῆς. Εἰς λεπτομερῆ δὲ κεφάλαια διετύπωσαν τὰς ἐπιθυμίας καὶ ἀπαιτήσεις τῶν καὶ ἐξησφάλισαν διὰ τοῦ διπλοῦ κύρους, τοῦ δικαιώματος τῆς κατακτήσεως καὶ τῆς βασιλικῆς ἐπικυρώσεως, τὴν ὑλικὴν κατοχὴν τῆς χώρας καὶ τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς ὡς πολιτείας αὐτονόμου, κυβερνωμένης κατὰ τοὺς ἰδίους αὐτῆς θεσμούς. Τὸ σπουδαῖον αὐτὸ ἐγγράφον ἐλλείπει δυστυχῶς ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς Πανόρμου, ὅπερ περιέχει μόνον λείψανα διεσπαρμένα πράξεων σχετικῶν πρὸς τὸ δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν, τῶν κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν Ἀραγωνικῆς καταγωγῆς Σικελῶν κυρίων· βεβαιούσιν ὅμως τὴν ὑπαρξίν του ἄλλα μεταγενέστερα, καὶ κατάδηλον γίνεται δι' αὐτῶν, ὅτι εἶχε συνταχθῆ ἐν τῇ κοινῇ Καταλανικῇ διαλέκτῳ.

Κατὰ τὰς ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Βαρκελώνος καὶ τῆς πρωτεύουσας τῆς Σικελίας ἐνδελεχεῖς ἐρεῦνας μου ἔσχον τὴν εὐτυχίαν νὰ εὑρῶ ὀλίγας μὲν, ἀλλὰ περιέργους εἰδήσεις περὶ τῆς ὑπὸ τῶν κατακτητῶν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν Νέων Πατρῶν χρήσεως τῆς εἰρημένης γλώσσας ὡς ἐπισήμου ἐν τῇ διοικήσει τῶν πολιτειῶν αὐτῶν. Πᾶσαι δὲ αὐταὶ σχετίζονται μόνον πρὸς τὰ τελευταῖα εἴκοσιν ἔτη τῆς Καταλανικῆς κυριαρχίας. Ὅπως λοιπὸν ἐξηγήσωμεν τὸ μέγα αὐτὸ ἱστορικὸν χάσμα, πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἔνεκα τῆς καταστροφῆς πολλῶν ἐπισήμων ἐγγράφων δὲν εὐρίσκονται πράξεις κατὰ σειρὰν μέχρι τοῦ 1355 ἐν τῇ καγκελλαρίᾳ τῆς Πανόρμου, σχετικαὶ πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ὅτι ἡ περίοδος αὕτη ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ 1311, ἔτους τῆς ἐν τῇ εἰρημένῃ χώρᾳ πρώτης ἐγκαταστάσεως τῶν Καταλάνων, καὶ φθάνουσα μέχρι τοῦ 1355, δεῖν νὰ ἀναπληρωθῇ δυσχερῶς κατὰ τὸ πλεῖστον αὐτῆς μέρος δι' ἐγγράφων μεμονωμένων τῆς Ἑνετίας, Νεαπόλεως, Ρώμης κ.τ.λ., ἢ καὶ ἐξ ἄλλων ἱστορικῶν πηγῶν, ἃς οὐ τοῦ παρόντος νὰ μνημονεύσωμεν.

Ἡ πρώτη γνωστὴ μαρτυρία περὶ τῆς ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς δουκάτοις ἐπισήμου χρήσεως τῆς Καταλανικῆς εἶναι ὁ διορισμὸς ὡς ἐφέτου (juez de apelaciones) τοῦ Βαρβολομέου Βαλερίου, ἐν ᾧ διακηρύσσεται ὠρι-

σμένως ὅτι γίνεται συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν προηγουμένων δουκῶν δημοσιευθέντα κεφάλαια, συνταχθέντα ὁμοίως ἐν τῇ αὐτῇ γλώσσῃ¹.

Ἐτέρα περίεργος ἀπόδειξις παρέχεται ἡμῖν βραδύτερον, τῷ 1372, ἐν τινι προνομίῳ χάριτος καὶ ἀσυδοσίας ἀπονεμηθέντι εἰς τὸν Νικόλαον Embay (sic), βάιλον τῶν Ἀθηνῶν, ὑπὸ τῆς Novella, συζύγου τοῦ Ἰακώβου Sanchez de Leyda, εἰς ἣν ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ διαχειριστοῦ τῆς περιουσίας τῆς ἦτο ὑπόχρεως νὰ παρέχη ὑπηρεσίας τινάς. Ἐν τῷ προνομίῳ λέγεται ὅτι ἐγγράφῃ ἐν τῇ Καταλανικῇ, κατὰ τὸ ἐν Ἀθήναις καθιερωθὲν ἔθιμον².

Τὰ δ' ἐν τῇ αὐτῇ πόλει βραδύτερον συνομολογηθέντα κεφάλαια, τὴν 20 Μαΐου τοῦ 1380³, κρατύνουσιν ἐπίσης τὴν γνώμην, ἄτε σχετιζόμενα πρὸς τοὺς ἀρχικοὺς νόμους τῆς Ἐταιρείας, ὅτι εἶχε χρησιμοποιηθῆ πρὸς σύνταξιν αὐτῶν ἡ Καταλανικὴ γλώσσα⁴ καὶ ὅτι ἐν αὐτῇ ὡσαύτως

¹ Archivio di Stato de Palermo. Regia Cancelleria, Reg. XI, φῦλλ. 110, 6' «prout in quodam capitulo per dictos precessores nostros in vulgari Catalano ydiomate constituto haec inter alia continentur». 6 Abril 1368.

² Παρέτεινε τὸ προνόμιον τοῦτο ὁ Ἰωάννης Seraio, συμβολαιογράφος τῶν Ἀθηνῶν, ἡ δὲ ἐπικύρωσις του φέρει ἡμερομηνίαν 7 Ἰανουαρίου τοῦ 1372: «quia per tenorem dicti publici instrumenti scripti manu Johanni Seraio notari actorum civitatis eiusdem et aliorum testium subscriptionibus roborati in carta videlicet de pappiro et vulgari catalanorum eloquio secundum usum et mores civitatis eiusdem. . . .» αὐτόθι Reg. Canc. XIII, 210.

³ Τότε κατεστάλη ἐπ' ὀλίγον διὰ τῆς προκηρύξεως τοῦ Δὸν Πέτρου Δ' τῆς Ἀραγωνίας ἡ ἐν τοῖς δουκάτοις ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Φρειδερίκου Γ' ἐκραγεῖσα ἀναρχία.

⁴ Ἐν τῷ προνομίῳ τοῦ Ἑλληνος συμβολαιογράφου Δημητρίου Ῥέντη, ἐνὸς τῶν κατὰ τὰ τέλη τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος σπουδαιοτέρων ἐν Ἀθήναις προσώπων, τῷ περιεχομένῳ ἐν τῷ ἐγγράφῳ εἰς ὃ ἀναφέρομαι, παρατηρεῖται ὅτι ἡ ῥηθεῖσα παραχώρησις γίνεται no obstantis ne contrastant. . . neguns capitols de la companya. δηλ. τῆς Καταλανικῆς Ἐταιρείας. Περαιτέρω δ' ἀναφέρεται αὐτολεξεῖ ἐν τῶν εἰρημένων κεφαλαίων: «Item que nenguna persona qualsque qual sia no puga lexar per sa anima ni per nengun enginy ne manera nenguns bens a lasgleia» κτλ., τοῦ ὁποῦοι ζητεῖται ἡ τροπολογία. Ἴδε τὴν μονογραφίαν μου *Los navarros en Grecia y el ducado catalan de Atenas en la época de su invasión*, δημοσιευθεῖσαν ἐν τῷ Δ' τόμῳ τῶν *Memorias de la R. Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 1887, σελ. 466 καὶ 67.

ἐγράφησαν οἱ ἰδιαίτεροι νόμοι, οὓς αἱ κύριαι πόλεις συνέταζαν διὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν διοίκησιν ἐπὶ τῷ προνομίῳ τῆς δημοτικῆς αὐτῶν αὐτονομίας¹.

Λίαν ἐκτεταμένη θὰ ὑπῆρξε λοιπὸν ἡ χρῆσις τῆς Καταλανικῆς εἰς τὰ ἐπίσημα τῶν Ἑλληνικῶν δουκᾶτων ἐγγράφα, ἀφοῦ βλέπομεν ὅτι ὄχι μόνον οἱ Καταλάνοι συμβολαιογράφοι, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ ἰθαγενεῖς μετεχειρίζοντο τὴν διάλεκτον ταύτην πρὸς ἐπικύρωσιν τῶν ἐγγράφων αὐτῶν, ἅτινα ὁμοῦς εἰς ἐνίας τῶν περιστάσεων συνετάσσοντο Λατινιστί, ἐνῶ ἡ ἐπικύρωσις ἐγίνετο ἐν τῇ κοινῇ τῶν κατακτητῶν γλώσσῃ. Ἡ παρατήρησις αὕτη κέκτηται πολὺ μεγαλυτέραν σπουδαιότητα, ἐὰν ληθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ ἔργον τοῦ συμβολαιογράφου σπανίως ἐξετέλεσαν οἱ Καταλάνοι — ἴσως διότι ἦσαν τραχεῖς, ἢ ὅπως ἀπολαύσει τοῦ βίου ἀνετώτερον καὶ ἀνενοχλήτως, ἢ διότι δὲν ἐγίνωσκον καλῶς τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἐπιχώρια ἔθιμα, — ἀλλὰ πάντοτε σχεδὸν ἡ εὐφυῆς Ἑλληνικὴ φυλὴ ἢ οἱ ξένοι ἐν τοῖς δουκάτοις μέτοικοι. Τὸ ἀξίωμα προσέτι τοῦ συμβολαιογράφου ὑπῆρξεν, ὡς φαίνεται, ἡ μόνη δημοσία θέσις εἰς ἣν ἠδύναντο νὰ ἀποβλέψωσιν οἱ Ἕλληνες κατὰ τὸ διάστημα τῆς Φραγκικῆς κυριαρχίας². Κατὰ τὴν διάρκειαν δὲ τῆς διοικήσεως τῶν Καταλάνων διάφοροι ὑπῆρξαν οἱ ἐν αὐτῇ διακριθέντες, ὡς ὁ Νικόλαος καὶ Κωνσταντῖνος Μαυρονικόλας (Mauro Nichola), ὁ Βάρης, ὁ Cosme de Durazzo, ὁ Δημήτριος Ῥέντης καὶ ὁ Νικόλαος Μακρῆς. Εἰς τὸν δεύτερον ἔλαχε νὰ ἐπικυρώσῃ, τῇ συμπράξει τοῦ Καταλάνου Periulli de Ripoll. τὴν 22 Ἀπριλίου τοῦ 1380, ἐν Σαλώνοις, δύο ἀντίγραφα τῆς δωρεᾶς τῆς ἀφορώσης τὴν κομητιάν τῆς Μελίτης, ἣν ὁ βασιλεὺς Φρειδερίκος Β' τῆς Σικελίας ἐδωρήσατο τῷ 1330 εἰς τὸν νόθον αὐτοῦ υἱὸν καὶ ἀρχηγὸν τῆς Ἐταιρείας Δὸν Ἀλφόνσον Φρειδερίκον. Τὴν δωρεὰν δὲ ταύτην ἐπεκύρωσε βραδύτε-

¹ Τὸ ἐνταῦθα ὑποδεικνύμενον καταφαίνεται ἐκ μιᾶς αἰτήσεως ἀπευθυνομένης πρὸς τὸν Πέτρον Δ' ὑπὸ τοῦ συμβουλίου τῶν Ἀθηνῶν τῷ 1380, ὅπως ἀκυρώσῃ «lo capitol qui fo fet en la dita ciutat de Cetines que diu: Item si alcun lexara alguns vilans ne possessions en lasgleia que dejen tornar en lo Castell de Cetines», ἦτοι τὴν Ἀκρόπολιν (ἔ. ἄ. σελ. 467).

² Οὕτως ὑποδεικνύει μία διάταξις τῆς Ἐνετίας τῆς 19^{ης} Αὐγούστου 1420, ἀναφερομένη εἰς τὴν νῆσον Εὐβοίαν: *non permittente aliquem graecum accedere. . . neque in officiis vel regiminibus. . . exceptis scribanis, etc.* Ἰδ. Sathas. *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen age* (Paris 1882, τόμ. Γ', σελ. 215).

ρον, τὴν 17^η Σεπτεμβρίου τοῦ εἰρημένου ἔτους 1380, πρὸς χάριν τοῦ ἐγγόνου του Δὸν Λουδοβίκου Φρειδερίκου, κόμητος τῶν Σαλώνων, ὁ Πέτρος Δ΄ τῆς Ἀραγωνίας. Ὁ ἀναφορικῶς πρὸς τὸν Ἑλληνα συμβολαιογράφον τύπος τῆς ἐπικυρώσεως εἶναι γεγραμμένος ὡς ἑξῆς: *Καὶ ἐγὼ Κωνσταντῖνος Μαυρονικόλας τῆ ἀδεία τοῦ κυρίου Βασιλίου Βασιλίου δημοσίως συμβολαιογράφος ἐν τοῖς Λουκάτοις τῶν Ἀθηνῶν κ.τ.λ.*¹

Πρόκειται ἤδη νὰ ὀμιλήσωμεν περὶ τῆς μέχρις ἡμῶν περισωθείσης μᾶλλον εὐγλώττου καὶ ἐκτεταμένης μαρτυρίας τῆς ἐπικρατήσεως, ἐν τῇ πόλει τοῦ Περικλέους, τῆς γλώσσης τοῦ Ramón Lull y Muntaner. Ἐξήκοντα ἢ ἑβδομήκοντα ἔτη μετὰ τὴν κατάκτησιν, ὅτε ἡ Ἑλληνικὴ γῆ ἦτο ἡ πατρίς καὶ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἡ μόνη σχεδὸν ἦτις ἐπληττε τὰ ὠτά των, κατὰ τὴν μετὰ τοῦ ἱερωτάτου στέμματος τῆς Ἀραγωνίας, ὡς οὗτοι ὠνόμαζον αὐτό, προσάρτησιν τῶν Καταλάνων, συνέταξαν κεφάλαιά τινα, τὰ ὅποια ὑπέβαλον εἰς τὸν βασιλέα Πέτρον Δ΄ πρὸς ἐπικύρωσιν καὶ ἄτινα, καίτοι ἦσαν ἰδιοτελεῖς καὶ εὐτελεῖς αἰτήσεις χαρίτων καὶ παροχῶν, πρέπει νὰ θεωρῶνται καὶ θὰ θεωρῶνται πάντοτε ὡς θαυμαστὴ ἀπόδειξις τῆς ζωτικότητος, ἣν ἔσχεν ἐν Ἑλλάδι ἡ διάλεκτος τῶν τραχέων ἐκείνων ἐπιδρομέων, καὶ τῆς ἀγνότητος καὶ σταθερότητος, μεθ' ἧς διετήρησαν αὐτήν, παρὰ τὸν χρόνον καὶ τὴν ἀπόστασιν, ἣτις ἀπεχώριζεν αὐτοὺς τῆς μητρὸς πατρίδος. Ἐνεκα δὲ τούτου καὶ ἔνεκα τοῦ πλούτου τῶν λεπτομερειῶν ἃς περιέχουσι, τὰ λεγόμενα *Κεφάλαια τῶν Ἀθηνῶν* εἰσὶν ἐκτάκτου φιλολογικῆς, πολιτικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀξίας, δικαίως δὲ προσεῖλικυσαν τὴν προσοχὴν πάντων τῶν ἱστορικῶν τῆς Λατινικῆς Ἀνατολῆς. Ὡς ἐλάχιστον δείγμα τῆς ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ κατὰ τὰ τέλη τῆς ΙΔ' ἑκατ. γραφομένης Καταλανικῆς, ἰδοὺ αἱ ὠραῖαι καὶ πατριωτικαὶ φράσεις δι' ὧν περατοῦνται:

« Ἀς εὐδοκῆση ὡσαύτως ἡ εἰρημένη ἱερὰ Βασιλικὴ καὶ Δουκικὴ Μεγαλειότης, ὅπως ἡ ῥηθείσα κοινότης τῶν Ἀθηνῶν καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῆς δύνωνται καὶ δικαίωνται νὰ καρπῶνται, ἐμμένωσι καὶ ἀπολαύωσι συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους, κανονισμούς, ἦθη καὶ ἔθιμα τῆς Βαρκελώνος. Ἀς εὐδοκῆση ἡ Α. Μεγαλειότης. Ὡσαύτως ἃς εὐδοκῆση ἡ εἰρημένη ἱερὰ Βασιλικὴ Μεγαλειότης, ὅπως μηδέποτε ἐγκαταλίπη ἡμᾶς καὶ παραιτηθῆ τῶν ἐφ' ἡμῶν δικαιωμάτων Αὐτῆς, Αὐτὴ τε καὶ οἱ διάδοχοι αὐτῆς.

¹ Archivo de la Corona de Aragon: Barcelona. Registro 1366, φύλλ. 68, 6'.

Καὶ προσέτι ὅπως ἡ εἰρημένη Βασιλικὴ καὶ Δουκικὴ Μεγαλειότης μηδέποτε δύνηται ν' ἀνταλλάξῃ, ἀπαλλοτριώσῃ, παραχωρήσῃ μηδὲ ἐγκαταλίπη ἡμᾶς ἐπ' οὐδενὶ τίτλῳ, τύπῳ ἢ λόγῳ, εἰς οὐδεμίαν ἄλλην κυριαρχίαν, πλὴν τοῦ ἱερωτάτου στέμματος τῆς Ἀραγωνίας καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ. Ἀς εὐδοκῆση ἡ Α. Μεγαλειότης. — Ὁ Romeu de Bellarbre, Βασιλικῆ καὶ Δουκικῆ Διαταγῆ Φρούραρχος καὶ Ἀρχηγός τῆς κοινότητος τῶν Ἀθηνῶν, οἱ πληρεξούσιοι καὶ προὔχοντες καὶ τὸ συμβούλιον τῆς εἰρημένης κοινότητος συνιστῶσιν ἑαυτοὺς εἰς τὴν χάριν τῆς Ἱ. Βασιλικῆς καὶ Δουκικῆς Μεγαλειότητος. — Ἐν τῇ πόλει τῶν Ἀθηνῶν», κ.τ.λ.¹

Τὸ δεύτερον καὶ τελευταῖον διατηρούμενον Καταλανικὸν ἔγγραφο, ἐξ Ἑλλάδος δὲ προσερχόμενον, εἶναι ἐκεῖνο ὅπερ, παρομοιάζοντες πρὸς τὸ προηγούμενον, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν *Κεφάλαια τῶν Σαλώνων*. Διότι ἐκεῖ, ἐν τῇ μικρᾷ ἐκείνῃ μεσαιωνικῇ πόλει, ἣτις ἦτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἡ Ἄμφισσα τῶν Λοκρῶν, ἐν τῷ ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς Ἑλληνικῆς ἀκροπόλεως κτισθέντι Φραγκικῷ φρουρίῳ, τοῦ ὁποίου τὰ ἐρείπια σκιάζουσι τὰ ἐπιβλητικὰ ὕψη τοῦ Παρνασσοῦ καὶ τῆς Γκιόνας, συνῆλθον περὶ τὰ τέλη Μαΐου καὶ τὰς ἀρχὰς Ἰουνίου τοῦ 1380 οἱ πληρεξούσιοι τῶν Θεβῶν καὶ τῆς Λεβαδίας μετὰ τῶν πληρεξουσίων τῶν Σαλώνων, ὅπως συντάξωσιν αἰτήσεις τινὰς πρὸς τὸν Πέτρον Δ΄, κατ' οὐσίαν καὶ κατὰ τύπους παρεμφερεῖς πρὸς τὰς τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκ δὲ τῆς ἐν αὐταῖς παραλείψεως τῶν ἀξιώσεων τῶν τριῶν ἐν συνελεύσει πόλεων πρέπει νὰ συμπεράνη τις, ὡς ὑποπτεύει ὁ Γρηγορόβιος, ὅτι μόνον σύνοψιν περιέχουσι τῶν κεφαλαίων, τουτέστι τὸ σχετικὸν πρὸς τὸν Δὸν Λουδοβίκον Φρειδερίκον τῆς Ἀραγωνίας μέρος². Ὑπὸ γλωσσικὴν δὲ ἔποψιν τὸ ἔγγραφο τοῦτο εἶναι ἐν ἔτι τεκμήριον ἀποδεικνύον ὅτι καὶ εἰς αὐτὰς τὰς κλιτύς τοῦ Παρνασσοῦ ἐπέζησεν ἡ γλῶσσα ὑπὸ ἔποψιν ὁμοῦς ἱστορικὴν οὐδὲν ἔχει τὴν ἀξίαν τοῦ προηγούμενου³.

Λίαν διαδεδομένη λοιπὸν θὰ ἦτο ἡ γνώσις τῆς Καταλανικῆς γλώσσης

¹ Los navarros en Grecia κ.τ.λ. ἐν Memorias de la R. Academia de Barcelona, τόμ. IV, σελ. 461 ἕως 471. Ἰδ. Arch. Cor. Aragon. Reg. 1366, φύλλ. 49 κέ.

² F. Gregorovius. *Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter* (Stuttgart 1889) τόμ. Β', σελ. 190.

³ Los navarros en Grecia, κ.τ.λ. ἐν Memorias de la R. Academia, τόμ. Δ', σελ. 476—479. Ἰδ. Arch. Cor. Aragon. Registro 1366, φύλλ. 79, 6'.

ἐν ταῖς ἀπομεμακρυσμέναις ἐκείναις κτήσεις τοῦ Ἀραγωνικοῦ στέμματος, ἀφοῦ ἐν αὐτῇ ἀπηυθύνετο ὁ νέος δούξ Πέτρος Δ', ὄχι πλέον πρὸς τοὺς ἰδίους ἑαυτοῦ ὑπηκόους, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτοὺς ἔτι τοὺς Ἕλληνας, Φράγκους καὶ Ἀλθανούς, τοὺς κατοικοῦντας ἐν τοῖς δουκάτοις. Ἐν τῇ Καταλανικῇ δὲ ἐξεδήλου τὴν θλίψιν αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἑλένην Καντακουζηνὴν ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ συζύγου της Λουδοβίκου Φρειδερίκου, ἐν αὐτῇ παρεχώρει προνόμια ἐλευθέρας πολιτογραφήσεως εἰς τὸν συμβολαιογράφον Δημήτριον Ῥέντην, καὶ ἠύχαριστεί τοὺς Ἀλθανούς καὶ τοὺς Ἕλληνας φρουράρχους τῶν Σαλώνων διὰ τὸν πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς δουκικῆς χώρας ζήλόν των. Ἐν τῇ Καταλανικῇ ἐπίσης συνέχαιρε τῷ πανούργῳ Φλωρεντίνῳ, ὅστις θὰ τὸν ἀπεστέρει τῆς χώρας του, Νερίῳ Ἀτζαγιῶλῃ, διότι διετήρησε τὴν μετὰ τοῦ ὑποκόμητος de Rocaberti εἰρήνην, καὶ ἐν αὐτῇ τέλος ἔγραφε πρὸς τοὺς εἰς Εὐβοίαν φυγάδας Φράγκους καὶ Ἕλληνας τῆς Λεθαδίας καὶ πρὸς τὸ συμβούλιον τῶν Νέων Πατρῶν καὶ τοὺς Κυρίου τοῦ Ἄργου, Πατρῶν καὶ Ναυπάκτου¹.

Παρὰ τὰς πολυτίμους ὁμῶς ταύτας μαρτυρίας, οἷας δυσκόλως θὰ ἠδύναντο νὰ προσαγάγῳσιν αἱ καγκελλαρίαι τῆς Γαλλικῆς καὶ Ἰταλικῆς γλώσσης, τὰς ὁποίας ἐκόμισαν εἰς Ἀττικὴν οἱ εὐγενεῖς ἄρχοντες de la Roche καὶ de Brienne καὶ οἱ Φλωρεντίνοι Ἀτζαγιῶλαι, ἅς μὴ νομίσῃ τις ὅτι ἡ Καταλανικὴ θὰ ἐρριζοῦτο ἐν Ἑλλάδι, διότι οὐδέποτε οἱ Ἕλληνες ἐξέμαθον τὴν διάλεκτον τῶν κατακτητῶν των, εἴτε ἦσαν οὗτοι οἱ Ῥωμαῖοι τοῦ Σύλλα καὶ τοῦ Μετέλλου, εἴτε οἱ Φράγκοι τοῦ Βιλλαρδουίνου καὶ τοῦ de la Roche, εἴτε οἱ Καταλάνοι τοῦ Ἀλφόνσου Φρειδερίκου, εἴτε οἱ Τούρκοι τοῦ Βαγιαζίτου ἢ οἱ Ἑνετοί. Τόσον δ' εἶναι βέβαιον τοῦτο, ὥστε παρὰ τὴν μακροχρόνιον κυριαρχίαν τῶν τελευταίων τούτων, ἥτις εἰς μέρη τινὰ διήρκεσε μέχρι τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, οὔτε ἐν Κρήτῃ, οὔτε ἐν Κερκύρᾳ, οὔτε ἐν Εὐβοίᾳ, οὔτε ἐν ταῖς ἀποικίαις τῆς Πελοποννήσου ἐσχηματίσθη μικτὴ διάλεκτος Ἑλληνοϊταλική. Ἡ δὲ Καταλανικὴ γενεὰ δὲν ἀφῆκεν ἑτέραν ἀνάμνησιν ἐν τῇ ἐθνικῇ γλώσσῃ τοῦ ὑποτεταγμένου λαοῦ ἢ τὸ ἐπώνυμον Καταλάνος ἢ Καταλάνος, ὅπερ φέρουσιν οἰκογενεαὶ τινες, αἵτινες δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ἕνεκα τούτου ὡς ἔλκουσαι τὴν καταγωγὴν ἐκεῖθεν, διότι τὸ ὄνομα

¹ Arch. Cor. Arag. Id. Reg. 1281, φύλλ. 13. Reg. 1366, φύλλ. 60. Reg. 987, φύλλ. 177. Reg. 1268, φύλλ. 131. Reg. 1287, φύλλ. 87. Reg. 987, φύλλ. 176. Reg. 1372, φύλλ. 163.

Καταλάνος κατέληξεν εἰς τὸ νὰ γίνῃ ἐπώνυμον οἰκογενειακόν, ὡς εἶναι τὰ τοῦ Φράγκου καὶ Βενετσάνου. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὴν παραγωγὴν λέξεων τινῶν Ἑλληνικῶν, ἔχουσῶν ὁμοιότητά τινα πρὸς Καταλανικὰς, θὰ ἦτο παράτολμος ἢ βεβαίως ὅτι προέρχονται ἐκ τῆς Καταλανικῆς. Ὑπερμαχῶ τῆς γνώμης ὅτι αἱ σήμερον ἐν τῇ κοινῇ Ἑλληνικῇ εὕρισκόμεναι νεολατινικῆς παραγωγῆς λέξεις εἰσῆχθησαν εἰς αὐτὴν διὰ τῆς Γαλλικῆς καὶ Ἰταλικῆς, αἵτινες ἐξήσκησαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπίδρασιν διαρκῆ καὶ ὑποδουλωτικὴν.

Καίτοι ὁμῶς ἡ κυριαρχία τῶν Καταλάνων ὑπῆρξε πολὺ βραχυτέρα καὶ περισσώτερον ἀπὸ τῆς μητροπόλεως ἀνεξάρτητος τῆς τῶν Γάλλων καὶ Ἰταλῶν, ἀντέταξεν, ὡς ὑπεδείχθη ἤδη, μεγαλυτέραν ἀντίστασιν τούτων εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῆς γλώσσης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἠττημένων. Οἱ Φράγκοι δοῦκες τῶν Ἀθηνῶν πλέον ἢ ἅπαξ μετεχειρίσθησαν τὴν κοινὴν Ἑλληνικὴν. Ἦδη ὑπὸ τὴν πατρικὴν διοίκησιν τῶν τελευταίων de la Roche, ἴσως ἕνεκα τῆς μετὰ τοῦ οἴκου τῶν Ἀγγέλων Κομνηνῶν ἀγχιστείας αὐτῶν¹, ὁ Ἑλληνισμὸς εἶχεν ἱκανῶς καταλάβει τὸ πνεῦμα τῶν κατακτητῶν, αἱ δὲ Φραγκικαὶ αὐλαὶ τῶν Θεῶν καὶ τῶν Ἀθηνῶν ἦσαν ἀναμφιβόλως δίγλωσσοι, καίτοι ἡ ἐπίσημος καὶ τοῦ πολιτισμοῦ γλώσσα θὰ ἦτο ἡ Γαλλικὴ, μέχρι μάλιστα τοιοῦτου σημείου, ὥστε νὰ ὀμιλῆται αὕτη τόσον καλῶς, ὡς ἐν Παρισίοις, ὁ δὲ Πάπας Ὀνώριος Γ' νὰ ὀνομάζῃ τὴν Ἑλλάδα νέαν Γαλλίαν. Δυνάμει δὲ ν' ἀποδείξωμεν ὅτι ἡ καγκελλαρία τῶν Φράγκων δουκῶν εὕρισκετο ἤδη ἐν παρακμῇ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ΙΔ' ἑκατ. καὶ ἔτι πρότερον, παρὰ τὴν ἐπικράτησιν καὶ τὴν γοητείαν, ἣν ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐξήσκησαν οἱ νόμοι, οἱ ὄργανισμοὶ καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ μᾶλλον ἐκλεκτοῦ ἱποτισμοῦ τῆς Δύσεως εἰσαχθέντα ἔθιμα, διότι γνωρίζομεν ὅτι τότε ἐδημοσιεύοντο ἐν τῷ δουκάτῳ διατάγματα γεγραμμένα ἐν τῇ Ἑλληνικῇ. Κατὰ συγκατάβασιν δέ, ἢ καὶ κατ' ἀνάγκην, οἱ Φράγκοι βαρῶνοι παρεδέχοντο καὶ εἰς αὐτὰ ἔτι τὰ οἰκοδομήματα αὐτῶν Βυζαντιακὰς ἐπιγραφὰς. Δι' αὐτῶν δέ, καίτοι ἔφερον τὰ ἔχνη τῆς Γαλλικῆς ὀρθογραφίας, ἐκόσμησεν ὁ Ἀντώνιος le Flamenc τὴν εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον ἀφιερωθεῖσαν ἐκκλη-

¹ Ἡ Ἰσαβέλλα Ἀγγέλου Κομνηνοῦ συνεζεύχθη μετὰ τοῦ Γουλιέλμου Α' de la Roche (1280—1287) καὶ μετὰ τοῦ Οὐγῶ de Brienne (1291), πατρὸς τοῦ τελευταίου Γάλλου δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν. Ch. Hopf, *Chroniques grecoromanes inédites ou peu connues* (Berlin, 1873) σελ. 473.

σίαν ἐν τῷ ἐν Καρδίτση τιμαρίῳ του, τῷ 1311, σχεδὸν κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν τῆς Καταλανικῆς ἐπιδρομῆς¹. Καίτοι δὲ τὰ κατορθώματα τῶν Γάλλων κατακτητῶν ἐγράφησαν ἐν τῇ κομψῇ γλώσσῃ τῆς Νήσου τοῦ Ἁγίου Διονυσίου τῶν Παρισίων καὶ αἱ ἀναμνήσεις αὐτῶν σφύζονται σήμερον εἰς τὰ λαϊκὰ ἄσματα τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων, δὲν εἶναι ἐν τούτοις βέβαιον ὅτι τὰ Ἑλληνικὰ Χρονικὰ τοῦ Μωρέως, στιχουργηθέντα κατὰ τὸ ἔθος τῶν παλαιῶν δημοδῶν ἐπικῶν ἁσμάτων, ὀφείλονται εἰς τὸν κάλαμον Φράγκου τινὸς μωραίτου². Ὡς δὲ παρατηρεῖ ὁ Παπαρηγόπουλος, ὀμιλῶν περὶ τῆς ὀλίγον βασιμῶς θεωρίας τοῦ ἐκπλαβισμού ἢ τῆς ὀλικῆς ἐξαφανίσεως τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γενεᾶς, ὅταν οἱ Φράγκοι διὰ τοῦ ποιήματος ἐκείνου προσεπάθησαν νὰ διαδώσωσι μεταξὺ τῶν ἠττημένων λαῶν τὴν στρατιωτικὴν δόξαν των, δὲν μετεχειρίσθησαν τὴν Σλαβικὴν, Ἀλθανικὴν ἢ Γαλλικὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ τὴν κοινὴν Ἑλληνικὴν, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον νοθευθεῖσαν ὑπὸ τῆς ἐπιδράσεως τῆς Δύσεως³.

Ἐτι δὲ εὐκολώτερον εἶναι νὰ ἀποδειχθῇ ἡ ἐπικράτησις τοῦ Ἑλληνισμού κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐν τῇ Ἀττικῇ κυριαρχίας τῶν Ἀτζαγιωλῶν. Ἐγὼ δὲν δύναμαι νὰ ἐρμηνεύσω τὴν ὑπὸ τινῶν μισθοφόρων Τούρκων, Ἀλθανῶν καὶ Ἑλλήνων, μισθοδοτουμένων ὑπὸ τοῦ πανούργου Φλωρεντίνου, γενομένην ταχέειαν καταστροφὴν τοῦ Καταλανικοῦ κράτους τῶν Ἀθηνῶν, ἄνευ τῆς ἀποφασιστικῆς συμμετοχῆς καὶ ὑποστηρίξεως τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου, ὅπερ ἐνόμισεν ὅτι θὰ βελτιώσῃ τὴν τύχην του, ἀλλάσσειν κυρίους. Ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ὁ Νέριος Ἀτζαγιώλης ἐκολάκευεν ὅσον ἠδυνήθη τὸ ἔθνικόν πνεῦμα τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, καὶ πρὸ τῆς καταλήψεως δ' ἔτι τῆς πρωτεύουσας τοῦ μέλλοντος Ἀττικοῦ δουκάτου αὐτοῦ, τὴν 15 Ἰανουαρίου τοῦ 1387, ἐποιεῖτο χρῆσιν τῆς γλώσσης των, παραχωρῶν εἰς τοὺς συγγενεῖς του τὰς ἐν Ἰταλίᾳ κτήσεις του⁴. Ἄμα δ' ὡς εἰσῆλθεν εἰς τὴν νέαν αὐτοῦ πρωτεύουσαν, μία τῶν πρώτων πράξεών του ὑπῆρξεν ἡ ἐκ νέου ἐγκαθίδρυσις τοῦ ὀρθοδόξου

¹ Γρηγορόβιος, ἔ. ἀ. τόμ. Β', σελ. 38 καὶ 39.

² Ὁ Ἰωάννης Schmitt ἀποδίδει αὐτὰ πολὺ ὀλίγον βασιμῶς εἰς Ἐνετόν τινα: *Die Chronik von Morea* (München 1889), σελ. 123 κέ.

³ Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους (ἐν Ἀθήναις 1886 καὶ 1887) τόμ. Ε', σελ. 389.

⁴ Buchon, *Nouvelles Recherches*, τόμ. Α' σελ. 131, καὶ τὸ Ἑλληνικὸν κείμενον ἐν τόμ. Β' σελ. 320.

μητροπόλιτου, οὗ ἡ ἔδρα ἔμενε χηρεύουσα ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς Φραγκικῆς κατακτήσεως κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ΙΓ' ἑκατονταετηρίδος· ὁ τελευταῖος δὲ ἀνελθὼν εἰς αὐτὴν ὑπῆρξεν ὁ γνωστός Ἑλληνας συγγραφεὺς Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος. Οἱ δὲ Ἰταλοὶ ἐξηλληνίζοντο ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε εἰς ἐξ αὐτῶν, ἀνήκων εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν Φλωρεντίνων Medici, ἐγκατασταθεὶς ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Καταλάνων, ἐξηλλήνισε τὸ ὄνομά του εἰς Ἱατρός¹. Ὁ δὲ Νέριος, ὡς λέγει ὁ Χαλκοκονδύλης², συνέζευξε τὴν θυγατέρα του Βαρβολομέαν, ἥτις ἦτο ἡ ὠραιότατη τῶν συγχρόνων τῆς γυναικῶν, μετὰ τοῦ δεσπότη τῆς Πελοποννήσου Θεοδώρου Παλαιολόγου καὶ ἔλαβεν ὡς ἐρωμένην τὴν θυγατέρα τοῦ περιφροῦ Ἑλληνας συμβολαιογράφου Δημητρίου Πέντη. Ὁ Ἀντώνιος Α' Ἀτζαγιώλης, ὁ εὐτυχέστατος πρίγκηψ τῆς γενεᾶς του, συνεζεύχθη πρῶτον μετὰ μιᾶς Θηβαίας καὶ κατόπι μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ σεβαστοκράτορος Λέοντος, ἀπογόνου τῶν Μελισσηνῶν· τόσον δ' εἶχε ἐξελληνισθῆ, ὥστε συνέτασεν ἑλληνιστὶ πάντοτε τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα του³. Αὐτὸς ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, ὁ μόνος Ἀθηναῖος συγγραφεὺς γινώσκων τὴν Βυζαντινὴν φιλολογίαν⁴, (διότι ὁ Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος δὲν ἐγεννήθη ἐν τῇ πόλει τῆς Παλλάδος), κατέστη γνωστός ὑπὸ τὴν μακρὰν καὶ εὐδαίμονα διοίκησιν τοῦ περιφανοῦς ἐκείνου Φλωρεντίνου δουκός, περὶ οὗ ὠμίλει μετὰ μεγίστης ὑπερβολῆς, ἡ δ' ἐν τῇ μιμήσει τοῦ Ἡροδότου καὶ Θουκυδίδου ἐπιμονὴ του δεικνύει ὅτι εἶχεν ἐκ νέου ἀναλάβῃ ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς σχολείοις τὸ ἱερὸν πῦρ τῆς ἀρχαίας σοφίας. Φαίνεται δ' ὅτι οἱ Ἀτζαγιῶλαι ἐσκόπων νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι ἡ Φλωρεντία, αἱ Ἀθηναὶ τοῦ μέσου αἰῶνος, ἦτο ἀξία πρὸ πάσης ἄλλης πόλεως νὰ δίδῃ κυριάρχους εἰς τὴν πατρίδα τῶν ἡρώων καὶ τῶν Μουσῶν.

Μὴ ὑπερτιμήσωμεν ἐν τούτοις τὰς ἀκολουθίας τῶν γεγονότων τούτων σχετικῶς πρὸς τὸν ἐν γένει πολιτισμόν, διότι Γάλλοι, Καταλάνοι καὶ Ἰταλοὶ ἔβλεπον τὴν Ἑλλάδα διὰ τῶν αὐτῶν ὀφθαλμῶν, ὑπὸ τὸ μοναδικὸν τουτέστι πρίσμα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Δύσεως, πάντες δ' ἐκυριάρ-

¹ Γρηγορόβιος, ἔ. ἀ. τόμ. Β' σελ. 227. *Medico* ἑλληνιστὶ σημαίνει ἱατρός. Τῷ 1357 ὁ εἰρημένος Ἱατρός ἐξέδωκεν ἐν Ναυπλίῳ ἔγγραφο, συντεταγμένον ἑλληνιστὶ, χάριν ἐμποροῦ τινὸς Μεσσηνίου.

² Χαλκοκονδύλης, βιβλ. Δ', σελ. 208.

³ Γρηγορόβιος, ἔ. ἀ. τόμ. Β', σελ. 290 καὶ 296.

⁴ K. Krumbacher, *Geschichte der Byzantinischen Litteratur* (1897) σελ. 302.

χρησαν αὐτῆς χωρὶς νὰ ἐννοήσωσι καὶ αἰσθανθῶσι πραγματικῶς τὴν ἔντασιν τῆς ἐπ' αὐτῶν τούτων ἐπιδράσεως αὐτῆς. Ὁ σπόρος τῆς Ἀναγεννήσεως δὲν ἐσπάρη ὑπὸ τῶν Βιλλαρδουίνων, Μουντανέρ, Φρειδερίκων τῆς Ἀραγωνίας, Σανούτων, οὐδ' ὑπ' αὐτῶν τῶν Ἀτζαγιωλῶν, ἀλλὰ ὑπὸ τῶν ἀποστόλων ἐκείνων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, οἵτινες φέρουσι τὰ ὀνόματα Βησαρίων, Γαζῆς, Λάσκαρης, Χαλκοκονδύλης, Πλήθων κ.τ.λ. Αὐτοὶ δ' οἱ πεπαιδευμένοι καὶ συγγραφεῖς τῆς Δύσεως οὐδὲως ἠσθάνοντο τότε τὸ κάλλος τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης καὶ ἱστορίας. Ὁ Chaucer, ὁ Βοκκάκιος καὶ αὐτὸς ὁ Δάντης ὑποδεικνύουσι τὸν Θησέα διὰ τοῦ μεσαιωνικοῦ τίτλου τοῦ Δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, ἀπαρallάκτως ὡς ὁ Muntaner. Οὐδὲν δὲ ἀποδεικνύει τόσον τὴν ἱστορικὴν ταύτην καὶ καλλιτεχνικὴν ἀμάθειαν, ὅσον τὸ περίεργον γεγονός, ὅτι τινὲς τῶν πρωτοτυπωτέρων χρονογράφων τοῦ μέσου αἰῶνος, ὁ Βιλλαρδουίνος, ὁ Muntaner, ὁ Σανούτος, ἔγραψαν τὰς ἀφελεῖς αὐτῶν διηγήσεις ἀφοῦ περιῆλθον σπιθαμὴν πρὸς σπιθαμὴν τὴν χώραν τῶν κλασικῶν ἀναμνήσεων καὶ ἀνεπαύθησαν ὑπὸ τὴν σκιάν τοῦ Παρθενῶνος καὶ τῆς Ἀγίας Σοφίας. Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς δὲ μέχρι τοῦ τέλους τῶν χρονικῶν τοῦ Καταλάνου Ξενοφῶντος οὐδεμίαν ἄλλη ἀντανάκλασιν ἀπαντᾷ τῆς ἀρχαιότητος ἢ ἡ ἱστορία τοῦ Πάριδος καὶ τῆς Ἑλένης, μικρογραφία γοθικοκλασσική, ἣτις ἀναμιμνήσκει ἡμᾶς ἐτέραν παρομοίαν τοῦ Froissart, ὅταν διηγηῖται τοὺς ἔρωτας τοῦ Ἀκταίωνα καὶ τῆς Ἀρτέμιδος.

Ἄλλ' ἂν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὑπῆρξε πάντοτε δύσκολος ἢ σύνταξις τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος μετὰ τοῦ Ἰταλικοῦ ἕνεκα τῆς τριπλῆς ἀβύσσου τῆς διαφορᾶς τῆς θρησκείας, τῆς γλώσσης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ἔτι δυσκολωτέρα ὑπῆρξε κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς διοικήσεως τῆς τραχείας ἐκείνης δημοκρατίας, ἣτις ἤμισιν αἰῶνα μετὰ τὴν παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Σπερχειοῦ καὶ τοῦ Κηφισσοῦ ἐγκαθιδρυσίαν τῆς ἀπέδιδεν ἔτι ἑαυτῇ τὸν πολεμικὸν τίτλον τῆς εὐδαίμονος στρατιᾶς τῶν ἐν Ρωμανίᾳ βασιλευόντων Φράγκων. Οἱ ἀποτελοῦντες αὐτὴν Καταλάνοι δὲν ἦσαν ὁ κατάλληλος λαός, ὅπως πραγματοποιήσῃ τοὺς μεταξὺ τοῦ μεσαιωνικοῦ Φάουστ καὶ τῆς κλασσικῆς Ἑλένης γάμους, οὓς ὠνειροπόλησεν ὁ Γκαίτε, καὶ οὓς ἐν μέρει μόνον εἶδον πραγματοποιημένους περισσότερον τῶν Φράγκων κατακτητῶν τοῦ Μωρέως οἱ κυρίαρχοι τῆς Ρόδου καὶ τῆς Κύπρου¹. Οἱ στρατιωτικοὶ ἀντίβασιλεῖς τῆς δὲν ἀπήγγελλον φρά-

¹ Εἰς τὰς δύο ταύτας νήσους ἐρριζώθη ἰσχυρότερον ὁ Φραγκικὸς ῥωμαντισμός,

σεις τοῦ Ἡροδότου, ὡς Guido ὁ B' de la Roche, οὐδὲ τὰ ἔθιμα τῆς Βαρκελώνος μετεφράζοντο εἰς τὴν Ἑλληνικὴν, ὡς οἱ Assises, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ἢ πτωχὴ μας λογοτεχνία ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς τῶν ἠττημένων, ὡς τὸ ὑποδουλωτικὸν Γαλλικὸν πνεῦμα, δημιουργοῦν τὰ ἐνδιαφέροντα ἐκεῖνα Γαλλοελληνικὰ μυθιστορήματα, τὰ φέροντα τὰ ὀνόματα τοῦ Βελθράντου καὶ τῆς Χρυσάνθης, τοῦ Λυβίστρου καὶ τῆς Ῥοδάμνης, τοῦ Φλωρίου καὶ τῆς Πλατσιαφλώρας, τοῦ Ἰμπερίου καὶ τῆς Μαργαρόνας, γέμοντα ὄνειρων, μαγισσῶν καὶ ἱπποτικῶν ἄθλων. Ἐν αὐτοῖς πάντοτε θριαμβεῖ τὸ πνεῦμα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Δύσεως, ὅπερ ἐπεδεικνύετο ἐν τῇ πραγματικότητι εἰς τοὺς λαμπροὺς ἱπποτικούς ἀγῶνας τῶν αὐλῶν τῆς Γλαρέντζας καὶ Ἀνδραβίδας, ἢ ἔστεφε διὰ τῶν ἰσχυρῶν αὐτοῦ προμαχόνων τὰς κορυφὰς τοῦ Ταυγέτου καὶ τῶν Θερμοπυλῶν.

Ἄλλὰ δὲν ὑπῆρξεν ἐντελῶς στεῖρα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἡμετέρου πολιτισμοῦ ἢ συνεχῆς συμμετοχὴ τῆς Καταλανοαραγωνικῆς μοναρχίας ἐν τῇ τύχῃ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἸΔ' ἑκατονταετηρίδα. Μὴ νομίση τις ὅτι ἡ μόνη ἐν αὐτῇ ἀπομείνασα ἀνάμνησις εἶναι ἡ ὠχρὰ ἀντανάκλασις τῶν κατορθωμάτων τοῦ Roger de Flor καὶ τῶν ἀπτητῶν αὐτοῦ στρατιῶν ἐν τῷ ἡμετέρῳ *Tirant lo Blanch*¹, ὅπερ εἶναι τὸ ἀριστοτεχνικὸν ἔργον τῆς ῥωμαντικῆς Καταλανικῆς φιλολογίας. Διότι τὸ ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἀρχεῖῳ ὑφ' ἡμῶν ἀνακαλυφθὲν θαυμάσιον ἐγκώμιον τῆς Ἀθηναϊκῆς Ἀκροπόλεως, ἣν οἱ Καταλάνοι μετριοφρόνως ἐκάλουν *Φρούριον τῶν Ἀθηνῶν*, ἐπειδὴ ἡ λέξις αὕτη ἦτο ἐντελῶς ἄγνωστος εἰς τοὺς λαοὺς τοῦ μέσου αἰῶνος, εἶναι ἡ πρώτη μαρτυρία, ὡς παρατηρεῖ ὁ Γρηγορό-

ἀναμιμνήσει μετὰ τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας. Κατὰ τὴν ἸΔ' ἑκατονταετηρίδα ἀκμάζει ἐν Κύπρῳ, προστατευόμενος ὑπὸ τῶν Λουσινιάνων, ὁ Ἑλληνοπλητῆς Γεώργιος Λοπίθης (Lopithes), καὶ κατὰ τὸν ἐπόμενον ὁ χρονογράφος Λεόντιος Μαχαράς, ὅστις ἔγραψε τὰ συμβάντα τῆς βασιλικῆς ταύτης οἰκογενείας ἐν ἀναμίτῳ Γαλλικῇ καὶ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ (ἴδε Krumbacher ἔ. α. σελ. 778 καὶ 900). Οἱ Assises τῆς Κύπρου, ὡς οἱ τῆς Ἱερουσαλήμ, μετεφράσθησαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν (ὁ αὐτός, σελ. 898).

¹ *Tirant lo Blanch* καλεῖται περίφημον ἱπποτικὸν Καταλανικὸν μυθιστόρημα τῆς ἸΕ' ἑκατονταετηρίδος τοῦ ὁποῦ ὁ πρωταγωνιστὴς ἀναμιμνήσκει τὰ κατορθώματα τοῦ Roger de Flor καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ Καταλάνων. Ὁ *Tirant* ἀλυττορεῖ ἐπίσης τὴν Ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν μαχόμενος πρὸς τοὺς Τούρκους καὶ λαμβάνει τὸν τίτλον τοῦ Καίσαρος καὶ τὴν χεῖρα μιᾶς αὐτοκρατορικῆς ἡγεμονίδος.

βιος¹, κατόπιν μακραίωνος σιγῆς, ὅτι ἡ Δύσις ἔλαβεν ἐκ νέου συνείδησιν τοῦ ἀπαραμίλλου κάλλους τοῦ Παρθενῶνος, τῶν Προπυλαίων καὶ τοῦ Ἐρεχθείου². Τίς οἶδεν ἂν ἡ γοητεία, ἣν αἱ Ἀθηναὶ διὰ τῶν μνημείων τῆς ἐξήσκησαν ἐπὶ τῆς ψυχῆς τῶν Καταλάνων, δὲν ἐπέδρασαν ἐπίσης ἐπὶ τῆς ἀποφάσεως, ἣν κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας του εἶχε λάβει Ἰωάννης ὁ Α', ὅπως ἐπισκεφθῆ τὰς ἀπομειμακρυσμένας ἐκεῖνας κτήσεις, ἃς ἐθεώρει ὡς σπουδαῖον τμήμα τοῦ στέμματός του;³. Εἶναι δὲ λίαν πιθανὸν ὅτι πνεῦμα ἀνεπτυγμένον, ἐφ' οὗ εἶχεν ἐπιδράσει ἤδη ἡ Ἀναγέννησις, θὰ ἠδύνετο ἐπὶ τῇ ιδέᾳ τῆς κυριαρχίας ἐν τῇ κοιτίδι τῆς σοφίας καὶ θὰ ἐφλέγετο ὑπὸ πόθου νὰ γνωρίσῃ αὐτὴν ἐκ τοῦ συνεγγυς.

[Ἔπεται συνέχεια]

(Μετάφρ. ἐκ τῆς Κασσιλιανῆς ὑπὸ Γ. Ν. Μαυράκη).

¹ Ε. ἀ. τόμ. Β', σελ. 192.

² Καίτοι ἀνεδημοσιεύθη ἤδη τὸ ἐγκώμιον τοῦτο ἐν ἄλλοις ἡμῶν ἔργοις καὶ ὑφ' ὄλων τῶν συγχρόνων ἱστορικῶν τῆς Ἑλλάδος (Γρηγοροβίου, Νερούτσου, Κωνσταντινίδου, Καλλιγᾶ), θὰ τὸ ἀναγράψωμεν ἐνταῦθα, χάριν τῶν ἀγνοούντων αὐτὸ ἀναγνωστῶν μας. Ὁ Πέτρος Δ' τῆς Ἀραγωνίας συγκατανεύων εἰς τὴν αἴτησιν τῶν πρέσβειων τῶν Ἀθηνῶν, ὅπως ἀποστείλῃ μετρίαν φρουρὰν τοξοτῶν πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς Ἀκροπόλεως, ἀναγγέλλει εἰς τὸν θησαυροφύλακά του, ὅτι θεωρεῖ ἀναπόφευκτον τὴν φρουρὰν ταύτην, «διότι τὸ εἰρημένον φρούριον (Ἀκρόπολις) εἶναι τὸ πλουσιώτατον τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ὑπαρχόντων κοσμημάτων, καὶ τοιοῦτον μάλιστα, ὥστε καὶ ἂν πάντες οἱ χριστιανοὶ ἡγεμόνες συνηθροίζοντο, δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ κατασκευάσωσι παρόμοιον». Ἐν Λερίδα τὴν 2 Σεπτεμβρίου 1380. Arch. Cor. Arag., Reg. 1268, φύλλ. 126.— Ὁ σοφὸς Γρηγορόβιος, ἔ. ἀ. τόμ. Β', σ. 192, ἀναφερόμενος εἰς τὰ σχόλια, ἅτινα μοι ἐνέπνευσεν ἐν τῇ ἤδη μνημονευθείσῃ μονογραφίᾳ μου, *Los navarros en Grecia*, τὸ ἐγκώμιον τοῦτο, λέγει: «Ὁ Καταλάνος ἐρευνητῆς, ὃν ὀφείλομεν χάριτας διὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ ἐγγράφου τούτου, καθὼς καὶ ἄλλωμ τῆς ἐποχῆς Πέτρου Δ' δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, ἐλλόγως ἐξήγαγεν ἐκ τῆς κρίσεως ἐκεῖνης τοῦ βασιλέως τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ Καταλάνοι τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἦσαν τόσο βάρβαροι, οὐδὲ τόσο ἐστερημένοι παντὸς αἰσθήματος τοῦ κάλλους, ὅσον γενικῶς νομίζεται».

³ Μὴ νομίσητε, ἔλεγεν εἰς τοὺς προὔχοντας καὶ συνδίκους τῶν Ἀθηνῶν, ἀπαντῶν εἰς τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ σεβασμοῦ των, ὅτι θὰ λησμονήσωμεν τὸ σπουδαιότατον τοῦτο τμήμα τοῦ στέμματός ἡμῶν· ἀλλὰ τούναντίον ἔχομεν σταθερὰν πίστιν εἰς τὸν Κύριον καὶ Θεὸν ἡμῶν, ὅτι θὰ μεταβῶμεν προσωπικῶς νὰ ἐπισκεφθῶμεν αὐτό». Ἐν Βαρκελώνι τὴν 26 Ἀπριλίου 1387. Arch. Cor. Arag., Reg. 1751, φύλλ. 25.

Η ΔΙΑΤΗΡΗΣΙΣ ΤΗΣ ΔΥΝΑΜΕΩΣ ΕΝ Τῇ ΦΥΣΕΙ

Ἐγγράμει γνωστὸν ὅτι αἱ ἡμέτεραι μηχαναὶ οὐδεμίαν ἀφ' ἑαυτῶν δύναμιν παράγουσιν, ἀλλ' ὅτι ἀποδίδουσιν ὅ,τι ὡς δύναμιν ἐξώθεν ἔλαβον. Ἡ κίνησις τοῦ ὠρολογίου προκαλεῖται μὲν δι' ἐνὸς κρεμαμένου βάρους, δι' ἐνὸς τεταμένου ἐλατηρίου, προκαλεῖται ὁμως ὑπὸ τῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπινου βραχίονος, ὅστις διήγειρε αὐτό, ὅστις τὸ ἐλατήριον ἐτάνασεν ἢ τὸ βᾶρος ἀνύψωσεν, ἢ δὲ δύναμις αὐτῆ αὐθις καταναλίσκεται ἐν τῇ κινήσει τῶν τροχῶν καὶ τοῦ ἐκκρεμοῦς ἐντὸς 24 ὥρῶν ἢ ἐντὸς 8 ἢ 15 ἡμερῶν. Τροχὸς ἐν τῷ ὕδατι τίθησιν εἰς κίνησιν ἐν τῷ μύλῳ πολλὰς μυλοπέτρας, ἐν τοῖς μεγάλοις σιδηρουργείοις πολλὰς σφύρας, ἐν ἀλατωρυχείοις καὶ μεταλλείοις ἀντλίας ὑψούσας τὰ ὕδατα εἰς δεδομένα τινὰ ὕψη, ἐν τοῖς κλωστηρίοις τὰς ὑφαντικὰς καὶ κλωστικὰς μηχανάς. Ἡ ἐργασία ἦν ὁ τροχὸς ἐκτελεῖ ἐν πάσαις ταῖς περιστάσεσι ταύταις ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς πίεσεως τοῦ ὕδατος ὅπερ πίπτει ἐπὶ τῶν πτερύγων τοῦ τροχοῦ· τὸ βᾶρος τοῦ πίπτοντος ὕδατος τίθησι τοῦτον εἰς κίνησιν· ὅλαι αἱ ἀντιστάσεις τῆς ἐργαζομένης μηχανῆς ὁμοῦ συμπεριλαμβανόμεναι οὐδαμῶς δύνανται νὰ εἶναι μείζονες τῆς πίεσεως τοῦ πίπτοντος ποσοῦ τοῦ ὕδατος, δι' οὗ καταναίκωνται.

Τὸ ἔργον τῆς μηχανῆς μετρεῖται διὰ τῆς πίεσεως ταύτης.

Ἡ ἐργασία τῆς ἀτμομηχανῆς παράγεται διὰ τῆς κινήσεως ἐνὸς ἐμβόλου, ὅπερ κινεῖται ὑπὸ τῆς πρὸς τὰ ἄνω καὶ κάτω πίεσεως ὑδρατμῶν. Ὁ ἀτμὸς πιέζει τὸ ἐμβόλον, ὡς τὸ πίπτον ὕδωρ τὰ φύλλα τοῦ τροχοῦ. Αἰτία τῆς πίεσεως εἶναι ἡ θερμότης, ἥτις διὰ τινος χημικῆς ἐξελίξεως ἤτοι διὰ τῆς καύσεως καυσίμου ὕλης ὑπὸ τὸν ἀτμολέβητα γεννᾶται καὶ ἦν ἀπορροφᾷ τὸ ὕδωρ· διὰ τῆς θερμότητος τὸ ὕδωρ γίνεταί ἀτμὸς καὶ οὗτος δι' αὐτῆς λαμβάνει τὴν πρὸς κίνησιν τοῦ ἐμβόλου ἀπαιτουμένην ἐλαστικὴν δύναμιν· ἐν τῇ τελευταίᾳ μορφῇ ἡ θερμότης ὀρίζει τὴν πίεσιν καὶ τὴν ὕψωσιν καὶ ἐκτελεῖ τὴν μηχανικὴν ἐργασίαν τῆς μηχανῆς.

Δύναμις τις ἐνεργεῖ πάντοτε διὰ πίεσεως ἢ δι' ἔλξεως· ἐν ἐργαζομένῃ τινὶ μηχανῇ τὸ μέγεθος τῆς δυνάμεως, ἢ ἐργατικῆς δύναμις, μετρεῖται

πάντοτε διὰ τῶν ἀντιστάσεων, αἰτίνες δι' αὐτῶν κατανικῶνται, καὶ ὅλαι αἱ ἀντιστάσεις ἐκφράζονται δι' ἀντιστοίχων βαρῶν, ἅτινα διὰ τῆς δυνάμεως ταύτης εἰς ὕψος τι δύνανται ν' ἀρθῶσιν ἢ ἐλκυσθῶσιν.

Ἐκ δύο ἀνθρώπων οἵτινες ἐργάζονται ἐν ἀντλία τινὶ ὁ μὲν εἰς ἀνασύρει ἐν ἐνὶ λεπτῷ 150 λίτρας ὕδατος, ὁ δ' ἕτερος 200· ἐκ δύο ἵππων ἔλκει ὁ μὲν εἰς 20 ἑκατόλιτρα, ὁ δ' ἕτερος 30 ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀμαξίου καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ δρόμου εἰς ἴσην ἀπόστασιν· ἀποβαίνει δῆλον ὅτι ἡ ἐργατικὴ δύναμις τῶν δύο ἀνθρώπων ἢ τῶν δύο ἵππων εἶναι ἀνάλογος πρὸς τοὺς δύο τούτους ἀριθμούς. Ἐν τῇ μηχανικῇ καλεῖται δύναμις ἵππου ἡ ἐνέργεια ὑψώσεως ἢ πίεσεως δι' ἧς 75 χιλιόγραμμα ἐν διαστήματι ἐνὸς δευτερολέπτου ἀνέλκονται εἰς ὕψος ἐνὸς μέτρου καὶ ἐκφράζεται τοιοῦτοτρόπως εἰς δυνάμεις ἵππου ἢ ἐργατικὴ δύναμις πάσης μηχανῆς.

Οὐδαμῶς πᾶσα δύναμις, ἢ ἐκάστη μηχανῇ παρέχομεν, ἀποδίδεται καθ' ὅλοκληρίαν εἰς ἔργον χρήσιμον, ἥτοι ἐξοδεύεται πραγματικῶς πρὸς ἀνύψωσιν καὶ κίνησιν, ἀλλὰ μέρος τι αὐτῆς καταναλίσκεται διὰ τῆς τριβῆς τῶν μερῶν τῆς μηχανῆς, καὶ ἐκ δύο μηχανῶν, αἰτίνες ἔλαβον ἴσην τινὰ δύναμιν, ἀποδίδει τὴν μείζονα ἐργασίαν ἐκείνη ἧς ἡ λειτουργία ὀλιγώτερον βλάπτεται ἢ κωλύεται ὑπὸ ἐμποδίων παραγόντων τριβῆν. Ἐν τῇ μηχανικῇ θεωρεῖται πάντοτε ἡ τριβὴ ὡς αἰτία τῆς κωλύσεως τῆς ὑπαρχούσης κινήσεως. Ἐνομιζέτο δὲ ἄλλοτε ὅτι δι' αὐτῆς ἐξεμηδενίζετο παντάπασι ἡ ἐργατικὴ τῆς μηχανῆς δύναμις.

Ὡς ἐγγυτέρω αἰτία τῆς καταστροφῆς τῆς κινήσεως ἦτο ἡ τριβὴ γεγονὸς πασίδηλον καὶ ἠδύνατο ὡς τοιοῦτον νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν· ἀλλ' ἐσφάλησαν δεινῶς καθ' ὅσον συνήνωσαν μετ' αὐτῆς θεωρητικόν τι ἐξαγόμενον. Διότι ὅταν δύναμις τις ἐξ ὀλοκλήρου ἐκμηδενίζεται ἢ ὅταν παράγῃ ἐν μηδέν, τότε οὐδόλως ἦτο ἄτοπον νὰ πιστεύσῃ τις ὅτι ἦτο δυνατὴ κατὰ τινὰς περιστάσεις καὶ ἡ παραγωγὴ δυνάμεως τινος ἐκ τοῦ μηδενός.

Τὸ δυνατόν τῆς ἐφευρέσεως ἀεικινήτου τινός μηχανῆς, οὐδέποτε ἐξωτερικῆς ἐνεργείας χρῆζούσης καὶ ἐκ νέου πάντοτε τὴν ἐν αὐτῇ καταναλωθεῖσαν δύναμιν ἀναγεννώσης, ὅπερ οἱ ἀγχινοῦστατοι ἄνθρωποι ἐπὶ αἰῶνας ἐπίστευον, ἐν μέρει ἐβασίζετο ἐπὶ τῆς ἐσφαλμένης ταύτης ἰδέας. Ἦτο βεβαίως ἀξίον πάσης προσπαθείας ὅπως κατασκευασθῇ τοιοῦτόν τι ἀεικίνητον (perpetuum mobile), διότι ἤθελεν εἶναι ὡς ὄρνις χρυσαῖ τίκτουσα ὠά, διότι ἦτο δυνατὴ δι' αὐτοῦ ἡ παραγωγὴ ἐργασίας καὶ ἄνευ ἐξοδεύσεως χρημάτων ἢ ἀπολαβῆ ἀφθόνων χρημάτων.

Ὁρθότερα ἀντίληψις τῆς οὐσίας τῶν φυσικῶν δυνάμεων, ἢ ὀφείλο-

μὲν τῷ ἐν Heilbronn ἱατρῷ Μαύερφ, διέχυσε φῶς εἰς πλῆθος τέως ἀκατανοήτων καὶ ἀνεξηγήτων γεγονότων, καὶ ἐξ αὐτῆς οἱ διαπρεπέστατοι φυσικοὶ καὶ μαθηματικοὶ ἠντλησαν διὰ τῶν ἐρευνῶν αὐτῶν σπουδαϊότατα καὶ μὸλις ἐλπίζόμενα ἀποτελέσματα.

Αἱ δυνάμεις, λέγει ὁ Μαύερφ, εἰσὶν αἰτίαι καὶ δέον νὰ λάβῃ πλήρη ἐφαρμογὴν ἐπ' αὐτῶν ἡ ἀρχὴ ὅτι ἡ ἐνέργεια ἀναλογεῖ πρὸς τὴν αἰτίαν καὶ ἰσοῦται αὐτῇ. Causa aequat effectum. Ὅθεν ἐὰν μία αἰτία A ἔχῃ μίαν ἐνέργειαν E, τότε $A = E$. Ἐὰν ἡ ἐνέργεια E εἶναι αἰτία ἐτέρας τινός ἐνεργείας ε, καὶ τότε $E = \varepsilon = A$. Οὐδέποτε εἰς τοιαύτην τινὰ ἀλληλουχίαν αἰτιῶν καὶ ἐνεργειῶν δύναται ἐν μέλος ἢ τμήμα μέλους ν' ἀποβῇ ἴσον τῷ μηδενί. Ἐὰν ἡ δοθεῖσα αἰτία A παρήγαγε τὴν ἴσην αὐτῇ ἐνέργειαν E, τὸ A ἔπαυσε ὑπάρχον, ἐπειδὴ ἐγένετο E. Ἐπομένως ἐπειδὴ τὸ A μετεβλήθη εἰς E καὶ τοῦτο εἰς ε, δέον νὰ ἔχωσιν αἱ αἰτίαι αὗται ἅπασαι τὴν ιδιότητα τοῦ ἀκαταλύτου, ἀναφορικῶς ὡς πρὸς τὸ ποσὸν αὐτῶν, καὶ τὴν ιδιότητα τοῦ μεταβλητοῦ, ἀναφορικῶς ὡς πρὸς τὴν ποιότητα αὐτῶν. Ἐν ἀπέριον περιστάσει βλέπομεν κινήσιν τινὰ παυομένην, ἄνευ ἄρσεως τινος βάρους ἢ φορτίου ἢ παραγωγῆς κινήσεως τινος ἢ πίεσεως. Ἡ δύναμις ὁμως ἥτις προκαλεῖ τὴν κίνησιν οὐδόλως δύναται νὰ ἐκμηδενισθῇ, καὶ ἐπομένως ζητεῖται ποῖαν τινὰ μορφήν δύναται ν' ἀναλάβῃ. Ἡ πείρα δεικνύει τοῦτο. Ἀπανταχοῦ ἔνθα διὰ τριβῆς ἢ πλήξεως ἢ ὠθήσεως κινήσιν τις ἐκμηδενίζεται, ἀναφαίνεται θερμότης ὡς ἐνέργεια τῆς κινήσεως. Ἡ κίνησις εἶναι ἡ αἰτία τῆς θερμότητος.

Δύο μετάλλιναι πλάκες, αἰτίνες τρίβονται πρὸς ἀλλήλας, πυροῦνται εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ὥστε ἐν δεδομένῃ τινὶ ταχύτητι γίνονται διάπυροι· ἐὰν αἱ πλάκες αὗται τρίβωνται ὑπὸ τὸ ὕδωρ, θερμαίνεται τοῦτο μέχρι βρασμοῦ. Ὁμοιοτρόπως δὲ θερμαίνεται καὶ ἡ σιδηρὰ πέδη τῆς ἀμάξης ἐὰν ἡ τελευταία κινῆται μετὰ τινος δεδομένης ταχύτητος· συχνὰ ἀποβαίνει τοσοῦτον θερμὴ ὥστε ἐγγιζομένη καίει.

Ὅταν ἀκονίζονται αἱ ἄκραι τῶν βελονῶν τῆς βραπτικῆς, ἵνα γίνωσι στρογγύλαι, ὁ χάλυψ γίνεται διάπυρος καὶ τὰ ἀποτριβέντα ψήγματα τοῦ χάλυθος κατακαίονται σπινθηροβολοῦντα. Οἱ ξύλινοι σφῆνες, οἵτινες ἐπισφίγγονται εἰς τοὺς τροχοὺς τῶν ἀμαξίων τῶν σιδηροδρόμων, ἵνα φέρωσιν αὐτοὺς εἰς ἀκινήσιαν, θερμαίνονται συχνῶς τοσοῦτον, ὥστε ἡ ἐπιφάνεια αὐτῶν καίεται μετ' ἐμπυρευματικῆς ὁσμῆς. Τριβομένης τῆς λευκῆς ζαχαρέως ἐπὶ σιδηροῦ τρίπτου, ἀποτριβέντα μέρη τίκονται

καὶ λαμβάνουσι τὴν γεῦσιν κεκαυμένης ζακχάρως (καραμέλλας). Ἐπίσης τήκονται δύο τεμάχια πάγου τριβόμενα πρὸς ἀλλήλα.

Ἐν τοῖς ἀγγλικαῖς χαλυβουργεῖσις πυρακτοὶ ἐν τῇ καμίνῳ ὁ σιδηρουργὸς μίαν χαλυβδίνην ράβδον μήκους 10 — 12 δακτύλων ἀπὸ τῆς μιᾶς ἄκρας, φέρει αὐτὴν κατόπιν ὑπὸ τὴν μηχανικὴν σφύραν καὶ κατεργάζεται αὐτὴν εἰς λεπτὴν ράβδον ἴσων ποδῶν μήκους, ἄνευ (ὅπερ σπουδαῖον διὰ τὴν καλὴν ποιότητα τοῦ χάλυβος) ἐπαναφορᾶς αὐτῆς εἰς τὸ πῦρ. Ἐκάστη θέσις, ἣν ἡ σφύρα εὐρίσκει διὰ τῶν ταχέων καὶ ἰσχυρῶν αὐτῆς πληγμάτων, ἀποβαίνει διάπυρος καὶ φαίνεται τῷ ὄρῳντι ὅτι ἡ πυράκτωσις περιφέρεται κατὰ μῆκος τῆς ράβδου. Ἡ πυράκτωσις αὕτη γεννᾶται ἐκ τῶν σφυρηλατημάτων καὶ ἰσοδυναμεῖ πρὸς ποσότητα θερμότητος, ἥτις ἐδύνατο νὰ φέρῃ πολλὰς λίτρας ὕδατος εἰς βρασμόν. Ἡ ἐν τῷ πυρὶ διάπυρος γενομένη ἄκρα τῆς ράβδου, ἐν τῷ ὕδατι βαπτίζομένη μόλις ἤθελε φέρει εἰς θερμοκρασίαν βρασμοῦ ἴσας ἡμιουγκίας ὕδατος.

Μεταξὺ τῶν σφυρηλατημάτων (τῆς αἰτίας) καὶ τῆς θερμότητος (τοῦ αἰτιατοῦ) δεόν κατὰ τὰς προηγουμένας παρατηρήσεις νὰ ὑπάρχῃ ὠριμένη τις συνάφεια, ἣν ὅπως ἐρμηνεύσωσιν οἱ φυσιοδίφαι ἐπενόησαν τὰς ἀγγλικοὺς δοκιμασίας. Ἡ παραχθεῖσα θερμότης εἶδον ὅτι οὐδὲν ἕτερον ἦτο, εἰμὴ ἡ μεταβληθὴ ἐργάσιμος δύναμις ὀρθοῦ ὄντος τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ Μαυέρου δεόν ν' ἀπολαμβάνῃ αὕτη ἴσης ἀξίας ἐνεργεῖαν καὶ νὰ δύνωνται νὰ παραγάγῃσι διὰ τῆς ἀναγεννηθείσης ἐνεργείας τοσαῦτα σφυρηλατήματα ὅσα ἐξωδεύθησαν πρὸς παραγωγὴν τῆς θερμότητος.

Ἐκ τῆς συντονωτέρας παρατηρήσεως τῶν γινομένων καθίσταται δῆλον ὅτι ἡ σφύρα ἵνα πλήξῃ πρέπει ν' ἀρθῇ, καὶ ὅτι ἡ ἐργάσιμος αὐτῆς δύναμις οὐδόλως εἶναι ἰδίᾳ αὐτῇ, ἀλλ' ὅτι εἶναι δεδανεισμένη. Ἡ σφύρα ἀνήρθη διὰ τοῦ τροχοῦ τοῦ ὕδατος, οὗτος δ' ἐτέθη εἰς κίνησιν διὰ τινος βάρους ὕδατος, ὅπερ ἔπεσεν ἐπὶ τῶν πτερύγων αὐτοῦ. ἐξ ἀνάγκης ἔδει 10 λίτραι τοῦλάχιστον ὕδατος νὰ πέσωσιν ἐξ ὕψους ἐνὸς ποδὸς ἐπὶ τοῦ τροχοῦ, ἢν ἄρῃσι κατὰ ἓνα πόδα σφύραν 10 λ. βάρους· ὥστε κυρίως ἡ θερμότης προῆλθεν ἐκ τοῦ βάρους τοῦ ὕδατος διὰ μέσου τῆς σφύρας. Δι' ἀλλοίας τινὸς μετασκευῆς τῶν τῆς μηχανῆς μερῶν θὰ ἐδύνατο ἡ αὐτὴ δύναμις νὰ στρέψῃ μυλόπετρᾶν τινα περὶ τὸν ἄξονα αὐτῆς μετὰ μεγάλης ταχύτητος ἢ νὰ ποιήσῃ διαπύρους δύο δίσκους διὰ τῆς τριβῆς αὐτῶν.

Ἐν ἀκριβέσει ἐπὶ τούτῳ γενομέναις δοκιμαῖς ἐξεδηλώθη ὅτι 13,500

πλήγματα σφύρας 10 λιτρῶν βάρους, ἄτινα ἀπὸ ὕψους ἐνὸς ποδὸς ἐπὶ τῆς ράβδου πίπτουσι, παράγουσι ποσὸν θερμότητος ἀρκοῦν ὅπως θερμάνῃ 1 λ. ὕδατος ἀπὸ 0° μέχρι ζέσεως ἦτοι 100°K., εἴτε, ὅπερ τυγχάνει τὸ αὐτό, ὅτι 1350 ἑκατόλιτρα ὕδατος, ἄτινα ἀφ' ἐνὸς ποδὸς πίπτουσι, φέρουσιν εἰς ζέσιν 1 λ. ὕδατος, εἴτε ὅτι 1350 λίτραι ὕδατος ἀφ' ἐνὸς ποδὸς πίπτοντα θερμαίνουσι 1 λ. ὕδατος ἀπὸ 0°, τοῦ σημείου τοῦ πάγου, μέχρι 1°, καὶ ὅτι τὸ αὐτὸ ποσὸν τῆς θερμότητος ἰσοδυναμεῖ πρὸς δύναμιν ἐργασίας, δι' ἧς 13 1/2 ἑκατόλιτρα δύνανται κατὰ ἓνα πόδα ν' ἀνυψωθῶσι.

Ἀπανταχοῦ ἐνθα ἐν τινι μηχανῇ γίνεται ἀπώλεια κινήσεως διὰ τριβῆς ἢ ὠθήσεως, παράγεται ἀνάλογον ποσὸν θερμότητος, καὶ ὅταν ἐργασία ἐκτελεῖται διὰ ταύτης, ἐκλείπει ἕνεκα τῶν μηχανικῶν ἀποτελεσμάτων, ἐκφραζομένων δι' ἐνὸς βάρους 13 1/2 ἑκατολίτρων, ἄτινα κατὰ ἓνα πόδα ἔπεσαν ἢ ἀνυψώθησαν, ποσὸν τι θερμότητος, ὅσον ἀπόλλυσι 1 λίτρα ὕδατος καταψυχουμένη κατὰ ἓνα βαθμὸν θερμοκρασίας. Ἐνεκα τούτου τὸ ποσοστὸν τοῦτο τῆς θερμότητος ἰσοδυναμεῖ τῇ ἐργατικῇ δυνάμει ἐκείνη.

Ποικιλοτρόπως ἐπεβεβαιώθη ὁ νόμος οὗτος ἢ ἡ διηνεκὴς αὕτη ἀναλογία μεταξὺ θερμότητος καὶ μηχανικῆς κινήσεως. Μία μεταλλινὴ ράβδος δύναται νὰ ἐκταθῇ δι' ἐπικρεμασθέντων βαρῶν, καὶ ὅταν ὀρίοντι μὴ ὑπερβληθῇ, ἀναλαμβάνει αὐτὴς τὸ μέταλλον ἀφαιρεθέντων τῶν βαρῶν τὸ ἀρχικὸν αὐτοῦ μῆκος. Ὡς πρὸς τὴν θερμότητα διάκειται ἡ μεταλλινὴ ράβδος ὅλον ἐν ὡς πρὸς τὰ ἐπικρεμασθέντα βάρη· μηχανύεται θερμαινομένη καὶ συστέλλεται ψυχουμένη· καθίσταται σαφές ὅτι ἡ πίεσις ἦν ἡ ράβδος ἐνεργεῖ ὅταν μηχανύεται τυγχάνει ἴση τῇ ἔλξει ἢ τῇ δυνάμει τῆς ἔλξεως ὅταν ψυχουμένη συστέλλεται. Ἀπεδείχθη δὲ ὅτι τὸ ποσὸν τῆς θερμότητος καὶ τὸ ἐπικρεμασθὲν βᾶρος, ἄτινα τὴν αὐτὴν ἐπέκτασιν προκαλοῦσιν, ἐν τῇ αὐτῇ σχέσει πρὸς ἀλλήλα ἴστανται, ἦν οἱ ἄνω μνημονευθέντες ἀριθμοὶ δηλοῦσιν· ἦτοι ὅτι διὰ ποσοῦ θερμότητος ὅπερ ἀρκεῖ ἵνα θερμάνῃ 1 λ. ὕδατος κατὰ ἓνα βαθμὸν, μεταδιδόμενου σιδηρᾶ τινι ράβδῳ δύνανται ν' ἀρθῶσι κατὰ ἓνα πόδα 1350 λ. βάρους.

Ἐν τῷ Conservatoire des arts et métiers τῶν Παρισίων πρὸ πολλῶν ἡδὴ ἐτῶν ἐγένετο ἐνδιαφέρουσα ἐφαρμογὴ τούτου. Ἐν τῷ κτιρίῳ τούτῳ, ὅπερ ἦν ἄλλοτε μοναστήριον, χρησιμεύει ὁ ναὸς τῆς μονῆς εἰς ἔκθεσιν συλλογῆς τινος βιομηχανικῶν ἀντικειμένων, μηχανῶν καὶ ἐργαλείων. Ὁ θόλος τῆς ἐκκλησίας ταύτης ὑπέστη κατὰ μῆκος σχίσμα

τι, ὅπερ ἐτησίως ἐμεγαλύνετο, ὥστε ἔλαβε πλάτος πολλῶν δακτύλων καὶ ἡ βροχὴ καὶ αἱ χιόνες ἐνέπιπτον ἐλευθέρως. Ἦτο μὲν δυνατὸν νὰ φραχθῆ κτιζόμενον, ἀλλ' ἀδύνατος ἡ ἀναχαίτισις τῆς ὑποχωρήσεως τῶν τοίχων. Διενουῶντο ἤδη νὰ κατεδαφίσωσι τὸ ὅλον κτίριον, ὅτε φυσικός τις ἐποίησε τὴν ἐξῆς πρότασιν, δι' ἧς καὶ διετηρήθη ἰσχυραὶ σιδηραὶ δοκοὶ διεπεράσθησαν κατὰ πλάτος τοῦ ναοῦ· ἡ μία ἄκρα αὐτῶν ἐστερεώθη ἐπὶ τοῦ ἐνὸς πλαγίου τοίχου καὶ ἡ ἕτερα διεπέρασε τὸν ἀντικρυ τοίχον ἐξέχουσα αὐτοῦ κατὰ τινὰς δακτύλους καὶ ἐφωδιάσθη διὰ κοχλίου, ἐφ' οὗ προστηρμόσθη ἰσχυρὸν τι περικόχλιον.

Τὸ περικόχλιον περιερίχθη σφιγκτὰ ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου, μεθ' οὗ αἱ δοκοὶ ἐθερμάνθησαν ὅλαι ταυτοχρονως διὰ καιομένων ἀχύρων. Ἀκολουθία τούτου ὑπῆρξεν ὅτι αἱ δοκοὶ ἐξετάθησαν καὶ ἐμηκύνθησαν καὶ ὅτι τὸ περικόχλιον, ὅπερ πρὸ τῆς θερμάνσεως ἐπέκειτο σφιγκτῶς τῷ τοίχῳ, ταύτης γενομένης ἀπέειχε δακτύλους τινάς. Περιερίχθη αὖθις ἰσχυρῶς τὸ περικόχλιον μέχρι τοῦ τοίχου καὶ ἀφέθησαν αἱ δοκοὶ νὰ ψυχθῶσι· ψυχόμεναι δὲ συνεστάλησαν μετ' ἀπείρου δυνάμεως καὶ μετ' αὐτῶν ἐπλησίασαν ἀλλήλοις οἱ τοῖχοι. Μετὰ δευτέραν ἐπανάληψιν τῆς πράξεως τὸ σχίσμα δὲν ὑπῆρχε πλέον.

Ὁμοιοτρόπως τῇ μηχανικῇ ἐνεργείᾳ τῆς θερμότητος δύναται καὶ ἡ ἐργάσιμος δύναμις μηχανῆς τινος, ἥτις κινεῖται δι' ἠλεκτρικοῦ ρεύματος, νὰ ἐκφρασθῆ διὰ βαρῶν, ἅτινα εἰς ὕψος τι δι' αὐτῆς ἀνυψοῦνται. Παράγωμεν τὸ ἠλεκτρικὸν ρεῦμα δι' ἐνὸς περιστρεφόμενου μαγνήτου ἢ ὡς ἐν τῇ γαλβανικῇ στήλῃ διὰ διαλύσεως ψευδαργύρου. Ἀπέναντι μεταλλίνων συρμάτων διάκειται τὸ ρεῦμα ἀναλόγως τῷ πάχει αὐτῶν ὡς εἰς εὐρύς ἢ λεπτός σωλῆν ἀπέναντι ἐνὸς ρευστοῦ· ἀπαιτεῖται πλείων χρόνος ἢ μείζων πίεσις ὅπως διέλθῃ τὸ αὐτὸ ποσὸν τοῦ ρευστοῦ δι' ἐνὸς στενοῦ σωλῆνος ἢ δι' ἐνὸς πλατέος. Καθ' ὅμοιον τρόπον τὸ λεπτόν σύρμα ἀνθίσταται πλειότερον ἐνὸς παχέος εἰς τὴν διάβασιν τοῦ ρέοντος ἠλεκτρισμοῦ. Συμφώνως τῇ ἀντιστάσει ταύτῃ ἢ μᾶλλον ἀναστολῇ ἐμποδίζεται καὶ μηδενίζεται ἡ κίνησις τοῦ ἠλεκτρικοῦ ρευστοῦ· ἐν μόνον μέρος αὐτοῦ διέρχεται διὰ τοῦ ἀγωγοῦ τοῦ ρεύματος, τὸ δ' ἕτερον, ὅπερ ἀδυνατεῖ νὰ διέλθῃ, μεταβάλλεται εἰς θερμότητα· τὸ σύρμα ὅπερ ἄγει τὸ ρεῦμα θερμαίνεται ἢ πυρακτοῦται καὶ ἡ θερμοκρασία ἀποβαίνει, ἀναλόγως τοῦ ποσοῦ τοῦ εἰς θερμότητα μεταβληθέντος ἠλεκτρισμοῦ, τοσοῦτον ὑψηλῆ, ὥστε μακρὸν τι σύρμα πλατίνης τήκεται, τὸ δὲ χρυσοῦν τήκεται καὶ ἐξατμίζεται. Δι' ἐνὸς λεπτοῦ ἐκ πλατίνης σύρματος, ὅπερ περιτυλίσσει

τις ἐλικοειδῶς περὶ ὕελινον σωλῆνα καὶ περιβάλλει δι' ὕδατος, δύναται τις, ἐὰν τὸ ρεῦμα διέρχεται ἰσχυρῶς πῶς, νὰ θερμάνῃ ἀρκετὸν ποσὸν ὕδατος ταχέως μέχρι κοχλαζούσης ζέσεως.

Ὅταν τὸ ἠλεκτρικὸν ρεῦμα ἐν σύρματι τινι ἐλικοειδεῖ περὶ τεμάχιον σιδήρου περιτρέχῃ, τὸ τεμάχιον τοῦτο ἀποβαίνει ἰσχυρὸς μαγνήτης, ὅστις ἀνέλκει καὶ βαστάζει πολλὰ ἑκατόλιτρα σιδήρου. Ἡ ἠλεκτρικὴ δύναμις μεταβάλλεται εἰς μαγνητικὴν, δι' ἧς καὶ μηχανὴ τις δύναται νὰ κινήται. Τὸ μέγεθος τῆς δυνάμεως τῆς ἔλξεως, ἦν τὸ ἐκ σιδήρου τεμάχιον λαμβάνει, διατελεῖ ἐν ἀκριβῶς ὠρισμένη ἀναλογίᾳ πρὸς τὸ ποσὸν τοῦ ἐν τῷ ἠλεκτρικῷ ἀγωγῷ περιφερομένου ἠλεκτρισμοῦ, καὶ τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐπὶ ἴση προσαγωγῇ ἐκ τοῦ ποιοῦ τοῦ ἀγωγοῦ τοῦ ρεύματος. Τὸ μέρος ἐκεῖνο τοῦ ἠλεκτρισμοῦ ὅπερ μετεβλήθη εἰς θερμότητα ἐν τῷ ἀγωγῷ, οὐδὲν πλέον ἐνεργεῖ ἐπὶ τοῦ τεμαχίου τοῦ σιδήρου, τ.ἔ. οὐδεμίαν ἐν αὐτῷ ἐλκυστικὴν δύναμιν παράγει. Δηλοῦται λοιπὸν νῦν ὅτι τὸ ποσὸν τοῦ ρέοντος ἠλεκτρισμοῦ, ἢ δι' αὐτοῦ παραχθεῖσα θερμότης καὶ ἢ εἰς δύναμιν ἐργασίας μεταβληθεῖσα μαγνητικὴ δύναμις ἐν τῇ αὐτῇ ἀναλογίᾳ πρὸς ἀλλήλας ἴστανται, ἐν ἧ' ἢ διὰ τῆς πίεσεως καταπίπτοντος τινος ποσοῦ ὕδατος παραχθεῖσα δύναμις ἐργασίας πρὸς τὴν διὰ τριβῆς ἢ πλήγματος γεννηθεῖσαν θερμότητα. Ἡ αὐτὴ ἠλεκτρικὴ ποσότης, ἥτις διὰ τῶν ἀντιστάσεων τῆς φορᾶς μεταβληθεῖσα εἰς θερμότητα ἀνύψωσε τὴν θερμοκρασίαν 1 λίτραν ὕδατος κατὰ 1°, παράγει μαγνητικὴν δύναμιν ἔλξεως ἰκανὴν ν' ἀνυψώσῃ 13 1/2 ἑκατόλιτρα κατὰ ἓνα πόδα.

Ὅταν τὸ μετάλλινον σύρμα, ἐν ᾧ ὁ ἠλεκτρισμὸς περιρρέει, διακοπῆ καὶ τὰ δύο ἄκρα ἐμβαπτισθῶσιν ἐν ἀγγεῖῳ ὕδατος, λαμβάνει χώραν χημικὴ τις ἀποσύνθεσις τοῦ ὕδατος· τὸ ὕδωρ μεταβάλλεται εἰς ὑδρογόνον καὶ ὀξυγόνον. Τὸ ρεῦμα τοῦ ἠλεκτρισμοῦ μεταβάλλεται εἰς χημικὴν συγγένειαν καὶ εἰς ἐλκτικὴν δύναμιν, ἥτις προκαλεῖ τὸν χωρισμὸν τῶν στοιχείων τοῦ ὕδατος· οὐδεμίαν θερμότης ἀποφαίνεται ἐκ τούτου καὶ οὐδεμίαν μαγνητικὴν δύναμιν· διὰ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ὑδρογόνου καὶ τοῦ ὀξυγόνου ἐκλείπουσιν ἅπαντα τὰ σημεῖα τοῦ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος. Ἄπασαι αἱ ἐνεργεῖαι τοῦ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος, ἢ ἰσχύς αὐτοῦ νὰ παραγάγῃ θερμότητα ἢ μαγνητικὴν δύναμιν, φαινομενικῶς ἀπώλοντο ἢ ἐμηδενίσθησαν· ἀντ' αὐτοῦ ἔχομεν δύο εἶδη ἀερίων, ἐξ ὧν τὸ μὲν ἐν, τὸ ὑδρογόνον, εἶναι καύσιμον ἥτοι δύναται νὰ ἐνωθῆ μετ' ὀξυγόνου καὶ ἀναφθῆν μεταβάλλεται ἐνούμενον μετὰ τούτου πάλιν εἰς ὕδωρ. Ἐν τῇ καύσει ταύτῃ ἀναπτύσσεται θερμότης.

Ἀκριβείς παρατηρήσεις ἀπέδειξαν ὅτι ἠλεκτρικὸν ρεῦμα, γνωστῆς ἰσχύος, ὅπερ ἐν τῷ ἀγωγῷ τοῦ ρεύματος μετεβλήθη εἰς θερμότητα, διαθερμαίνει 1 λίτραν ὕδατος ἐπὶ 1^ο, καὶ ὅτι καταναλισκόμενον πρὸς ἀποσύνθεσιν ὕδατος ἀποφέρει ποσὸν τι ὑδρογόνου, δι' οὗ, ὅταν ἀναφθῇ καὶ κατῆ, ἀκριβῶς 1 λίτρα ὕδατος ἀπὸ 0^ο εἰς 1^ο δύναται νὰ θερμομανθῇ.

Ἐποσὴν θερμότητα καὶ ἑλκτικὴν ἰσχὺν τὸ ἠλεκτρικὸν ρεῦμα φαίνεται ἀπολέσασθαι ἐν τῇ ἀποσυνθέσει τοῦ ὕδατος, ἐγένετο λανθάνουσα οὕτως εἰπεῖν ἐν τοῖς στοιχείοις τοῦ ὕδατος. Ὄταν συνενῶνται αὐθις ἰν' ἀποτελέσωσιν ὕδωρ, ἡ θερμότης αὕτη ἀναπτύσσεται ἐκ νέου καὶ μεταβαλλομένη εἰς δύναμιν ἐργασίας τοσοῦτον βάρους κατὰ ἓνα πόδα ἤθειεν ἄρει, ὅσον ὁ εἰς μαγνητικὴν ἑλκτικὴν δύναμιν μεταβληθεὶς ῥέων ἠλεκτρισμός, ἐὰν μὴ κατανήλισκετο πρὸς χημικὴν ἀποσύνθεσιν.

Τὸ ἠλεκτρικὸν ρεῦμα ἀποτελεῖ τὴν ἀκολουθίαν χημικῆς τινος ἐνεργείας, ἧς τὸ ποσὸν δύναται νὰ μετρηθῇ διὰ τοῦ ποσοῦ τοῦ ἀποσυντεθέντος ψευδαργύρου. Ἡ χημικὴ δύναμις (συγγένεια) μεταβάλλεται εἰς ἀνάλογον ποσὸν ἠλεκτρισμοῦ ἐν τῇ ἀποσυνθέσει τοῦ ψευδαργύρου. Ὁ ἠλεκτρισμὸς μεταβάλλεται ἐν τῷ ἀγωγῷ εἰς ἰσοδύναμον θερμότητα ἢ εἰς ἰσοδύναμον μαγνητικὴν ἑλκτικὴν δύναμιν ἢ, ὡς ἐν τῇ ἀποσυνθέσει τοῦ ὕδατος, εἰς ἰσοδύναμον χημικὴν δύναμιν.

Γνωρίζομεν ἤδη, πόθεν προέρχονται ἡ θερμότης καὶ τὸ φῶς, δι' ὧν αἱ ἡμέτεραι κατοικίαι θερμαίνονται καὶ φωτίζονται, πόθεν ἔρχεται ἡ θερμότης καὶ ἡ δύναμις, αἰτίνες γεννῶσι τὰ σώματα ἡμῶν ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς ζωῆς· ἀπασαί αἱ καύσιμοι καὶ φωτιστικαὶ ὑλαὶ προέρχονται ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς, ὡς καὶ ἡ τροφή, ἣν ὀφείλομεν νὰ προσλαμβάνωμεν καθ' ἡμέραν πρὸς διατήρησιν τῶν τῆς ζωῆς φαινομένων· κατὰγονται ἐκ τοῦ φυτοῦ. Τὰ στοιχεῖα τούτου εἰσὶ φύσεως γήινου· λαμβάνει τὸ φυτὸν αὐτὰ ἐκ τοῦ ὕδατος, ἐκ τῆς γῆς, ἐκ τοῦ ἀέρος. Ἐν τῷ φυτῷ ἀποσυντίθενται ἀνόργανοί τινες ἐνώσεις, τὸ ἀνθρακικὸν ὄξύ, τὸ ὕδωρ καὶ ἡ ἀμμωνία· ὁ δὲ καθαρὸς ἀνθραξ τοῦ ἀνθρακικοῦ ὄξέος, τὸ ὑδρογόνον τοῦ ὕδατος, τὸ ἄζωτον τῆς ἀμμωνίας καθιζάνουσιν ἐν τῷ φυτῷ ὡς μέρη συστατικὰ τῶν ὀργάνων αὐτοῦ, τὸ ὄξυγονον τοῦ ἀνθρακικοῦ ὄξέος καὶ τοῦ ὕδατος ἐπιστρέφει ὡς ἀέριον εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν. Ἄνευ ὁμοῦ τοῦ ἡλιακοῦ φωτὸς οὐδὲ τὸ φυτὸν αὐξάνει.

Ἡ ἐξελίξις τῆς ζωῆς ἐν τῷ φυτῷ παρίσταται ὡς τὸ ἀντίθετον τῶν χημικῶν φαινομένων κατὰ τὸν σχηματισμὸν τῶν ἀλάτων.

Ἀνθρακοῦχον ὕδωρ καὶ ψευδαργυρὸς ἀπτόμενα ἀλλήλων ἐξασκοῦσιν

ὠρισμένην τινὰ ἐνέργειαν ἐπ' ἀλλήλα· κατ' ἀκολουθίαν τῆς χημικῆς αὐτῶν συγγενείας παράγεται, ἀποχωριζομένου τοῦ ὑδρογόνου, λευκὴ τις ἐνώσις ἐν μορφῇ κόνεως, ἣτις περιέχει ἀνθρακικὸν ὄξύ, ψευδαργυρον καὶ τὸ ὄξυγονον τοῦ ὕδατος.

Ἐν τῷ φυτῷ ἀναφαίνεται ἀντὶ τοῦ ψευδαργύρου ὁ ζῶν βλαστὸς ἢ μέρος τοῦ φυτοῦ· καθ' ὅσον αὐξάνει γίνονται ἐκ τοῦ ἀνθρακικοῦ ὄξέος καὶ τοῦ ὕδατος, ἀποχωριζομένου τοῦ ὑδρογόνου, ἐνώσεις αἰτίνες περιέχουσι ἀνθρακα καὶ ὑδρογόνον ἢ ἀνθρακα καὶ τὰ στοιχεῖα τοῦ ὕδατος.

Ὁμοίως πρὸς τὸ ἠλεκτρικὸν ρεῦμα, ὅπερ αἶρει τὴν φυσικὴν ἑλκτικὴν τῶν στοιχείων τοῦ ὕδατος καὶ χωρίζει αὐτὰ ἀπ' ἀλλήλων, ἐνεργεῖ καὶ τὸ ἡλιακὸν φῶς ἐπὶ τῆς ζωῆς τῶν φυτῶν.

Ἄνευ ἡλιακοῦ φωτὸς οὐδὲ τὸ φυτὸν μεγεθύνεται· ὁ ζῶν βλαστὸς, τὸ χλωρὸν φύλλον ὀφείλουσι τῷ ἡλίῳ τὴν δύναμιν ἣν ἔχουσι νὰ μεταβάλλωσι τὰ γήινα στοιχεῖα εἰς ζῶντα καὶ δύναμιν ἐμφαίνοντα σχήματα· ὁ βλαστὸς ἀναπτύσσεται ὑπὸ τὴν γῆν καὶ ἄνευ συνεργείας τοῦ ἡλιακοῦ φωτὸς· ἀλλὰ διὰ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου λαμβάνει τὸ πρῶτον, ὅτε διασχίζει τὴν γῆν, τὴν δύναμιν νὰ μεταβάλλῃ εἰς μέρη ἴδια ἑαυτῷ τὰ ἀνόργανα μέσα τῆς τροφῆς· ἀλλ' αἱ φωτίζουσαι καὶ θερμαίνουσαι τοῦ ἡλίου ἀκτίνες, ἐνῶ παρέχουσι ζῶν ἀπολλύουσι τὴν ἑαυτῶν θερμότητα, ἀπολλύουσι μέρος ἐκ τοῦ φωτὸς αὐτῶν, καὶ ὅταν ἀποσυντεθῶσι διὰ τῆς ἐπενεργείας αὐτῶν τὸ ἀνθρακικὸν ὄξύ, τὸ ὕδωρ καὶ ἡ ἀμμωνία, ἀπόκειται τότε ἡ δύναμις αὐτῶν ἐν τοῖς ἐν τῷ ὀργανισμῷ γεννηθεῖσι προϊόσιν. Ἡ θερμότης δι' ἧς θερμαίνομεν τὰς κατοικίας ἡμῶν εἶναι ἡλιακὴ θερμότης, τὸ φῶς δι' οὗ φωτίζομεν αὐτὰς εἶναι φῶς παρεχόμενον ὑπὸ τοῦ ἡλίου.

Ἡ τροφή τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ζῶων συνίσταται ἐκ δύο ἐντελῶς διαφόρων ἐν τῇ συνθέσει αὐτῶν οὐσιῶν. Ἡ μία τάξις χρησιμεύει εἰς παραγωγὴν τοῦ αἵματος καὶ κατασκευὴν τῶν ὠρισμένων σχῆμα ἔχόντων μερῶν τοῦ σώματος, τὰ δ' ἕτερα εἶναι συγκεκριημένα ὡς συνήθης καύσιμος ὕλη. Ἡ ζάχαρις, τὸ ἄμυλον, τὸ κόμμι τοῦ ἄρτου, δύναται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς μεταβεβλημένα ἴνες ξύλου (ὡς δὴ καὶ ἐκ ξύλου δυνάμεθα νὰ παραγάγωμεν). Τὸ λίπος ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ποσὸν ἀνθρακος ὃν περιέχει ἴσταται ἐγγύτατα τοῦ λιθάνθρακος. Θερμαίνομεν τὸ σῶμα ἡμῶν ὁμοίως ὡς συμβαίνει ἐν ταῖς ἐστίαις διὰ καυσίμων ὑλῶν, αἰτίνες ἐμπεριέχουσι τὰ αὐτὰ στοιχεῖα ἄπερ τὸ ξύλον καὶ ὁ λιθάνθραξ, διαφέροντα ὁμοῦ οὐσιωδῶς κατὰ τὴν ἐν τοῖς χυμοῖς τοῦ σώματος ἀποσύνθεσιν.

Τυχάνει δὴλον ὅτι αἱ θρεπτικαὶ οὐσίαι αἰτίνες προκαλοῦσι τὴν θερ-

μοκρασίαν τοῦ σώματος, οὐδεμίαν μηχανικὴν δύναμιν γεννῶσι, διότι ἡ δύναμις οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ ἡ μεταβεβλημένη θερμότης, καὶ διότι ἡ θερμότης, ἣτις αὐξάνει καὶ διατηρεῖ τὴν θερμοκρασίαν, οὐδόλως ἔλκει ἢ πιέζει ἀλλὰ *θερμαίνει* ἀπλῶς.

Ἄπαντα αἱ μηχανικαὶ ἐνέργειαι αἱ ἐν τινι ζῶντι σώματι συμβαίνουσαι, δι' ὧν καθίσταται δυνατὴ ἡ κίνησις τῶν ὀργάνων καὶ τῶν μελῶν αὐτῶν, συνοδεύονται καὶ ἐξαρτῶνται ἐκ τινος ἐναλλαγῆς ἐν τῇ συνθέσει καὶ ποιότητι τῶν ἄκρως πολυσυνθέτων, θείων καὶ ἄζωτον περιεχόντων, μορίων τῶν μυῶν αὐτοῦ, ἅτινα παρέχονται ὑπὸ τοῦ αἵματος καὶ ἐν τελευταίᾳ μορφῇ ἐκ τῶν αὐτῶν τούτων μορίων πηγάζουσιν, ἐξ ὧν καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ τροφῇ γεύεται· τὰ στοιχεῖα αὐτῶν εἰς νέας καὶ ἀπλουστεράς ἐνώσεις μεταβαίνοντα προκαλοῦσι κίνησιν, ἐξ αἰτίας τῆς ἀλλαγῆς τοῦ τόπου ἢ τῆς μεταβολῆς τῆς θέσεως αὐτῶν ἢ τῶν μορίων κίνησις μεταφέρεται ἐπὶ τοῦ ἀθροίσματος τῆς οὐσίας τῶν μυῶν. Ἀποβαίνει δὴλον, ὅτι ἡ ἐναλλαγή τῆς ὕλης ἐστὶν ἡ πηγὴ τῆς μηχανικῆς δυνάμεως ἐν τῷ σώματι.

Τὰ δυνάμιν καὶ θερμότητα παράγοντα συστατικὰ τῆς τροφῆς τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ζώων γεννῶνται ἐν τῷ ζῶντι φυτῷ μόνον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν καὶ τὴν συνεργίαν τοῦ φωτός τοῦ ἡλίου· ἐν αὐτοῖς κατέστησαν λανθάνουσαι αἱ ἀκτίνες τοῦ ἡλίου, παρεμπερῶς τῷ βέοντι ἠλεκτρισμῷ ἐν τῷ διὰ τῆς ἀποσυνθέσεως τοῦ ὕδατος γεννηθέντι ὕδρογόνῳ.

Ἐκ τῶν τροφίμων ὑλῶν λαμβάνει ὁ ἄνθρωπος τὸ ἑαυτοῦ σώμα καὶ καθ' ἡμέραν ἐν τῇ τροφῇ αὐτοῦ δέχεται ἐν ἑαυτῷ ποσόν τι ἀποταμειωθείσης καὶ ἐκ τοῦ ἡλίου ληφθείσης δυνάμεως καὶ θερμότητος, αἵτινες αὐθις ἐκδηλοῦνται καὶ καθίστανται ἐνεργοί, ὅταν γένωνται ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς ζωῆς ἀλλαχοῦ πάλιν ἐκεῖνο ὅπερ ἦσαν, ὅταν δὴλα δὴ τὰ ζῶντα μορφώματα αὐθις ἀποσυντεθῶσιν εἰς τὰ ἀρχικά αὐτῶν στοιχεῖα.

[Ἐκ τῶν Χημικῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Liebig].

Δ Η Μ Ω Δ Ε Σ Ρ Η Τ Ο Ν ¹

Φίλε κ. Μπάρτ,

Δὲν γνωρίζω, ἂν τὸ σημείωμα, τὸ ὁποῖον σὰς στέλλω, δύναται νὰ τύχη χώρου τινός ἐν τῇ ὑπ' αἰσίοις οἰωνοῖς ἀρξαμένη Ἀρμονίᾳ. Ἀλλὰ καὶ ἡ πρὸς ὑμᾶς μόνον, ὡς φίλον τῶν γραμμάτων, ἀνακοίνωσις ἀρκεῖ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν γέννησιν αὐτοῦ.

Πρόκειται περὶ μικροῦ πράγματος ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἐλκύουσι τὸ ἐνδιαφέρον, ὅχι μόνον διότι ἐκ περιστάσεως συμβαίνει νὰ εἶναι ἀπλῶς περιέργα, ἀλλὰ καὶ διότι, καίπερ μικρὰ ὄντα, φέρουσιν ὅμως εἰς σοβαρὰ συμπεράσματα.

Πρὸ τινων ἐτῶν συνέβη πολλάκις ν' ἀκούω θεραπεινίδος ἡμῶν τινος, λεγούσης τὴν φράσιν «τὸν ἐπίασε τέρμενο», «τοῦ ἦλθε τέρμενο». Ἡ φράσις ἐλέγετο ὡς ἰσοδύναμος τῇ φράσει: τοῦ ἦλθε κακὸ μεγάλο, τὸν ἐπίασε κακὸ μεγάλο, ἐνέχουσα ὅμως μείζονα ἔντασιν καὶ ζωηρότητα.

Ὅσακις ἤκουον τὴν φράσιν ταύτην, πάντοτε ἐσκανδαλιζόμην ἐπὶ τῇ παραδόξῳ λέξει τέρμενο, τῆς ὁποίας δὲν ἠδυνάμην νὰ ἐξιχνιάσω τὴν φύσιν καὶ καταγωγὴν.

Ἐννοεῖται, ὅτι εὐκόλως ὑπωπτεύθην μὴ τυχὸν ἡ λέξις εἶναι παραφθορὰ τῆς λατινικῆς terminus, τέλος, διότι ἡ δύνατο νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι ὁ λαὸς ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ τέλους παρήχθη εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ κακοῦ, διότι ἐν τῷ πέρατι, τῷ τέλει, εἶναι καὶ ὁ θάνατος. Ἀλλ' ὅμως ἐκτός τοῦ ὅτι καθαρῶς λατινικαὶ λέξεις εἶναι, ἂν δὲν ἀπατώμαι, σπάνια ἐν τῇ κοινῇ ἡμῶν διαλέκτῳ, ἀντίκειται τῇ σκέψει ταύτῃ καὶ ἡ χρῆσις τῆς λέξεως τέρμενο. Τῷ ὄντι ἡ ἔννοια τῆς λέξεως τέλος ἢ θάνατος εἶναι οὐδετέρη ἢ παθητικὴ, μὴ συμβιβαζομένη συνήθως πρὸς τὴν ἐνεργητικὴν ἔννοιαν ἐπίασε. Δὲν λέγομέν ποτε: τὸν ἐπίασε τέλος.

Θετικώτερον περὶ τῆς ἐνεργητικῆς διαθέσεως τῆς λέξεως καὶ σαφέστερον περὶ τῆς ἐννοίας ταύτης ἐπέστην ἐπ' ἐσχάτων, ἀκούσας ἐτέρας

¹ Ἡ ἐπιστολιμαία αὕτη διατριβὴ ἐστάλη ὑπὸ τοῦ ἐν Πύργῳ τῆς Ἡλείας διατρίβοντος κ. Α. Α. Ροντήρη πρὸς τὸν διαχειριστὴν τοῦ περιοδικοῦ. Ἡ σύνταξις τῆς «Ἀρμονίας» εὐχαρίστως δημοσιεύουσα τὴν διατριβὴν ταύτην ἐγνώσθη νὰ ἐρωτήσῃ διὰ τοῦ κ. Μπάρτ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου τὸν εἰδικῶς ἀσχολούμενον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν λαογραφίαν κ. Ν. Πολίτην, καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου, ὅστις εὐγενῶς φερόμενος ἀπέστειλε τὴν μετὰ τὴν διατριβὴν τοῦ κ. Ροντήρη δημοσιευομένην σημείωσιν.

θεραπείας ἡμῶν, ἐκ Ζακύνθου καταγομένης, ἡ ὁποία, ἐπαναλαβοῦσα τὴν φράσιν, μοὶ ἐξήγησεν, ὅτι τέρμενο σημαίνει «κακὸν μεγάλο, μαλίνα, ἐκεῖνος ποῦ τὸ ἔχει βγάζει ἀφροὺς ἀπὸ τὸ στόμα».

Ἡ ἐξήγησις αὕτη ἐφαίνετο, ὅτι καθίστα τὸ πρᾶγμα μᾶλλον δυσεξηγητόν. Προφανῶς ἡ λέξις δὲν ἔχει σχέσιν μετὰ τῆς λατινικῆς γλώσσης. Δὲν πρόκειται περὶ μεταφορικῶς κακῆς ἐννοίας, ἀλλὰ περὶ ἰδίου κακοῦ καὶ μάλιστα ἐγκεφαλικοῦ κακοῦ.

Ἡ σκέψις ὁμῶς ὅτι πρόκειται περὶ κακοῦ τοῦ ἐγκεφάλου ἢ τῆς κεφαλῆς μὲ ἀνέμνησε τὴν φράσιν ταύτην, ὅτε προχθὲς ἀνεγίνωσκον τὸν βίον τοῦ Θεσέως, ἐν ᾧ ὁ Πλούταρχος παρεκβατικῶς ἐκτίθησι τὰ κατὰ τὸν περὶ Τερμέρου ἄθλον τοῦ Ἡρακλέους, ὅτι δηλαδὴ ὁ Ἡρακλῆς «συρρήξας τὴν κεφαλὴν» ἀπέκτεινε τὸν Τέρμερον, τὸν φοβερὸν ἐκεῖνον ἐν Θεσσαλίᾳ ληστήν, ὁ ὁποῖος «παίων κεφαλῇ τοὺς ἐντυχάνοντας ἀπώλλυεν». Ἐκ τῶν δεινῶν κακουργημάτων τοῦ ληστοῦ τούτου παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐλέγετο, ὡς γνωστόν, ἡ φράσις *τερμέρειον κακόν*, τοῖς μεγίστοις ὡς ἔοικε κακοῖς ἐπιλεγόμενον, κατὰ Κοραῆν.

Κατ' ἐμὲ λοιπὸν καὶ διὰ τὴν ὁμοιότητα τὴν λεκτικὴν καὶ διὰ τὴν ὁμοιότητα τῆς ἐννοίας, ἐφ' ὅσον τοῦλάχιστον ἄλλη τις ἐξήγησις πιθανωτέρα δὲν δοθῆ, ἡ λέξις τέρμενο δὲν εἶναι ἄλλα εἰμὴ τὸ τερμέρειον κακὸν τῶν ἀρχαίων.

Τὸ πρᾶγμα, καὶ ὡς ἀπλῶς περίεργον, εἶναι ἐνδιαφέρον. Ἄλλ' εἶναι πολὺ μᾶλλον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν συνέπειαν εἰς τὴν ὁποίαν ὀδηγεῖ ἡ ἐπὶ τοσοῦτους αἰῶνας ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ διάσωσις ἀρχαίου λογίου ἀνερχομένου εἰς τὴν ἐπὶ Ἡρακλέους ἐποχὴν, εἰς αὐτοὺς τοὺς προϊστορικοὺς καὶ μυθικοὺς χρόνους.

Δὲν εἶναι καὶ τοῦτο σημεῖον τῆς στερρότητος, μεθ' ἧς τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα ἔχειται ἑαυτοῦ μεθ' ὅλας τὰς πολυπληθεῖς καὶ βαθυτάτας μεταβολάς, δι' ὧν διεγράφη ἡ μακραίων αὐτῶν ἱστορία :

ΑΝΤΩΝΙΟΣ Α. ΠΟΝΤΗΡΗΣ

Ἄξιότιμε φίλε,

Ἡ λέξις τέρμενο, τό, καὶ σπανιώτερον κατὰ μετὰθεσιν τέρμενο, περὶ ἧς μ' ἐρωτᾶτε, εἶναι ἀναμφιβόλως ἰταλικὴ (*termino* ἢ *termine*)· ὡς τοιαύτην δ' ἀνεγνώρισαν αὐτὴν καὶ ὁ Κοραῆς ("Ἀτακτ. τ. Β' σ. 347) καὶ ὁ G. Meyer (*Neogr. Studien* IV σ. 89)· ἡ τροπὴ τοῦ *ε* εἰς *ε* πρὸ τοῦ *ν* εἶναι συνήθης ἐκ παλαιῶν χρόνων (πρβλ. Dieterich, *Untersuchungen zur Gesch. der griech. Sprache*, 1898, σ. 12 κέ. 272).

Ἡ πρώτη σημασία αὐτῆς εἶναι ἡ τοῦ πέρατος, τῆς λήξεως, ἐν ταύτῃ δὲ τῇ σημασίᾳ γίνεται ἐν Κρήτῃ χρῆσις καὶ τῆς ἰταλικῆς ταύτης λέξεως τέρμενο καὶ τῆς ἀντιστοίχου ἐλληνικῆς τέρμα (*Jeannarakis Ἄσματα κρητικά* σ. 372). Ἐτέρα σημασία, ἣν ἐπίσης καὶ ἐν τῇ ἰταλικῇ ἔχει, εἶναι ἡ τῆς τεταγμένης προθεσμίας. Οὕτω π.χ. ἐν τῇ Διηγῆσει Ἀπολλωνίου τοῦ Τύρου στ. 74 (ἐν Wagner, *Carmina Graeca med. aev.* σ. 251) :

καὶ μέσα εἰς τὸ τέρμενον ἀπόκρισιν νὰ δώσω.

Εἰδικώτερον δὲ λέγεται καὶ ἐπὶ τῆς τεταγμένης ὑπὸ τῆς μοίρας προθεσμίας τῆς ζωῆς, ἐπὶ τῆς ὥρας τοῦ θανάτου (πρβλ. τὸ γαλλ. *il est à son dernier terme* = εἶναι ἐπιθάνατος). Οὕτως ἐν δημοτικῷ ἄσματι παρὰ Δελέκω Ἐπιδόρπ. σ. 198 ὑποτίθεται λέγων ὁ Χάρων :

Ἐφαζενε τὸ τέρμενο, θέλεις δὲ θέλεις ἔλα.

Ἐντεῦθεν ἡ συνήθης μεταφορικὴ χρῆσις ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ μέγα κακόν, συμφορά, ἀγωνία κτ., ἐν ταῖς φράσεσι «τοῦ ἦρθε τέρμενο», «τὸν ἔπιασε τέρμενο», ἧτοι κατεπλάγη, ἔπαθε δεινότατα, κατελήφθη ὑπ' ἀγωνίας, ἔγινεν ἔκφρων ὑπὸ θυμοῦ. Ὑπόκειται τρόπον τινὰ προσωποποιία τοῦ τέρμενο, καταστάτος συνωνύμου τοῦ νόσος, κακόν, ὅθεν αἱ φράσεις αὗται ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰς συνηθεστάτας : τὸν ἔπιασε, τοῦ ἦρθε θέρμη, ἀρρώστια, τὸ γλυκὸ του κτ.

Μεταφορικῶς λέγουσι καὶ οἱ Ἴταλοὶ : *esser ridotto in cattivi termini*, ἧτοι ὡς λέγομεν ἡμεῖς κοινῶς : κατήντησε σὲ κακὰ χάλια.

Ἡ δὲ πρὸς τὸν μυθολογούμενον ληστήν Τέρμερον συνάφεια τῆς λ. Τέρμενο μοὶ φαίνεται βεβιασμένη καὶ ἀσύστατος. Πρωτίστως ἀντίκειται αὕτη εἰς γλωσσικοὺς κανόνας, διότι ἀδύνατον ἦτο νὰ τραπῆ τὸ *ρ* εἰς *ν*. Ἐπειτα ἡ ἀρχαία παροιμία Τερμέρ(ε)ια κακὰ (Μακάρ. 708 καὶ Leutsch αὐτ. Σουίδ. λ. Μαγνήτων· τὸ Τερμ. Σχολ. Εὐριπ. Ῥήσ. 505) ἀναφέρεται συνήθως εἰς τὸν κτίστην τῶν ἐν Καρίᾳ ἢ Λυκίᾳ Τερμέρων, ἐκ δὲ τῆς παρὰ Πλουτάρχ. (Θησ. 11) παραλλαγῆς τοῦ μύθου, καθ' ἣν ὁ Τέρμερος ἀπέκτεινε τοὺς ἐντυχάνοντας παίων τῇ κεφαλῇ, ὅπως ἀπίθανον εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι προῆλθεν ἡ σημερινὴ φράσις, μόνον καὶ μόνον διότι λέγεται αὕτη ἐνίοτε καὶ ἐπὶ ἐγκεφαλικῷ νοσήματι. Ἄλλως δὲ ἀκατανόητον φαίνεται πῶς ἐκ τοῦ Τερμέρου ἢ τῶν Τερμερείων κακῶν θὰ ἐσχηματίζοντο αἱ φράσεις : τοῦ ἦρθε ἢ τὸν ἔπιασε τέρμενο.

Μετ' ἐξαιρέτου τιμῆς ὑποσημειοῦμαι.

Ἐν Ἀθήναις ὁ Ἀπριλίον 1900.

ἡμέτερος
Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ

Η ΤΡΙΓΩΝΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΚΑΙ Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΠΟΜΠΗΙΑΣ

Ἡ εἰκὼν ἦν ἐν παραρτήματι δημοσιεύομεν παριστᾶ τὸ ἀρχαιότατον τμήμα τῆς Πομπηίας τὸ ἰδρυθὲν ὑπὸ τῶν Ὀσκων. Ἡ ἀναπαράστασις τῆς ἀρχαιοτάτης ταύτης Πομπηίας ἐγένετο ὑπὸ διαπρεποῦς ἀρχιτέκτονος, τοῦ Γερμανοῦ C. Weichardt, ὅστις ἐδημοσίευσεν πρό τινας λαμπρὸν τεῦχος περὶ τῶν ναῶν τῆς Πομπηίας μετὰ θαυμασίων εἰκόνων, ὧν δεῖγμα παρέχει ἡ ὑφ' ἡμῶν ἀναδημοσιευομένη¹. Τὸ τμήμα τοῦτο τῆς ἱστορικῆς πόλεως ὠκοδομήθη ἐπὶ τινοῦ ὄγκου λάθας, ὅστις ὑψοῦται ὡς βράχος ἀπότομος ἀνωθεν τῆς κοιλάδος τοῦ Σάρνου. Εἶναι ἄγνωστον εἰς ποῖον χρόνον ἀνάγεται ἡ κτίσις αὐτοῦ. Τὸ ἀρχαιότατον τῶν μνημείων τῆς πόλεως, ὃ ἐπὶ τοῦ βράχου τούτου ἰδρυμένος ἑλληνικὸς ναὸς ἀνήκει εἰς τὴν ἔκτην ἑκατονταετηρίδα π. Χ., οἰκοδομηθεὶς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων οἵτινες κατέλαβον τὸν χώρον τοῦτον μικρὸν μετὰ τοὺς πρώτους οἰκιστάς.

Ὁ βράχος νῦν εἶναι κεχωσμένος εἰς βάθος ὀκτώ μέτρων, ὡς δύναται τις ν' ἀντιληφθῆ τοῦτο ἐκ τοῦ νοτίου τῆς πόλεως ἐν τῇ μᾶλλον ἐξεχούσῃ γωνίᾳ τῆς λεγομένης *τριγωνικῆς ἀγορᾶς* (*forum triangulare*), ὅπου εὐρηται κοίλωμα κατερχόμενον μέχρι τοῦ ἀρχαίου ἐδάφους. Ἐν τῇ θέσει ταύτῃ ὁ βράχος ὑψοῦται περὶ τὰ ἑννέα μέτρα ἀνωθεν τοῦ ἐδάφους τῆς ἀρχαίας πόλεως· ἔχει μῆκος διακοσίων περίπου μέτρων, τὸ μεγαλύτερον αὐτοῦ ὕψος εὐρηται πρὸς δυσμὰς, ἔνθα κορυφοῦται εἰς ὕψος εἰκοσι μέτρων, ἂν δ' ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἀνωθεν τοῦ βράχου ὠρθοῦτο τεῖχος ὕψους ἑπτὰ μέτρων ἐπιστεφόμενον ὑπὸ τοῦ δωρικῆς ναοῦ καὶ ὅτι ἐπὶ τοῦ ὄγκου τῆς λάθας ὅστις κορυφοῦται πρὸς δυσμὰς ὑψοῦντο οἰκίαι τετράωροι

¹ Pompei vor der Zerstörung. Reconstructionen der Tempel und ihrer Umgebung. Τὸ βιβλίον τοῦτο τιμώμενον τεσσάρων χρ. φρ. εἶναι περὶ ληψίς ἐτέρου ἐκτενεστέρου ἔργου τοῦ κ. Weichardt ἔχοντος τὸν αὐτὸν τίτλον καὶ ἀπαρτιζομένου ἐξ ἑκατὸν εἰκοσιπέντε μεγάλων σελίδων μετὰ δώδεκα ἡλιτυπικῶν πινάκων καὶ ἑκατὸν πενήκοντα ἐν τῷ κειμένῳ εἰκόνων. Τῆς περιλήψεως ἐγένετο καὶ γαλλικὴ ἔκδοσις.

καὶ τετρώροφοι, τότε ἀναγνωρίζομεν τὴν ἀρχαίαν Πομπηίαν ὅποια τῷ ὄντι ἦτο, δηλαδὴ πόλις λοφώδης ὑψομένη ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Σάρνου.

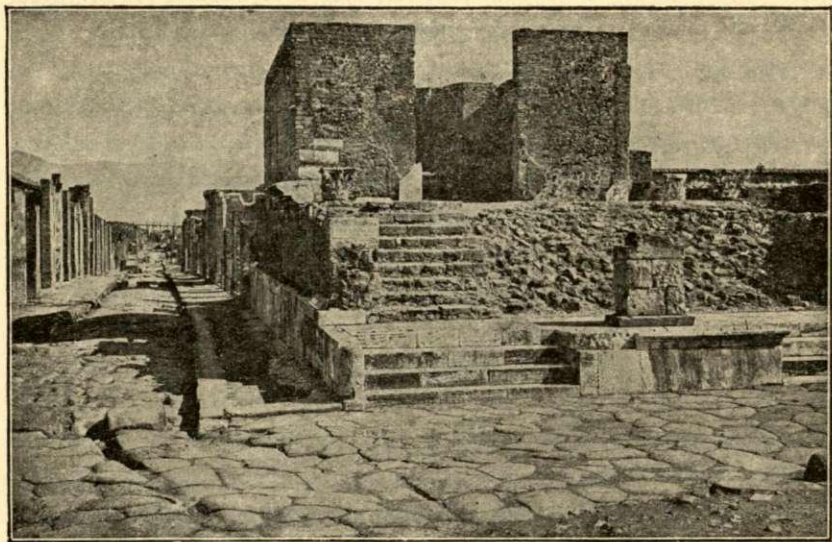
Ἡ ὑπὸ τῆς βραχώδους ἄκρας σχηματιζομένη πλατεία ὠνομάσθη ὡς ἐκ τοῦ σχήματος αὐτῆς τριγωνικὴ ἀγορά. Δύο τῶν πλευρῶν τῆς πλατείας ταύτης καὶ ἡ πρὸς βορρᾶν ἀμβλεία γωνία ἐκοσμοῦντο ὑπὸ στοῶν μετὰ δωρικῶν κιόνων, ἡ δὲ τρίτη πλευρὰ ἔμενον ἀνοικτὴ παρέχουσα λαμπρὰν θέαν τῶν πέριξ τοπειῶν.

Ἡ εἴσοδος τῆς ἀγορᾶς εὐρηται πρὸς βορρᾶν· ἰωνικὴ στοὰ ἔχουσα μέτωπον πρὸς τὴν πόλιν ἐχρησίμευεν εἰς τοὺς ἀνερχομένους Πομπηιανούς ὡς προοίμιον τῶν ἐν τῇ πλατείᾳ θαυμασίων μνημείων. Ὁ χώρος οὗτος ὑπῆρχε διὰ τοὺς κατοίκους κέντρον ἀναπαύσεως καὶ ἀναψυχῆς· αἱ μακραὶ στοαὶ ὑποβασταζόμεναι ὑπὸ ἑκατὸν κιόνων ἀπεχώριζον αὐτοὺς τοῦ βεβήλου κόσμου. Ἐν τῷ μέσῳ ὁ ναὸς ἐν τῇ ἀπαραιμίλλῳ καλλονῇ τοῦ δωρικῆς αὐτοῦ ρυθμοῦ ἐδέσποζε τοῦ εὐρέως πανοράματος καὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς πρὸ αὐτοῦ μαρμαιρούσης θαλάσσης.

Ἡ πλατεία αὕτη ἡ τοσοῦτον ὑπὸ τῆς φύσεως εὐνοηθεῖσα κατέστη διὰ τῆς τέχνης ἀμώμητον καλλιτέχνημα. Αἱ εὐρεῖαι σκιεραὶ στοαὶ μετὰ τῶν διόδων αὐτῶν, ὃ πρὸ αὐτῶν περίπατος χωριζόμενος ἀπὸ τοῦ ναοῦ διὰ χαμηλοῦ ἀνδρόρου, ἐν ᾧ ἡδύνατο νὰ κάθηνται οἱ περιπατηταί, κατέστησαν τὴν πλατείαν ταύτην τὸ ἀγαπητὸν ἐνδιαιτήμα τῶν Πομπηιανῶν. Βαίνων τις κατὰ μῆκος τοῦ περιπάτου τούτου μέχρι τοῦ μέρους ὅπου εὐρηται νῦν τὰ ἑρείπια μικρᾶς στρογγύλης κρήνης, εἶχε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν θαυμάσιον πανόραμα, τὴν πόλιν κάτωθεν ἀπλουμένην καὶ τὸ Βεζούβιον ἐν ἀναπεπταμένῳ ὀρίζοντι, ἐν τῷ μέσῳ τῆς πλατείας ἔβλεπε τὸν δωρικὸν ναὸν μετὰ τῶν λαμπρῶν αὐτοῦ χρωμάτων, πρὸς ἀριστερὰ δὲ τὸ βλέμμα ἐξετείνετο πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Σάρνου καὶ τὸν ἐν πλήρει ζωῇ λιμένα, τὰς ἀπομεμακρυσμένας ἀκτὰς τῆς χερσονήσου τοῦ Σορέντου, τὴν νῆσον Καπραίαν καὶ τὸν θαλάσσιον ὀρίζοντα.

Ἐπὶ τοῦ θαυμασίου τούτου τοπειοῦ νῦν αἰσθάνεται τις βαθεῖαν μελαγχολίαν· τὰ πάντα ἐν αὐτῷ εἶναι νεκρὰ καὶ ἠρειπιωμένα. Ὁ ναὸς, ὅστις ἠγείρετο ἄλλοτε τοσοῦτον λαμπρὸς, εἶναι νῦν ἐντελῶς κατεστραμμένος, δὲν ἀπομένουσιν ἐξ αὐτοῦ εἰμὴ ὁ στυλοβάτης, σπόνδυλοι τινες κιόνων καὶ λείψανα τοίχων τοῦ σηκοῦ. Νοτιοδυτικῶς τοῦ ναοῦ εὐρηται μικρὸν τι μνημεῖον ὑψοῦμενον ἐπὶ βαθμίδων, βωμὸς ἴσως ἡ τάφος. Παρ' αὐτὸ δὲ τρεῖς βωμοὶ μικρότεροι προωρισμένοι πρὸς ὑποδοχὴν ἀφιερωμάτων. Εἰς τινὰ γωνίαν ὀπισθεν τοῦ ναοῦ σώζεται στρογγύλον ἐδῶλιον

μετά ἐπιγραφῆς σημειούσης τὸν χρόνον τῆς ἰδρύσεως αὐτοῦ καὶ ἐν ἡλιακὸν ὥρολόγιον. Ἄν εἰς πάντα ταῦτα προσθέσῃτε τὰ ἐρείπια τῶν μακρῶν κιονοστοιχιῶν, θὰ ἔχητε πᾶν ὅ,τι ἀπομένει ἐκ τῆς ἀρχαίας λαμπρότητος τῆς ἀγορᾶς ταύτης. Θὰ ἦτο δὲ δύσκολος ἡ ἀναπαράστασις τοῦ ναοῦ, ἂν μὴ ἐν τοῖς ἐρείπιοις ἀνευρίσκοντο ἀντικείμενά τινα ἐξ ὀπτῆς γῆς, μία κεφαλὴ λέοντος, ἣτις ἐχρησίμευσεν ἄλλοτε ὡς στόμιον ὑδρορροῆς, καὶ τμήμα πλακίστου, πάντα κεχρωματισμένα. Τὰ ἀντικείμενα ταῦτα συγκρινόμενα πρὸς ἕτερα ὅμοια ναῶν κτισθέντων κατὰ τὴν αὐτὴν ἐπο-

ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΤΥΧΗΣ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

χὴν ἐν Ποσειδωνίᾳ καὶ Αἰγίνῃ καθιστῶσιν εὐκόλον τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ ἑλληνικοῦ ναοῦ τῆς Πομπηίας.

Ὅπως παράσχωμεν ἰδέαν τινὰ τῆς σημερινῆς καταστάσεως τῶν ναῶν τῆς Πομπηίας, παραλαμβάνομεν ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Weichardt ἑτέρας δύο εἰκόνας γενομένας ἐκ φωτογραφιῶν. Τούτων ἡ πρώτη παριστᾷ τὸν ναὸν τῆς Τύχης τοῦ Αὐγούστου (Fortuna Augusta), οὗ τὰ ἐρείπια σώζονται παρὰ τὴν μεγάλην ἀψίδα τὴν ἐσφαλμένως καλουμένην τοῦ Νέρωνος. Ὁ ναὸς οὗτος ἦτο ἰδρυμένος ἐν τινι τῶν μᾶλλον συχνάζομένων ὁδῶν τῆς πόλεως, ἐκλείετο δὲ διὰ δυσφάκτου οὐ σώζονται λείψανα. Ἡ δευτέρα εἰκὼν παριστᾷ τὸν ναὸν τῆς Ἰσίδος ἰδρυμένον ἐν τῇ

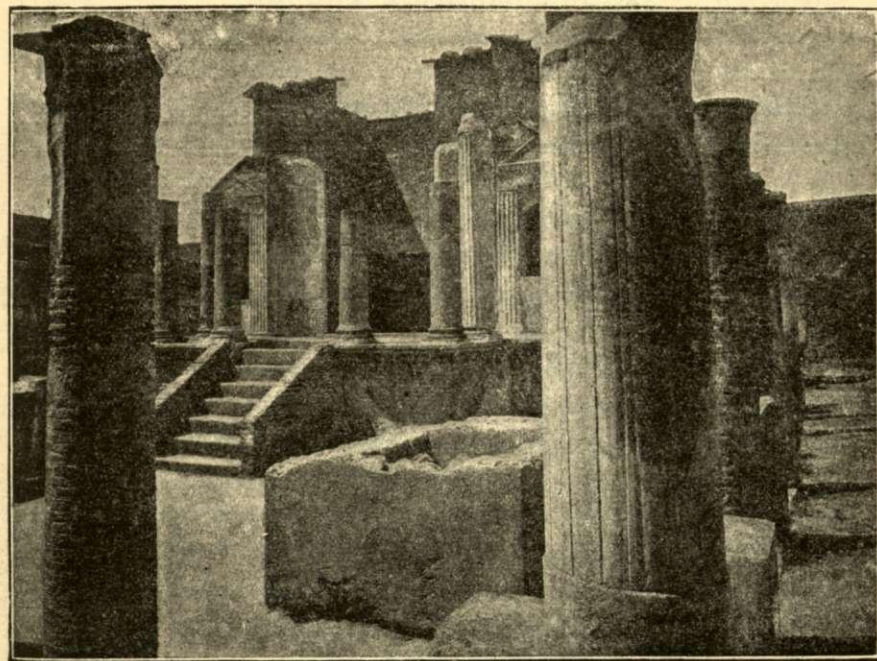

ΤΟ ΝΟΤΙΟΝ ΤΜΗΜΑ ΤΗΣ ΠΟΜΠΗΙΑΣ

Ὁ ἐκ λάβας βράχος μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ναοῦ καὶ τῆς τετραπόρου οἰκίας.

(Εἰκὼν τοῦ Κ. Βάχαρτ.)

ἑπωνύμῳ αὐτῷ ὁδῷ (strada del tempio d' Iside). Ὁ ναὸς οὗτος εἶχε περὶ αὐτὸν περίβολον μετὰ στοῶν, ὧν σώζονται οἱ πλείστοι τῶν κίονων. Ὁλοδομήθη εἰς ἐποχὴν προρωμαϊκὴν (πρὸ τοῦ 80 π. Χ.), ἐρειπυθεὶς δὲ κατὰ τὸν ἐν ἔτει 63 μ. Χ. σεισμὸν ἀνεκαινίσθη, γενομένης χρήσεως μέρους τοῦ ἀρχαίου ὕλικου. Κατὰ τινα ἐπιγραφὴν εὕρισκομένην

ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΙΣΙΔΟΣ

νῦν ἐν τῷ μουσείῳ Νεαπόλεως ἡ ἀνοικοδόμησις ἐγένετο διὰ χορηγίας παιδὸς τινος ἡλικίας ἕξ ἐτῶν φέροντος ὄνομα Ν. Popidius Celsinus. Ὁ ναὸς οὗτος ἦτο πλήρης ἔργων τέχνης· ἐν αὐτῷ καὶ ταῖς πέριξ στοαῖς εὕρέθησαν τοιχογραφίαι ἀξιολογώταται καὶ θαυμάσια ἀγάλματα ἐκ μαρμάρου καὶ χαλκοῦ.

ΦΙΛΑΡΧΑΙΟΣ

Γνωστόν τοῖς πᾶσι τυγχάνει ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶχον ἰδίαν λατρείαν τῶν ἀποθανόντων. Ἡ λατρεία αὕτη ἀπετελεῖτο κυρίως τοῦτο μὲν ἐκ τῆς φροντίδος περὶ τὴν ἀξιοπρεπῆ κηδεῖαν τοῦ σώματος καὶ τὸν στολισμὸν τοῦ τάφου, τοῦτο δ' ἐξ ἰδίων θυσιαῶν αἰτίνες προσεφέροντο τῇ ψυχῇ τοῦ νεκροῦ. Καὶ ἦσαν μὲν τὰ προσφερόμενα ποικίλα, σπουδαιότατον δ' ὅμως μέρος αὐτῶν ἦσαν αἱ χοαὶ ἢ σπονδαὶ διαφόρων βευστῶν, οἶον οἴνου, μέλιτος, ὕδατος, ἐλαίου. Ἀλλὰ καίτοι πάντα ταῦτα εἶναι γνωστότατα, πολὺ ἀμφίβολον ἐν τούτοις ἔμεινεν ἀκόμη, κατὰ ποίας ἀκριβῶς ἡμέρας προσεφέροντο τοιαῦται χοαὶ εἰς τοὺς νεκρούς, πρὸ πάντων δὲ ἂν συνεδέετο σπονδῆ καὶ μετὰ τῆς κηδείας αὐτῆς. Ὡς μόνην θετικὴν μαρτυρίαν τοιαύτης ἐπικηδείου σπονδῆς εἶχον οἱ ἀρχαιολογοῦντες μέχρι τοῦδε διάταξιν τινα ἐν ἐπιγραφῇ τῆς ἐν Κέῳ Ἰουλίδος, «φέρειν οἶνον ἐπὶ τὸ σῆμα μὴ πλέον τριῶν χῶν καὶ ἔλαιον μὴ πλέον ἐνός, τὰ δὲ ἀγγεῖα ἀποφέρεισθαι». Ἀλλὰ τὸ ὅτι ἐν Ἰουλίδι τῆς Κέῳ ἔσπενδον οἱ προσήκοντες κατὰ τὴν κηδεῖαν οἶνον καὶ ἔλαιον εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀποθανόντος δὲν σημαίνει ὅτι τοιοῦτον ἔθιμον ὑπῆρχε καὶ παρὰ τοῖς λοιποῖς Ἕλλησιν, ὅσον δὲ καὶ ἂν καθ' ὑπόθεσιν ὁμοιάζον ἀλλήλοις ἐν γένει τὰ τῆς κηδείας ἐν ταῖς διαφόροις πόλεσιν, ἢ ὁμοιότης αὕτη πρέπει, ἂν θέλωμεν νὰ βαδίζωμεν ἐπὶ ἀσφαλοῦς ἐδάφους, νὰ ἀποδειχθῇ δι' ἐκάστην λεπτομέρειαν ἰδίᾳ, τοσοῦτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ἀκριβῶς αἱ περὶ κηδείας διατάξεις αὐταὶ τῆς Ἰουλίδος διαφέρουσιν ἐν τισι τῶν τοῦ Σόλωνος, ἃς εὐρίσκομεν παρὰ Πλουτάρχῳ. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὁ διαπρεπὴς ἀρχαιολόγος E. Rohde ἐν τῷ ἐξόχῳ περὶ τῆς λατρείας τῶν νεκρῶν ἔργῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ Ψυχῇ (β' ἐκδ. 1898) μετὰ πάσης ἐπιφυλάξεως περὶ τοῦ ζητήματος λέγει: «Ἡ προσφορά θυσιαῶν θὰ ἤρχιζε συνήθως ἀμέσως

¹ Ἡ μελέτη αὕτη ἐδημοσιεύθη καὶ γερμανιστὶ ὑπὸ τύπον διάφορον ἐν τῷ περιοδ. Neue Jahrb. für das klass. Altertum 1900 σ. 177 κέ.

ἀπὸ τῆς κηδείας ἴσως ἦτο γενικὴ συνήθεια νὰ σπένδωσι τότε οἶνον, ἔλαιον καὶ μέλι». Ὑποδεικνύει δὲ ὁ Rohde ἐκτὸς τῆς διατάξεως τῆς Ἰουλίδος καὶ χωρίον τῆς Εὐριπιδείου Ἰφιγενείας τῆς ἐν Ταύροις, περὶ οὗ κατωτέρω θὰ εἴπωμεν τὰ δέοντα.

Εἶναι πολὺ λυπηρὸν ὅτι ἐν τῷ προκειμένῳ ζητήματι ἐγκαταλείπουσιν ἡμᾶς ἐντελῶς αἱ ἐκ τῶν γεγραμμένων ἀγγείων μαρτυρίαι. Καίτοι ἔχομεν ἐπὶ τῶν ἀττικῶν ληκύθων πλείστας παραστάσεις τῆς ἐπὶ τοῦ τάφου λατρείας τῶν νεκρῶν καὶ δὴ καὶ σπονδῆς, οὐδεμίαν αὐτῶν δύναται ἐπὶ τῇ βάσει χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς παρέχουσα εἰκόνα τῆς κατ' αὐτὸν τὸν ἐνταφιασμὸν γινομένης σπονδῆς. Ἴσως θὰ ἤθελέ τις νὰ ἴδῃ ὑπαινιγμὸν τοιαύτης ἐπὶ πλακὸς ἐξ ὀπτῆς γῆς, ἣν ἐδημοσίευσεν ὁ Rayet ἐν τῷ ἔργῳ L'art antique (πίν. 75)· ἐνταῦθα βλέπομεν ἐκφορὰν δι' ἀμάξης, καθ' ἣν ἡ ἐτέρα τῶν παραπλεύρως τῶν ἵππων βαδίζουσῶν γυναικῶν φέρει ἐπὶ κεφαλῆς ἀγγεῖόν τι, ὅπερ θὰ ἠδύνατο νὰ περιέχῃ τὰς χοάς. Ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι ἡ πλᾶξ αὕτη δὲν εἶναι γησία, ὅθεν καὶ πᾶσα ἐπ' αὐτῆς στηριζομένη γνώμη ἤθελεν εἶναι ἐπισφαλῆς. Πρέπει δ' ὅμως νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἔλλειψις αὕτη παραστάσεων ἐπικηδείου σπονδῆς ἐπὶ τῶν ληκύθων δὲν μαρτυρεῖ καὶ ἐναντίον ταύτης· διότι οἱ ληκυθογράφοι, ἐπειδὴ εἰργάζοντο ἐξ ἀνάγκης μᾶλλον μηχανικῶς, ἐμιμοῦντο μόνον ὠρισμένας παραστάσεις ἃς ἐλάβανον παρὰ τινων προτύπων, πρὸς δὲ ἡ στιγμὴ καθ' ἣν ὁ νεκρὸς κείται ἤδη ἐν τῷ τάφῳ καὶ ἄρα δὲν εἶναι πλέον ὄρατός, ἴσως δὲν ἐφαίνετο αὐτοῖς πολὺ κατάλληλος πρὸς παράστασιν. Δὲν εἶναι ὅμως ἀπίθανον ὅτι νέαι ἀνασκαφαὶ ἐπιφυλάττουσιν ἡμῖν καὶ νέας ἀνακαλύψεις ἐν τῷ εἰδικῷ τούτῳ κλάδῳ τῆς ἀγγειογραφίας.

Εὐτυχῶς δ' ὅμως οἱ ποιηταὶ παρέχουσιν ἡμῖν σπουδαίας τινὰς ἀποδείξεις. Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι καὶ ὁ Rohde παραπέμπει ὡς πρὸς τὸ ζήτημα εἰς χωρίον τι τῆς ἐν Ταύροις Ἰφιγενείας (στ. 633 κέ.). Ἐν τούτῳ ἡ ἡρώϊς τοῦ δράματος λέγει πρὸς τὸν ἀγνωστον εἰσέτι αὐτῇ Ὀρέστην, ὅστις πρόκειται νὰ θυσιασθῇ τῇ Ἀρτέμιδι κατὰ τοὺς νόμους τῆς χώρας:

Πολὺν τε γὰρ σοὶ κόσμον ἐνθήσω τάφῳ
ξανθῷ τ' ἐλαίῳ σῶμα σὸν κατασθέσω,
καὶ τῆς ὀρείας ἀνθεμόρρουτον γάνος
ζουθῆς μελίσσης εἰς πυρὰν βαλῶ σέθεν.

Αἱ λέξεις αὗται πρέπει κατὰ τὸ πνεῦμα ὄλου τοῦ διαλόγου ἐκείνου νὰ δηλωθῶσιν ὅσα κατὰ τὰς πεποιθήσεις τῶν ἀκροατῶν τοῦ δράματος ὤφειλεν

ἡ ἀδελφὴ εἰς τὸν ἀποθανόντα ἀδελφόν. Ὅθεν κατέχομεν ἐν αὐτοῖς περιγραφῆν τῶν ἐθίμων τῶν παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις τὸ πάλαι ἐπικρατούντων κατὰ τὴν διὰ καύσεως κηδεῖαν. Ταῦτα δὲ συμφωνοῦσι κατ' οὐσίαν καὶ πρὸς τὰ παρ' Ὀμήρῳ ἀναφερόμενα. Ἐὰν παρὰ τούτῳ ἀναγινώσκωμεν ὅτι ἐτίθεντο εἰς τὴν πυρὰν πρὸς τὴν νεκρικὴν κλίνην ἀμφορεῖς μεστοὶ μέλιτος καὶ «ἀλείφατος» (ἐλαίου), τ. ἔ. τῶν αὐτῶν ῥευστῶν ἄπερ ἡ Ἴφιγένεια ὑπισχνεῖται νὰ χύσῃ ἐπὶ τῆς σποδοῦ τοῦ Ὀρέστου, ἡ ὁμοιότης αὕτη δὲν δύναται νὰ εἶναι τυχαία. Καὶ εἶναι μὲν πολὺ πιθανόν ὅτι ὁ Helbig, ὁ γράφας ἔξοχον βιβλίον περὶ τοῦ Ὀμηρικοῦ ἔπους, δικαίως ἐκλαμβάνει τὴν χρῆσιν τοῦ μέλιτος κατὰ τὰς κηδεῖας ὡς λείψανον τοῦ ἀρχαιοτάτου ἐθίμου νὰ ταριχεύωνται οἱ νεκροὶ ἐν μέλιτι· ἀλλ' ἐν τούτοις ἡ τοιαύτη ἀρχὴ τῆς χρήσεως εἶχεν ἴσως ἤδη κατὰ τοὺς Ὀμηρικοὺς χρόνους, ἀναμφιβόλως δὲ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους ὅλως ἐξαλειφθῆ ἐκ τῆς μνήμης τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἐθεώρουν τὸ μέλι καὶ τὸ ἔλαιον καὶ τὰ ἄλλα ῥευστά, ὧν ἐγένετο χρῆσις κατὰ τὴν λατρείαν τῶν ἀποθανόντων, ὡς ἀληθεῖς σπονδάς. Ἐπειδὴ δὲ γινώσκωμεν ἀσφαλῶς ὅτι κατὰ τὴν κλασσικὴν λεγομένην περίοδον τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας οἱ νεκροὶ ἀδιακρίτως ἢ ἐθάπτοντο ἢ ἐκαίοντο, ἔπεται ὅτι κατὰ τὴν ταφὴν ἐγίνοντο αἱ αὐταὶ σπονδαὶ ὡς καὶ κατὰ τὴν καῦσιν καὶ ὅτι ἄρα τὸ χωρίον τοῦ Εὐριπίδου παρέχει ἡμῖν εἰκόνα τῆς ἐν γένει κατὰ τὴν κηδεῖαν συνειθιζομένης σπονδῆς.

Κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν ζητημάτων τούτων δὲν πρέπει ν' ἀπομακρυνῆται τις ἀπὸ τῆς κυρίας βάσεως τῆς τῶν νεκρῶν λατρείας, ὅτι δῆλα δὴ ἡ ψυχὴ, ἅμα κατατεθῆ τὸ σῶμα εἰς τὴν τελευταίαν αὐτοῦ κατοικίαν, ἀνήκει εἰς τὰ βελτίω καὶ κρείττω ὄντα, καὶ οὐ μόνον δικαιούται νὰ λαμβάνῃ τὰς θυσίας, ὧν κυριώτατον μέρος ἀποτελοῦσιν αἱ σπονδαί, ἀλλὰ καὶ ἀπολαύει καὶ χρήζει αὐτῶν. Ἐὰν ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι ὀρθή— καὶ ὁμολογεῖται τοῦτο σήμερον ὑπὸ πάντων— τότε τὸ δικαίωμα τοῦτο καὶ ἡ χρεῖα αὕτη ἰσχύον ἔχον πολὺ μᾶλλον ἀμέσως κατὰ τὴν κηδεῖαν ἢ μετὰ παρέλευσιν ἡμερῶν ἢ ἐβδομάδων, τ. ἔ. ἂν ἐν γένει προσεφέροντο τῷ νεκρῷ σπονδαί, τότε ἔδει ν' ἀρχωνται αὐταὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς κηδεῖας. Διὰ τὴν λατρείαν τῶν νεκρῶν ὑπῆρχον ὀρισμέναι ἡμέραι (ἐκτὸς τῆς ἡμέρας τῆς κηδεῖας), καὶ δὴ ἡ τρίτη, ἡ ἐνάτη καὶ (συνήθως) ἡ τριακοστὴ μετὰ τὴν κηδεῖαν, εἶτα δὲ κατ' ἔτος μία, καλουμένη γενέσις (κατὰ τὰ γενέθλια τοῦ ἀποθανόντος). Ἡ καταβαίνουσα αὕτη κλίμαξ τῆς συχνότητος νομίζουσιν οἱ πλείστοι ὅτι σημαίνει τὴν βαθμιαίαν ἐλάττωσιν τῆς μιάνσεως τῶν οἰκείων (διότι ὁ θάνατος μιαινεῖ τοὺς

οἰκείους)· ἀλλὰ καὶ ὑποτιθεμένου ὅτι ὄντως αὕτη εἶναι ἡ ἀρχικὴ σημασία τῆς κλίμακος, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους παρεῖσε δὲ ἄλλη ἰδέα, ὅτι δῆλα δὴ ὁ ἀποθανὼν μόνον βαθμηδὸν ἀπαλλάττεται τῶν συνηθειῶν καὶ ἀναγκῶν τοῦ προγενεστέρου βίου καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον ἔχει καὶ μείζονα ἐπιθυμίαν τῶν προσφερομένων αὐτῷ θυσιῶν ἢ ὕστερον. Τοῦτο διδάσκει ἡμᾶς ἡ ἀναμφιβόλως ἐκ τῆς ἀρχαιότητος μεταδοθεῖσα τοῖς σημερινοῖς Ἑλλῆσι πρόληψις ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀποθανόντος περιφέρεται ἀκόμη ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας περὶ τὸν τόπον τῆς προγενεστέρας δράσεώς της· διὸ καὶ πολλαχοῦ κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας θέτουσιν εἰς τὸ δωμάτιον ἐν ᾧ ἐξέπνευσεν ἢ εἰς τὸ παράθυρον ποτήριον ὕδατος, ἵνα πίνη καὶ δροσίζηται ἡ ψυχὴ, ἐνιαχοῦ δ' ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας καὶ πινακίδιον μετὰ βραστοῦ σίτου, ἵνα τρώγῃ.

Κατὰ τὴν ἀνεγνωρισμένην λοιπὸν ὑπὸ πάντων ἀρχὴν τῆς λατρείας τῶν νεκρῶν ὅλως ἀκατάληπτον θὰ ἦτο, διατὶ αἱ σπονδαὶ ν' ἀρχωνται μολὶς μετὰ παρέλευσιν ἡμερῶν ἢ καὶ ἐβδομάδων. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἕτερον καὶ ἐπίσης σπουδαιότατον στοιχεῖον τῆς λατρείας ταύτης, ὁ φόβος τῆς ἐκδικήσεως δι' ἧς θὰ πλήξῃ ὁ στερούμενος τῶν νομίμων νεκρὸς τὸν στερήσαντα, μόνον μετὰ παρέλευσιν χρόνου θὰ ἐξήσκει τὴν δύναμίν του; Δὲν θὰ ἔσπευδεν ὁ προσήκων νὰ προσφέρῃ ἀμέσως τὸ νομιζόμενον εἰς τὸν μεταξὺ τῶν βελτιόνων καὶ κρειττόνων ὄντων καταταχθέντα; Τοῦτο θὰ ἀντέφρασκεν οὐ μόνον εἰς τὴν λογικὴν ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ κοινὰ τοῖς ἀνθρώποις αἰσθήματα. Διότι κατὰ ποῖαν ἄλλην στιγμὴν οἱ ἐπιζῶντες μᾶλλον ἐπιθυμοῦσι νὰ δείξωσι τῷ νεκρῷ τὴν ἀγάπην αὐτῶν καθ' οἷον δήποτε τρόπον, ἢ κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν τῆς λύπης ὅτε οὗτος χωρίζεται ὀριστικῶς καὶ κατὰ τὸ σῶμα ἀπ' αὐτῶν; Πόσον δὲ ἀφ' ἑτέρου ὁ Ἑλληνας ἐτιζῶν προσεπάθει ν' ἀσφάλισεν ἑαυτῷ ἀξιοπρεπῆ κηδεῖαν, τ. ἔ. ταφὴν ἢ καῦσιν συνδεδεμένην μετὰ τῆς προσηκούσης λατρείας καὶ πρὸ πάντων τῆς σπονδῆς, διὰ πλείστων μαρτυριῶν ἀποδείκνυται, δύναται δὲ καὶ ἐν τῷ ἄνω ῥηθέντι χωρίῳ τῆς Ἴφιγένειας ἐναργῶς νὰ παρατηρηθῆ. Ὁ Ὀρέστης δὲν φοβεῖται τὸν θάνατον, ἀλλὰ τὸναντίον ποθεῖ αὐτόν, διὸ καὶ λέγει πρὸς τὰς λυπούμενας αὐτὸν γυναῖκας (στ. 646): Οἶκτος γὰρ οὐ ταῦτ', ἀλλὰ χαίρετ' ὦ ξένοι. Ὅ,τι τὸν ἀνησυχεῖ εἶναι μόνον τὸ ζήτημα, ὁποῖας κηδεῖας θὰ τύχῃ. Ἡ Ἴφιγένεια λέγει αὐτῷ ὅτι θὰ κατὰ τὸ σῶμα του (στ. 626). Τοῦτο δ' ὅμως δὲν ἀρκεῖ αὐτῷ: Φεῦ, λέγει (στ. 627), εἶθε νὰ με περιστείλῃ ἡ χεὶρ ἀδελφῆς! Καὶ μόνον ἀφοῦ βεβαιώσῃ αὐτῷ

ἡ Ἰφιγένεια ὅτι θὰ καταλάβῃ ὡς πρὸς τὴν περιστολὴν ταύτην τὴν θέσιν ἀδελφῆς καὶ θὰ προσενέγκῃ αὐτῷ τὰς χοάς (ἴδε ἀνωτέρω), σιωπᾷ καὶ προσβλέπει ἡσυχος τὴν τύχην του.

Ὅτι ἡ καῦσις ἢ ἡ ταφὴ μόνη δὲν ἱκανοποιεῖ οὔτε τὸ αἶσθημα τοῦ ἀποθανόντος (διότι ἐπιστεύετο ὅτι ὄντως αἰσθάνεται τὰ συμβαίνοντα περὶ καὶ εἰς αὐτόν), οὔτε τὸ τοῦ προσήκοντος, ὅστις ἔχει τὸ καθήκον νὰ φροντίζῃ περὶ αὐτοῦ, τούτου παρέχει ἡμῖν καὶ ἡ Ἀντιγόνη χαρακτηριστικὴν εἰκόνα.

Ὁ διάσημος Ἀγγλος φιλόλογος R. C. Jebb παρετήρησεν ὅτι ἐν τῷ δράματι συμβαίνει δυσεξήγητόν τι. Διότι οἱ ἀρχαιολογοῦντες πιστεύουσιν ὅτι ἀρκεῖ πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς συμβολικῆς ταφῆς, νὰ ρίψῃ τις κόνιν ἐπὶ τοῦ νεκροῦ, ἡ δὲ Ἀντιγόνη εἶχεν ἤδη ἀπαξ ἐκτελέσει τούτο ὅτε πρῶτην φορὰν ἐπεσκέφθη τὸν νεκρὸν Πολυνεΐκη. Διατί λοιπὸν ἔρχεται καὶ δευτέραν φορὰν πρὸς τοῦτον; Δὲν εἶχεν ἄρα ἐκπληρώσει τὸ καθήκον αὐτῆς; Λέγει δὲ καὶ ὁ Jebb ὅτι ἡ μόνη ἀπάντησις, ἣν δύναται νὰ προτείνῃ, εἶναι ὅτι κατὰ τὴν πρῶτην ἐπίσκεψιν ἡ Ἀντιγόνη δὲν ἐκόμισε μεθ' ἑαυτῆς τὰς χοάς καὶ ὅτι ἴσως ἡ τελετὴ τῆς ταφῆς ἦτο πλήρης μόνον ἂν αἰχοῖ ἐχύνοντο ἐφ' ὅσον ἡ κόνις ἐκάλυπτεν ἀκόμη τὸ σῶμα. Ἡ εἰκασία αὕτη, ὡς θελομεν ἴδει, εἶναι ὀρθή, ἀλλ' ἦτο μέχρι τοῦδε ἀπλῆ εἰκασία ἄνευ τῶν ἀπαιτουμένων ἀποδείξεων.

Ὁ φύλαξ λέγει περὶ τῆς πρῶτης ἐπισκέψεως ἣν ἔκαμεν ἄγνωστος τις εἰς τὸν νεκρὸν (στ. 245 κέ.)

τὸν νεκρὸν τις ἀρτίως
θάψας βέβηκε κάπῃ χρωτὶ διψίαν
κόνιν παλύνας κάφαγιστεύσας ἅ χροί.

περιγράφει δὲ τὴν κατάστασιν τοῦ νεκροῦ ὡς ἐξῆς (στ. 255—256):

ὁ μὲν γὰρ ἠράνιστο, τυμβήρης μὲν οὔ,
λεπτῇ δ' ἄγος φεύγοντος ὡς ἐπὶν κόνις.

Ἐὰν ἡ κόνις, ἣν ἔρριψεν ὁ ἐπισκέπτης ἐπὶ τοῦ νεκροῦ, εἶναι διψία, τότε δὲν ἔπιεν ἀκόμη χοάς, ὥστε ἡ Ἀντιγόνη δὲν ἐξέχυσε ταύτας ὅτε πρῶτην φορὰν ἐπεσκέφθη τὸν ἀποθανόντα ἀδελφόν, ἢ μᾶλλον δὲν εἶχε κομίσει αὐτὰς μεθ' ἑαυτῆς. Ἐπραξε μόνον ἐκεῖνο ὅπερ πᾶς τις κατὰ τὰ ἔθιμα τῶν Ἑλλήνων ἦτο ὑπόχρεως νὰ πράξῃ ἐνώπιον μὴ οἰκείου ἀποθανόντος, ἵν' ἀποφύγῃ τὸ ἄγος καὶ μὴ γίνῃ αὐτὸς ἐναγής· τὸ καθήκον τοῦτο συνίστατο εἰς τὸ ρίπτειν κόνιν ἐπ' αὐτοῦ. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον πρέπει νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὸ « κάφαγιστεύσας ἅ χροί » ὡς ἐπεξήγησιν τοῦ

«διψίαν κόνιν παλύνας», ἢτοι ὡς σημαῖον «καὶ οὕτω (τῷ παλύνασι κόνιν) ἐφαγιστεύσας ἅ ἐφαγιστεύσειν (πάντας) χροί», ἄτοπον δ' εἶναι νὰ ζητήσωμεν ἐν ταῖς λέξεσι ταύταις προσθήκην τινὰ εἰς τὴν ῥιφθεῖσαν κόνιν. Ὁ αὐτὸς Jebb νομίζει ὅτι πρόκειται περὶ προσθήκης ἀνθέων ἢ ταινιῶν (δι' ὧν ἐκοσμοῦντο συνήθως οἱ νεκροὶ καὶ τὰ μνήματα)· ἀλλ' ἂν τοιαῦτα πράγματα, ἐξ ὧν ἠδύνατό τις καὶ νὰ εἰκάσῃ, τίς ἦτο ὁ πράξας, εὐρίσκοντο ὑπὸ τοῦ φύλακος ἐπὶ τοῦ νεκροῦ, ἀναμφιβόλως θὰ ἐμνημόνευεν αὐτὰ ἐν τῇ χαρακτηριστικῇ φλυαρίᾳ του. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ οὐδὲν ἀνεκαλύφθη πλησίον ἢ ἐπὶ τοῦ σώματος εἰμὴ ἐκεῖνο ὅπερ πᾶς τις ἦτο ὑπόχρεως νὰ προσφέρῃ αὐτῷ, τ. ἔ. δράγμα κόνεως, διὰ τοῦτο οὔτε αὐτὸς οὔτε ὁ Κρέων οὔτε ἄλλος τις ὑποπτεῖε ὅτι ἐξετέλεσε τὸ ἔργον προσήκων τις τοῦ νεκροῦ.

Ἀλλὰ μήπως δύναται ν' ἀρκέσῃ τῇ Ἀντιγόνη ἡ πράξις αὕτη; Οὐ μόνον δὲν δύναται ἀλλὰ καὶ δὲν πρέπει. Διότι διακριτέον μεταξὺ τοῦ ὅλως γενικοῦ τούτου καθήκοντος καὶ τοῦ εἰδικοῦ καθήκοντος τοῦ οἰκείου, ὅπερ ἔχει ἡ Ἀντιγόνη ὡς ἀδελφῆ πρὸς τὸν Πολυνεΐκη ὡς ἀδελφόν. Ἐὰν ὁ Σολώνειος νόμος διατάτῃ (παρ' Αἰσχ. κατὰ Τιμάρχου, 13) ὅτι καὶ ὁ υἱὸς ὃν ἐξεμεταλλεύθη ὁ πατήρ κατὰ τὸν φρικωδέστατον τρόπον, ἐξεμίθωσε δῆλα δὴ εἰς ἀσελγείαν, οὐχ ἦττον «ἀποθανόντα αὐτόν (τὸν πατέρα) θαπτέτω καὶ τὰλλα ποιέτω τὰ νομιζόμενα», εἶναι καταφανὲς ὅτι τὰ ἄλλα νομιζόμενα ἔχουσιν ἴσην σπουδαιότητα ὡς καὶ αὐτὸ τὸ θάπτειν. Τὰ νομιζόμενα ταῦτα εἶναι ἡ λατρεία, ἣτις ἔρχεται ἀπὸ τῆς κηδείας καὶ ἔχει μεγίστην σημασίαν διὰ τὸν νεκρὸν. Ἐν λοιπὸν ἡ Ἀντιγόνη προσεπάθει ν' ἀποδώσῃ τῷ ἀδελφῷ τὰ αὐτῷ ὀφειλόμενα παρ' αὐτῆς ὡς προσηκούσης, τοῖλάχιστον ἢ σπονδῇ ἦτο ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖα.

Γεννάται δ' ὁμοῦς τὸ ζήτημα: διατί δὲν ἐκόμισε μεθ' ἑαυτῆς τὰς χοάς ἀμέσως κατὰ τὴν πρῶτην ἐπίσκεψιν; Θὰ ἴσκει ἤδη ν' ἀπαντήσωμεν ὅτι ὁ ποιητὴς οὕτως ἐσχεδίασε τὸν μῦθον, ἵνα ὁ Κρέων ἀπατηθεῖς ὡς πρὸς τὸν πράξαντα ὑποπτεύσῃ ἀντίστασιν τῶν πολιτῶν (βλ. στ. 289 κέ.) κατὰ τῆς ἐξουσίας του καὶ, εὐρισκόμενος πρὸ τετελεσμένου γεγονότος ἀπειθείας, μεταμορφωθῇ ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς ἀληθῆ τύραννον, ὡς ἀπῆρτε ἡ ἐξελίξις τῆς δραματικῆς ιδέας. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀπλῶς ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν, ὑπὸ ποίας συνθήκας ἔδει νὰ δράσῃ ἡ Ἀντιγόνη, εὐρίσκοντες ὅτι οὐδὲν εἶναι φυσικώτερον καὶ λογικώτερον. Ἔμαθε—περὶ τοῦ πῶς, δὲν λέγει ὁ ποιητὴς, πάντοτε ὁμοῦς διὰ λόγων γενομένων ἐντὸς τοῦ ἀνακτόρου, ἴσως μάλιστα διὰ τῆς διαταγῆς τοῦ Κρέοντος νὰ συγκληθῶσιν οἱ δημογέροντες—ὅτι ἀπηγορεύθη ἡ ταφὴ τοῦ Πολυνεΐκου ἐπὶ ποινη

θανάτου. Ἐάν δὲ νῦν οὐχ ἤττον θέλη, συνωδᾷ τῷ ἱερωτάτῳ καθήκοντι τῆς ἀδελφῆς, νὰ ἐκτελέσῃ τὴν κηδεῖαν, εἶνα ἀνάγκη νὰ δράσῃ μετὰ μεγίστης περισκέψεως. (Εἰς τοῦτο δὲν ἀντιφάσκει τὸ ὅτι ἐν στ. 85—86 παροτρύνει κατὰ τὸ φαινόμενον τὴν Ἰσμήνην νὰ φανερώσῃ τὸν σκοπὸν τῆς, διότι ἡ παρότρυνσις αὕτη οὐδὲν εἶναι ἢ ἐκφρασις τῆς ἀγανακτικῆς προκληθείσα ὑπὸ τῆς ἀπροσδοκῆτου ἀντιστάσεως τῆς Ἰσμήνης· ἂν ἤθελέ τις νὰ νομίσῃ αὐτὴν σοβαρὰν, τότε θὰ ἔλεγεν ὅτι ἡ Ἀντιγόνη ἤθελε νὰ ματαιωθῇ τὸ ἔργον αὐτῆς, ὅπερ ἄτοπον). Πρέπει λοιπὸν ἡ Ἀντιγόνη πρῶτον νὰ ἐρευνήσῃ, τίνι τρόπῳ δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, πρὸ πάντων νὰ μάθῃ, ποῦ ἐρρίφθη ὁ νεκρός, εἶτα δὲ νὰ προμηθευθῇ τὰς χοάς, χωρὶς νὰ αἰσθανθῇ τις τοῦτο, καὶ τελευταῖον νὰ κομίσῃ αὐτὰς ἀπαράτητος εἰς τὸν νεκρὸν. Ἐάν δέ, καίπερ δρῶσα μετὰ μεγίστης προσοχῆς, οὐχ ἤττον πράξῃ τι ὅπερ φαίνεται ὅτι ἀντιφάσκει εἰς ταύτην, ἂν δῆλα δὴ ῥίψῃ ἀμέσως κατὰ τὴν πρώτην ἐπίσκεψιν κόνιν ἐπὶ τοῦ νεκροῦ, βεβαίως δικαιοῦμεθα νὰ ἰδῶμεν ἐν τῇ ἀπερισκεψίᾳ ταύτῃ ἐκδήλωσιν γνησίας ἀγάπης, ἥτις δὲν ὑπόκειται εἰς τοὺς κανόνας σκοπίμου δράσεως· διότι, ἐρωτῶμεν, ἦτο δυνατόν ἀδελφῆ ν' ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τοῦ πρὸς βόραν τῶν κυνῶν ἐρριμένου ἐκεῖ σώματος τοῦ ἀδελφοῦ, χωρὶς νὰ παράσῃ αὐτῷ τοῦλάχιστον τὴν μικρὰν δόσιν κόνεως ἣν ὅλος ὁ κόσμος παρεῖχε καὶ τῷ παντελῶς ξένῳ;

Ἡ Ἀντιγόνη ἀπῆλθεν, ἵνα κομίσῃ τὰς ἀπαραιτήτους διὰ τὴν κηδεῖαν χοάς. Ἀλλ' ἐπιστρέφουσα εὕρισκει τὸν νεκρὸν ἀπογεγυμνωμένον τῆς καλυψάσης αὐτὸν κόνεως. Ὀδυρομένη καὶ τοὺς δράσαντας τὸ ἔργον καταρωμένη (στ. 427 κέ.) θέτει τὴν πρόχουν, ἐν ἣ αἱ χοαί, κατὰ γῆς, ἀρπάζει διὰ τῶν χειρῶν «διψίαν» κόνιν¹, ῥίπτει ταύτην ἐπὶ τοῦ νεκροῦ καὶ χέει ἐκ τῆς ἀρθείσης πάλιν πρόχου τὰς χοάς ἐπάνω. Αὕτη εἶναι εἰς τὰς οὐσιωδεστέρας γραμμὰς ἢ εἰκὼν τῆς κηδεῖας, οἷαν πρέπει νὰ φαντασθῶμεν αὐτὴν ἐκτελουμένην ὑπὸ τῶν προσηκόντων. Λέγομεν εἰς τὰς οὐσιωδεστέρας γραμμὰς, διότι ἡ Ἀντιγόνη ὑπὸ τοὺς προκειμένους ὅρους δύναται νὰ παράσῃ τῷ ἀδελφῷ μόνον *συμβολικὴν κηδεῖαν*· διὰ ταύτης

¹ Τὸ ἐπίθετον «διψίαν», ὅπερ δὲν δύναται ἢ ἀτελῶς ν' ἀποδοθῇ διὰ τοῦ «ξηρὰν», ἔχει ἴδιον λόγον (πρβ. καὶ στ. 246): ἡ κόνις πρέπει νὰ εἶναι ξηρά, ἵνα δυνηθῇ νὰ «πίῃ» τὰς χοάς· γῶμα ὑγρὸν καὶ στερεόν, ὅπερ δὲν δύναται νὰ διέλθωσιν αἱ χοαί, εἶναι ἀκατάλληλον, διότι τότε ὁ νεκρὸς δὲν δύναται ν' ἀπολαύσῃ αὐτῶν. Ἡ αὕτη ἰδέα ὑπόκειται καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν ἰδίων βόθρων, οἵτινες εὐρέθησαν εἰς τινὰς ἀρχαίους τάφους, προωρισμένοι νὰ διέρχωνται δι' αὐτῶν αἱ χοαί

ἐπαρκεῖ, εἰμὲν τῇ ἀδελφικῇ τῆς ἀγάπῃ, ἀλλὰ τοῦλάχιστον τῷ καθήκοντι. Ἡ ὑπὸ κανονικοὺς ὅρους ἐκτελουμένη κηδεῖα βεβαίως εἶχε καὶ ἄλλα χαρακτηριστικά, τὰ περιγραφέντα δ' ὁμως, ἢ κάλυψις τοῦ νεκροῦ διὰ κόνεως καὶ ἡ σπονδὴ τῶν χοῶν, ἦσαν τὰ σπουδαιότερα.

Ἴσως ἠδύνατό τις νὰ εἶπῃ ὅτι ἡ Ἀντιγόνη συνέτεμε τὰ τῆς κηδεῖας, ὅτι ἡ σπονδὴ δὲν ἐγένετο συνήθως ἅμα τῇ κηδεῖᾳ, ἀλλ' ἴσως μόλις κατὰ τὴν τρίτην μετὰ ταύτην ἡμέραν (κατὰ τὰ «τρίτα») ἢ καὶ ὕστερον ἀκόμη, ὅτι δ' ἐξ ἀνάγκης συνήνθρωπον ἀμφοτέρα, φοβουμένη ὅτι δὲν θὰ προφθάσῃ ὕστερον νὰ ἐκτελέσῃ καὶ τὸ δεύτερον μέρος τῆς λατρείας. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν παρατήρησιν ταύτην, εὐτυχῶς κεκτήμεθα ἄλλο χωρίον, δι' οὗ ἐν γένει λύεται ὀριστικῶς τὸ περὶ τῆς ἐπικηδεῖου σπονδῆς ζήτημα.

Ἐκ τῶν Ταγηνιστῶν τοῦ Ἀριστοφάνους σωζονται οἱ ἐξῆς στίχοι:

οὐδὲ γὰρ ἂν ἀποθανόντες ἐστεφανωμένοι
 προκειμέθ' οὐδὲ βακκάρει κεχρισμένοι,
 εἰ μὴ καταβάντας εὐθέως πίνειν ἔδει.
 διὰ ταῦτα γὰρ τοὶ καὶ καλοῦνται μακάριοι·
 πᾶς γὰρ λέγει τις· ὁ μακαρίτης οἴχεται,
 κατέδαρθεν· εὐδαίμων, ὅς οὐκ ἀνιάσεται·
 καὶ θύομέν γ' αὐτοῖσι τοῖς ἐναγίσμασιν
 ὥσπερ θεοῖσι καὶ χοάς γε χεόμενοι
 αἰτούμεθ' αὐτοῖς δεῦρ' ἀνεῖναι τάγαθά.

Συνήθως οἱ φιλόλογοι παραδέχονται ὅτι ἐν τοῖς στίχοις τούτοις σατυρίζονται οἱ πρὸς συμπόσιον ἐστεφανωμένοι καὶ κεχρισμένοι συμπόται (τοῦ Ἀλκιβιάδου);, παραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς νεκρούς, οἵτινες καθ' ὅμοιον τρόπον κείνται ἐπὶ τῆς κλίνης. Τοῦτο εἶναι μὲν πολὺ πιθανόν, δὲν ὑπάρχει ὁμως ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὸ ἐνταῦθα. Ὅ,τι δι' ἡμᾶς ἐξάγεται ἀσφαλῶς ἐκ τοῦ χωρίου εἶναι· ὅτι ἔχομεν ἐνταῦθα τὰ διάφορα χαρακτηριστικὰ τῆς περιποιήσεως ἥς ἐτύγγανον ἐν Ἀττικῇ πάντες οἱ νεκροὶ εὐθύς μετὰ θάνατον. Τὸ ὅτι περὶ πάντων πρόκειται ἀποδεικνύει ἡ μεταβολὴ τοῦ προσώπου, ἥτις κατ' ἄλλον τρόπον δὲν δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ. Ἡ ἀπλῆ μετάφρασις τῶν στίχων καὶ ἄνευ πολλῶν σχολίων θὰ καταστήσῃ τοῦτο καταφανές. «Δὲν θὰ ἐκείμεθα ἀποθανόντες διὰ στεφάνων κεκοσμημένοι καὶ διὰ βακκάρεως (εὐώδους χρίσματος) κεχρισμένοι, ἂν δὲν ἔπρεπε (πάντες) καταβάντες (εἰς τὸν τάφον) νὰ πίνωμεν (ἢ πίνωδιν) ἀμέσως. Διότι τούτου ἕνεκα καλοῦνται (οἱ καταβάντες) μακάριοι· διότι ὁ καθεὶς λέγει· ὁ μακαρίτης πάει, ἀποκοιμήθηκε· τυχερός, ποῦ δὲν θὰ βαρύνεται!» Καὶ θύομεν αὐτοῖς δι' ἐναγισμάτων ὡς θεοῖς, καὶ χοάς

σπένδοντες παρακκλούμεν αὐτοὺς ν' ἀναπέμψωσιν ἡμῖν τὰ ἀγαθὰ». Εἰς τοὺς πρώτους τρεῖς τῶν στίχων τούτων, ἐν οἷς ἀπαριθμοῦνται τὰ διάφορα μέρη τῆς κηδείας : πρόθεσις, ταφή, θυσίαι ἀποτελούμεναι ἐξ ἐναγισμάτων καὶ χοῶν, λέγεται ὅτι οἱ ἀποθανόντες ἅμα κατατεθῶσιν εἰς τὸν τάφον, λαμβάνουσιν εὐθὺς ποτόν, τί δὲ εἶναι τὸ ποτόν τοῦτο καὶ τὰ ἄλλα τὰ προσφερόμενα τοῖς νεκροῖς, μανθάνομεν ἐκ τῶν ὑπολοίπων στίχων. Μανθάνομεν δὴλα δὴ ὅτι τὸ πινόμενον εἶναι αἱ χοαί, τὸ δὲ «εὐθέως» ὑποδεικνύει ὅτι ἡ σπονδὴ τῶν χοῶν ἐγένετο ἀμέσως κατὰ τὸν ἐνταφιασμόν. Ὅθεν πρόκειται ἡμῖν ἐνταῦθα ἄμεσος ἀποδείξις τῆς συνειθιζομένης παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις ἐπικηδείου σπονδῆς.

Ὡς πρὸς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, ἐκτὸς τῆς Κέω, εἶναι ἀληθὲς ὅτι δὲν εὐρομεν οὐδ' ἡμεῖς τοιαύτας ἀμέσους ἀποδείξεις ἐν τούτοις ἔχομεν τοῦλάχιστον ἔμμεσόν τινα, ἥτις εἶναι, ὡς νομίζομεν, πειστικωτάτη. Ἡ ἐπικηδείου σπονδὴ ὑπάρχει καὶ νῦν ἔτι ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις. Πολλαχοῦ καθ' ἣν στιγμὴν καταβιβάζεται ὁ νεκρὸς εἰς τὸν τάφον ὁ ἱερεὺς λέγων τὸ «Γῆ εἰ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσει» ἐπιχέει ἐπὶ τοῦ τάφου ὕδωρ (πρβ. Ν. Γ. Πολίτην ἐν Παρνασσῷ τόμ. ΙΖ' σ. 82). Ἴσως ἡδύνατό τις τοῦτο νὰ ἐκλάβῃ ὡς συμβολικὴν πράξιν δηλοῦσαν τὴν εἰς τὰ στοιχεῖα γῆν καὶ ὕδωρ ἀποσύνθεσιν τῶν νεκρῶν καὶ ὀφειλομένην εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Ἀλλά, ὡς παρετήρησε καὶ ὁ κ. Πολίτης ὀρθότατα, τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἱεροτελεστία δὲν δύναται νὰ εἶναι, διότι οὐδεμία μνεῖα αὐτῆς ἐν τῇ νεκροσίμῳ ἀκολουθίᾳ γίνεται. Εἰς ταῦτα δὲ προσθέτομεν ὅτι ἡ σπονδὴ, ὡς ἀσφαλῶς ἐπληροφορήθημεν παρὰ φίλων ἐκ διαφορωτάτων μερῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, δὲν περιορίζεται εἰς τὸ γνωστόν τοῦτο ἔθιμον νὰ ἐκχύνεται ὕδωρ, ἀλλ' ἐκτελεῖται ἀκόμη πολλαχοῦ διὰ τῶν αὐτῶν ῥευστῶν ἅπερ συνειθίζον νὰ σπένδωσι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἐξαιρουμένου τοῦ μέλιτος. Ἡδὴ τῷ 1872 ὁ κ. Πολίτης ἀναφέρει ἐν τινι περὶ τῆς παρ' Ἑλλησι ταφῆς διατριβῇ (ἐν Παρθενῶνος Β' τόμ. σ. 1137 κέ.), ὅτι ὁ Θεσσαλὸς Ἀνθίμος Γαζῆς μνημονεύει σπονδὴν μελανοῦ οἴνου. Νῦν δ' ἐπληροφορήθημεν ὅτι σπονδὴ οἴνου γίνεται κυρίως εἰς τὰ βόρεια μέρη τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ δὴ ἐν Ἡπείρῳ, Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ, (Κωνσταντινουπόλει), ἐν Βιθυνίᾳ καὶ Κυζίκῳ, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ, ὡς π. χ. ἐν Λεβιδίῳ τῆς Ἀρκαδίας ἐνταῦθα ὁ οἶνος σπένδεται ἐπὶ τοῦ νεκροῦ ἀφοῦ ῥιφθῆ πρότερον ὀλίγον χῶμα ἐπ' αὐτοῦ, ἐν Ἡπείρῳ δὲ καὶ Μακεδονίᾳ πρὶν καλυφθῆ ὁ νεκρὸς διὰ χῶματος. Καὶ ἐν Πάρῳ δὲ χύνουσι οἶνον ἐπὶ τοῦ μόλις ἐτοιμασθέντος τάφου, ἐνίοτε δὲ καὶ ἑτέραν

σπονδὴν ἐλαίου καὶ ὕδατος ἐκ κανδηλίου κομιζομένου ἐκ τῆς ἐκκλησίας. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶδος σπονδῆς ἐπικρατεῖ εἰς τὰ νότια μέρη οὕτω σπένδεται ἔλαιον καὶ ὕδωρ ἐν Καρυστίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν Σμύρνῃ, ἐν Ἀνδρῳ δὲ μόνον ἔλαιον. Συνήθως ρίπτεται πρῶτον ὀλίγον χῶμα ἐπὶ τοῦ νεκροῦ, ἐν Κρήτῃ δ' ὅμως ἐκτελεῖται ἡ σπονδὴ ἐλαίου καὶ ὕδατος ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σώματος πρὶν καλυφθῆ ὑπὸ γῆς. Ἐν Βρεσθένοις ἐξαπλοῦται σάβανον ἐπὶ τοῦ νεκροῦ καὶ ἐπ' αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς ἐκχέει τρεῖς ἐν σχήματι σταυροῦ ἔλαιον ἐξ ἐλαιοδόχου κομιζομένου ἀπὸ τῆς οἰκίας τοῦ ἀποθανόντος, εἶτα δὲ κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον μίγμα χῶματος καὶ ὕδατος. Καὶ ἐν Κύπρῳ δὲ χύνουσι ἔλαιον ἐπὶ τοῦ τάφου (βλ. Σακελλαρίου Κυπριακὰ Α' σ. 738). Ἐν Ζαγορίῳ, ἐπειδὴ τὰ κανδήλια ἀντὶ ὕδατος ἔχουσιν οἶνον, ὁ νεκρὸς λαμβάνει σπονδὴν ἐλαίου καὶ οἴνου τὴν αὐτὴν δὲ σπονδὴν συνειθίζουσιν οἱ ἐν Ῥωμουνίᾳ Ἕλληνες. Ὅθεν οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐν τῷ ἔθιμῳ τούτῳ πρόκειται ἡμῖν ἀληθὲς καὶ γνησίαι σπονδὴ, προσφερομένη τῷ νεκρῷ ὅτι δὲ αὕτη ἐνιαχοῦ, καὶ δὴ κυρίως εἰς τὰς μεγάλας πῶς πόλεις, ἐλησημονήθη ἐντελῶς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ τὰ πάντα ἰσοπεδοῦντος πολιτισμοῦ, ἀλλαχοῦ δ' ἠμαυρώθη ὥστε ν' ἀναγνωρίζεται μόλις, τοῦτο οὐδὲν ἀφαιρεῖ ἐκ τοῦ κύρους αὐτῆς.

Τὸ γεγονός ὅτι καὶ τὴν σήμερον ἔτι εἰς τὰ διαφορωτάτα μέρη τοῦ Ἑλληνισμοῦ προσφέρονται χοαὶ εἰς τοὺς νεκροὺς κατ' αὐτὸν τὸν ἐνταφιασμόν, δὲν δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ ἄλλως ἢ διὰ τῆς ὑπάρξεως ἐπικηδείου σπονδῆς καὶ ἐν ἀπάσῃ τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι. Ἡ ἐπιμονὴ μεθ' ἧς καὶ πλείστα ἄλλα ἔθιμα τῆς κηδείας καὶ τῶν μετὰ ταύτην, ὡς τὰ τρίτα (εἰς τὰ τρίμερα), τὰ ἑνατα (εἰς τὰ ἐννεάμερα) καὶ αἱ τριακάδες (εἰς τὰ σαραντάμερα), διετηρήθησαν μέχρις ἡμῶν, καθιστᾷ ἡμῖν εὐχερὲς ν' ἀναγνωρίσωμεν καὶ ὡς πρὸς τὸ προκείμενον ζήτημα τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἐν τῇ νέᾳ.

Κεκτῆμεθα ἄρα ἐν τῇ νέᾳ Ἑλλάδι ἔθιμον ὅπερ ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι καὶ ἀπανταχοῦ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος συνειθίζετο νὰ σπένδωνται εἰς τοὺς νεκροὺς χοαὶ κατ' αὐτὴν τὴν κηδείαν· ἀμέσους δὲ μαρτυρίας τούτου ἔχομεν ὡς πρὸς τὴν Κέω καὶ τὴν Ἀττικὴν. Ὅθεν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἀποδεδειγμένον ὅτι συνεδέετο ἐν γένει παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι μετὰ τῆς κηδείας καὶ σπονδῆς πρὸς δ' ἐκ τῆς Ἀντιγόνης καὶ τῆς ἐν Ταύροις Ἰφιγενείας δυνάμεθα μετὰ μεγάλης πιθανότητος νὰ ἐξαγάγωμεν ὅτι ἡ σπονδὴ ἀπετέλει οὕτω σπουδαῖον μέρος τῆς κηδείας, ὥστε αὕτη ἄνευ ἐκείνης ἐθεωρεῖτο ὡς ἀτελής.

ΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΤΟΥ ΜΥΣΤΡΑ

Ἐκ τῶν πολλῶν ἀνά τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα βυζαντιακῶν μνημείων, ἐξαιρέσει τῶν μονῶν Δαφνίου καὶ Ὁσίου Λουκᾶ, τὰ ἐν Μυστρᾷ περισηθέντα ἀναντιρρήτως εἶναι τὰ κάλλιστα. Ταῦτα ὅμως δὲν ἔτυχον πρότερον ἐπαρκoῦς προσοχῆς καὶ μελέτης, πλὴν δὲ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ναῶν, περὶ ἣν ἀνεπαρκῶς διέτριψαν τινές, μάλιστα ὁ Couchaud¹, καὶ ἄλλων τινῶν ἀσημάντων καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ πλημμελῶν εἰδήσεων παρὰ Buchon οὐδὲν ἕτερον κατ' ἀξίαν ἐγράφη περὶ τῶν μνημείων τούτων. Σπουδαίως δ' ἐστράφη ἡ πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἀρχαιότητας τοῦ Μυστρᾷ προσοχὴ τῶν βυζαντινολογούντων μόλις ἐπ' ἐσχάτων, καθ' ὅσον δὲ γνωρίζομεν πρῶτος ἤρξατο διατρέβων περὶ αὐτὰς ὁ γνωστός ἐρευνητὴς τῆς βυζαντιακῆς τέχνης κ. J. Strzygowski, ὅστις ὅμως ἐξαιρέσει γλυπτῶν τινῶν κοσμημάτων ἐκ τῶν ἐν Μυστρᾷ ναῶν οὐδὲν ἕτερον ἐδημοσίευσε σχετιζόμενον πρὸς αὐτούς².

Ἄλλ' ἡ τιμὴ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης ὑφ' ὅλας συλλήβδην τὰς ὄψεις τῶν ἐν Μυστρᾷ μνημείων ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς εἰς ἓνα τῶν συμπαθεστέρων καὶ διαπρεπεστέρων ἐταίρων τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς Σχολῆς, τὸν κ. Gabriel Millet, νῦν ἑκτακτον καθηγητὴν (maître de conférences) τῆς ἐν Παρισίοις σχολῆς τῶν Ἀνωτέρων Σπουδῶν. Ὁ κ. Millet εἰργάσθη ἐπὶ μακρὸν ἐν Μυστρᾷ κατὰ τὰ ἔτη 1894, 1895 καὶ βραδύτερον, ἔχων δὲ συνεργάτην δοκιμώτατον ἀρχιτέκτονα, τὸν κ. Eustache ἐταῖρον τῆς ἐν Ῥώμῃ Γαλλικῆς Σχολῆς, κατώρθωσε ν' ἀγάγῃ εἰς αἴσιον πέρας τὸ δυσχερὲς τοῦτο ἔργον. Τὰ πορίσματα τῶν μελετῶν αὐτοῦ ἐξέθηκον ὁ κ. Millet ἐν λεπτομερεῖ ἐκθέσει πρὸς τὸν διευθυντὴν τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς Σχολῆς³. Αἱ λαμπραὶ δ' αὐταὶ μελέται ἐκδοθήσονται μετ' οὐ πολὺ ἐν τῇ θαυμασίᾳ σειρᾷ τῶν Βυζαντιακῶν μνημείων ἄτινα τῇ ἀρωγῇ τοῦ Γαλλικοῦ ὑπουργείου τῆς Δημ. Ἐκπαιδευ-

σεως καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν ἐκδίδονται ὑπὸ Γάλλων βυζαντινολόγων¹. Πρωτίστως διέτριψεν ἐν Μυστρᾷ ὁ κ. Millet² περὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν μνημείων αὐτοῦ, μάλιστα τοῦ κεντρικοῦ μέρους τοῦ φρουρίου, τῶν τειχῶν τῶν περιβόλων, τῶν ἐκκλησιαστικῶν οἰκοδημάτων, τῶν ἀνακτόρων τῶν Δεσποτῶν καὶ τινῶν οἰκιῶν ὧν ἡ οἰκοδομία νομιζέται ἀξία μελέτης. Τὰ σπουδαιότατα τῶν μνημείων τούτων εἶναι οἱ ναοί, ὁκτὼ ἐν ὄλῳ. Οὗτοι δύνανται νὰ διαιρεθῶσιν εἰς τρεῖς κατηγορίας. Εἰς τὴν πρώτην ἀνήκουσιν ἡ Μητρόπολις τιμωμένη ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Δημητρίου, οἰκοδομηθεῖσα τῷ 1302 ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Νικηφόρου, ἀνοικοδομηθεῖσα δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον βραδύτερον ὑφ' ἐνὸς τῶν διαδόχων αὐτοῦ, τοῦ Ματθαίου· τὸ Ἀφεντικὸ καθολικὸν μονῆς τιμωμένης ἄλλοτε ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας Ὁδηγητρίας τοῦ Βροντοχίου, οὗ ἡ οἰκοδομὴ ἀνέρχεται εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος, καὶ ἡ Παντάνασσα ἀνεγερθεῖσα μικρὸν πρὸ τοῦ 1445. Οἱ τρεῖς οὗτοι ναοὶ εἶναι περίπου τοῦ αὐτοῦ τύπου καὶ οἱ κάλλιστοι τοῦ Μυστρᾷ. Ἀποτελοῦνται ἐκ μακροῦ σηκοῦ (νηὸς) χωριζομένου ἀπὸ δύο πλαγίων μικροτέρων σηκῶν διὰ κιονοστοιχιῶν αἵτινες δίδουσιν εἰς αὐτοὺς ὄψιν λατινικῆς βασιλικῆς, ἀλλ' ἐν τῷ ἄνω διαμερίσματι εὐρηται γήγισιον τὸ βυζαντιακὸν διάγραμμα. Ἐκ τῶν ναῶν τούτων τὸ Ἀφεντικὸ ἔχει τὰς μᾶλλον εὐστόχους ἀναλογίας. Οὗτος καὶ κατὰ τοῦτο εἶναι ἀξιοσημείωτος ὅτι εἶναι εἰς τῶν τελευταίων ναῶν οἵτινες κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς Ἀγίας Σοφίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ἢ τοῦ Δαφνίου ἐπενδύθησαν ἔσῳθεν δι' ὀρθομαρμαρώσεως. Καὶ οἱ τρεῖς ναοὶ οὗτοι εἶχον πλαγίας στοὰς καὶ κωδωνοστάσια. Τὸ τῆς Παντανάσσης προδίδει διὰ τῆς οἰκοδομίας καὶ τῆς διακοσμῆσεως αὐτοῦ μίμησιν τῆς δυτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς².

Τρεῖς ἕτεροι ναοὶ ἥττονος λόγου ἀξιοὶ εἶναι διαφόρου τύπου. Δὲν ἔχουσιν ἄνω διαμερίσμα, διαφέρουσιν ὅμως τοῦ καθιερωμένου τύπου ὅπως καὶ οἱ σύγχρονοι ναοὶ τῆς Τραπεζοῦντος, διὰ τῆς χαρακτηριστικῆς ἐπιμικύνσεως τοῦ δυτικοῦ βραχίονος τοῦ σταυροῦ. Ὁ ἀρχαιότερος εἶναι ὁ τῆς Εὐαγγελιστρίας, ὁ τῆς ἁγίας Σοφίας φέρων τὰ μονογραφήματα τῶν

¹ Monuments de l'art byzantin, Collection de volumes in 40, illustrés d'un grand nombre de dessins et de planches τῶν μνημείων τούτων ἐξεδόθη ὁ πρῶτος λαμπρὸς τόμος περιέχων τὴν ἀρχαιολογίαν τῆς μονῆς Δαφνίου ὑπὸ τοῦ κ. Millet. Τὰ τὸν Μυστρᾷ ἀφορῶντα ἐκδίδονται ἐν τῷ τετάρτῳ τόμῳ, φέροντι ἐπιγραφήν Les ruines de Mistra, Architecture et Peinture.

² Millet, Rapport, ἐν ἀν. σ. 269.

¹ Choix des églises byzantines en Grèce p. 23, 24, 25.

² Ἴδε Byzantinische Zeitschrift, Tafel III, 4.

³ Rapport sur une mission à Mistra ἐν Bull. de Corr. Hellén XIX σ. 268—272.

Καντακουζηνῶν εἶναι μεταγενέστερος, τέλος ὁ ναὸς τῆς Περιβλέπτου διὰ τοῦ ῥυθμοῦ τῶν κιονοκράνων αὐτοῦ, ἅτινα βάρβαρος ἐπισκευὴ κατέστρεψε καὶ ὧν ὁ κ. Millet εὗρεν ἐν ἀξιόλογον τεμάχιον, φαίνεται σύγχρονος τῇ Παντανάσῃ¹.

Οἱ δύο ἄλλοι ναοὶ εἶναι ὅλως διαφόρου χαρακτῆρος. Ὁ τῶν ἁγίων Θεοδώρων φαίνεται μίμησις τοῦ ῥυθμοῦ εἰς ὃν ἀνήκουσιν, οἱ ναοὶ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, τοῦ Δαφνίου καὶ τοῦ ἁγίου Νικοδήμου² ἐν Ἀθήναις. Ὁ ναὸς οὗτος εἶναι ἀτυχῶς κατὰ τὸ πλεῖστον κατεστραμμένος. Ὁ ἕτερος ναὸς, ὁ τοῦ ἁγίου Νικολάου, φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους³.

Πλὴν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μεγάλης σπουδαιότητος εἶναι καὶ τὰ περισωθέντα γλυπτὰ κοσμήματα καὶ ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῶν ναῶν, ἐξ ὧν ὑπερέχουσι τὸ εἰκονοστάσιον τῆς Μητροπόλεως καὶ ἡ ἐν τῇ Περιβλέπτῳ ἀνάγλυφος εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ κ. Millet ἐφωτογράφησεν ἡ ἐσχεδίασε πάντα ταῦτα, κατήρτισε δ' ἐν Μυστρᾷ μουσεῖον ὅλον ἐκ πλείον τῶν τριακοσίων γλυπτῶν τεμαχίων. Ἐκεῖνο ὅμως εἰς ὃ ἐπέστησε ἰδίᾳ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ὁ ἀκάματος βυζαντινολόγος εἶναι ἡ γραφικὴ τῶν ναῶν, οἵτινες ἦσαν κατὰ κόσμον ἄλλοτε διὰ τοιχογραφιῶν, αἵτινες ὅμως ἔνεκα τῆς ἐγκαταλείψεως καὶ τῆς ἐπηρείας τῶν καιρῶν ὑπέστησαν μεγίστας βλάβας. Οὕτως οἱ ναοὶ τῆς Εὐαγγελιστρίας, τῶν ἁγίων Θεοδώρων καὶ τῆς ἁγίας Σοφίας δὲν διατηροῦσιν εἰμὴ λείψανα τοῦ διακόσμου αὐτῶν. Ἡ Μητρόπολις διετήρησε μικρὸν μέρος ἀβλαβῆς τῶν ἁγιογραφιῶν αὐτῆς, μάλιστα τῶν ἐντὸς δίσκων προτομῶν ἁγίων καὶ τινος εἰκόνος ἀναφερομένης εἰς τὸν βίον τῆς Θεοτόκου. Οἱ τοῖχοι τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀφεντικῶ εἶναι εἰσέτι κεκοσμημένοι ὑπὸ εἰκόνων, ἀλλ' αἱ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν ἐκαλύφθησαν ἤδη ὑπὸ λιθωδῶν συγκριμάτων, ἀλλὰ δὲ εἰκόνες διετηρήθησαν κάλλιον ἐν τοῖς παρεκκλησίαις. Μόνον δ' οἱ ναοὶ τῆς Περιβλέπτου καὶ τῆς Παντανάσσης διετήρησαν τὸ μέγιστον μέρος τοῦ διακόσμου αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ τῆς Περιβλέπτου αἱ εἰκόνες ἔπαθον τὰ μέγιστα ὑπὸ τῶν βροχῶν καὶ ἐκαλύφθησαν ἐν πολλοῖς ὑπὸ συγκριμάτων. Πρὸς καθαρισμόν αὐτῶν ὁ κ. Millet ὑπέβλήθη εἰς πολλοὺς κόπους, κατώρθωσεν ὅμως ν' ἀπαλλάξῃ αὐτὰς τῶν ἐπ' αὐτῶν ξένων οὐσιῶν. Αἱ ἁγιογραφίαι τῆς Περιβλέπτου περιτρέφονται εἰς τὰς μεγάλας σκηνὰς τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς Θεοτό-

¹ Millet, αὐτόθι.

² Ὁρθότερον Θεοτόκος Σώτριά τοῦ Νικοδήμου.

³ Millet, αὐτόθι.

κου, εἶναι δ' αἱ συνθέσεις αὐταὶ ἔργα τῆς αὐτῆς σχολῆς, ὅχι ὅμως καὶ τῆς αὐτῆς χειρός¹. Παρ' ὅλας δὲ τὰς δυσχερεῖας κατωρθώθη ἡ ἀντιγραφή καὶ ἡ φωτογράφησις αὐτῶν. Καὶ ὁ μὲν κ. Eustache ἀντέγραψε τινὰς τούτων διὰ χρωμάτων, ὁ δὲ κ. Millet ἐφωτογράφησε πάσας τὰς ἄλλας, ὅπου δὲ ἡ φωτογράφησις ἀπέδωκε κακῶς τὰς εἰκόνες ἀντέγραψε διὰ διαφανοῦς χάρτου. Αἱ εἰκόνες τῆς Παντανάσσης διετηρήθησαν κάλλιον, ἐνταῦθα δ' ἐργάσθησαν πλειότερον οἱ κ.κ. Eustache καὶ Millet, καὶ ὁ μὲν πρῶτος ἀντέγραψε διὰ χρωμάτων τὴν εἰκόνα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ὁ δὲ κ. Millet ἐφωτογράφησε πάσας τὰς ἄλλας σκηνὰς. Βραδύτερον δ' ἐμελέτησεν οὗτος τὰς τοιχογραφίας τοῦ ἄνω διαμερίσματος τοῦ ναοῦ ἀναφερομένης εἰς τὸν κύκλον τοῦ Ἀκαθίστου, μεγίστου ἐνδιαφέροντος καὶ ἑτέρας ἀποτελούσας σειρὰν ἀξιολογωτάτων εἰκόνων μαρτύρων. Πρὸς τούτοις δὲ ἀντεγράφησαν ἡ ἐφωτογραφήθησαν καὶ πολλαὶ τῶν εἰκόνων τοῦ Ἀφεντικῶ.

Αἱ εἰκόνες αὐταὶ μέχρι τοῦδε ἄγνωστοι, εἶναι μεγίστου ἐνδιαφέροντος. Ἐν αὐταῖς διαβλέπομεν νέους κανόνας τῆς τέχνης, διαφέροντας οὐσιωδῶς ἐκείνων οὓς ἐφήρμοσαν οἱ Βυζαντινοὶ ἐν τῇ τέχνῃ κατὰ τὴν ΙΑ' ἑκατονταετηρίδα, μάλιστα ἐν τοῖς ψηφιδωτοῖς τοῦ Δαφνίου καὶ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, ὅπου βλέπομεν τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν ἣν ἐξήσκησεν ἡ μίμησις ἀρχαίων προτύπων τῆς γλυπτικῆς. Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Μυστρᾶ ὑπενθυμίζουσι μᾶλλον τὴν πρώτην ἰταλικὴν τέχνην τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος, εἶναι ὅμως ἔργα Ἑλλήνων τεχνιτῶν. Ἡ φραγκικὴ κατὰκτησις δὲν ἐπήνεγκεν αὐτῇ τὴν παρακμὴν τῆς βυζαντιακῆς τέχνης, ἐπετάχυνε μόνον τὸν μετασχηματισμὸν αὐτῆς. Ἡ ἔνδεια μόνη εἰς ἣν περιῆλθε μετὰ τὴν ξενικὴν ἐπίδρομὴν τὸ βυζαντιακὸν κράτος ἔσχεν ὡς ἀπόρροιαν τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν πολυτελῶν ψηφιδωτῶν. Ἐντεῦθεν ἡ ζωγραφικὴ ἀνεπτύχθη μεγάλως ἔχουσα ἤδη σταθερὸν ἔδαφος καὶ ἀπαλλαγείσα τῆς αὐστηρᾶς ἱερατικῆς παραδόσεως, ἐξεῦρε νέους τύπους, ἀναπτυσσομένη δὲ βαθμηδὸν κατέστη ἐπὶ μᾶλλον τελεία κατὰ τὰς ΙΔ' καὶ ΙΕ' ἑκατονταετηρίδας.

Αἱ εἰκόνες αὐταὶ, ὅπως καὶ αἱ τοῦ Ἄθωνος τῶν ΙΔ' καὶ ΙΕ' ἑκατονταετηρίδων (παρεκκλησίον τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἐν Λαύρῃ, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐν τῇ μονῇ τοῦ Ἁγίου Παύλου), πρὸς ἃς αὐταὶ ὁμοιάζουσι τὰ μέγιστα, εἶναι πρόδρομοι τῆς ἀναγεννήσεως ἐν τῇ τέχνῃ παρὰ τοῖς Βυζαν-

¹ Millet. Rapport ἐν ἄν.

τινοίς. Ἡ ἀκμὴ τῆς τέχνης ταύτης ἀνεφάνη κατὰ τὴν ΙΣ' ἑκατονταετηρίδα. Τὰ κλασσικά ἔργα αὐτῆς εἶναι αἱ τοιχογραφίαι τῶν Καρυῶν καὶ τοῦ Βατοπεδίου, ὁ δὲ πολυθρύλητος Πανσέληνος, εἰς ὃν ἡ Ἀθωνικὴ παράδοσις ἀποδίδει τὰς εἰκόνας ταύτας, δικαιοῦται εἰς τὸν τίτλον τοῦ Βυζαντινοῦ Ραφαήλ¹.

Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότατον διὰ τὴν ἱστορίαν μέρος τῶν μελετῶν τοῦ κ. Millet ὑπῆρξαν αἱ ἐπιγραφαί, αἵτινες καὶ ἐδημοσιεύθησαν πρό τινας οἰονεῖ πρωτόλειον τῶν ἐν Μυστρᾷ ἐργασίων τοῦ διαπρεποῦς βυζαντινολόγου. Αὗται ἐκδοθεῖσαι ἐν τῷ Bulletin de Correspondance Hellénique (XXIII σ. 97—156) ἐξετυπώθησαν καὶ εἰς ἴδιον τεύχος². Ἡ ἀρίστη αὕτη συλλογὴ περιλαμβάνει πάσας τὰς ἐπιγραφὰς τοῦ Μυστρᾷ ἐκδομένας καὶ ἀνεκδότους, ἐξαιρέσει τῶν λειτουργικῶν καὶ εἰκονογραφικῶν, αἵτινες δημοσιευθήσονται ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν ναῶν καὶ τῶν εἰκόνων, ἀποτελεῖ δὲ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ὅλου περὶ τῶν ἐπιγραφῶν ἔργου, περιέχον τὰ κείμενα 54 ἐπιγραφῶν μετὰ τῶν πανομοιοτύπων τῶν πλείστων ἐξ αὐτῶν. Ἐν τῷ δευτέρῳ ἡμίσει ἐκδοθησομένῳ βραδύτερον περιέχονται τὰ εἰς τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας διεξοδικὰ ὑπομνήματα καὶ ἄλλαι ἀναγκαῖαι σημειώσεις³.

Αἱ ἐπιγραφαί τοῦ Μυστρᾷ καίτοι ἀπὸ τοσοῦτων χρόνων προύκειντο τοῖς ἐπισκέπταις τῆς μεσαιωνικῆς ταύτης πόλεως, παραδόξως ὅμως οὐδεμιᾶς ἔτυχον προσοχῆς, μόνον δ' ὁ περιβόητος Fourmont ἀντέγραψε τινὰς τούτων παραμεινάσας ἀνεκδότους⁴, ἑτέρας δὲ ὁ μητροπολίτης Λακεδαιμονίας Ἀνανίας ὁ τῷ 1750 σφαγείς ὑπὲρ πατρίδος κατεχώρισεν ἐν τῷ κώδικι τῆς μητροπόλεως, ἐκδοθείσας ὑπὸ τοῦ Buchon⁵. Δύο ἄλλαι ἐδημοσιεύθησαν, μία μὲν ἐν τῷ Expédition scientifique de Morée (II, 80), ἑτέρα δ' ὑπὸ τοῦ Le Bas⁶. Ἡ μελέτη τῶν ἐπιγρα-

¹ Millet, Rapport ἐν. ἀν. σ. 271.

² Inscriptions byzantines de Mistra (1re partie : textes) εἰς 8^{ον} σελ. 60 μετὰ 8 φωτοτυπικῶν πινάκων καὶ 35 πανομοιοτύπων ἐν τῷ κειμένῳ εἰκόνων. Ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῶν ἀδελφῶν Περρῆ.

³ Πλὴν τῶν βυζαντιακῶν ὁ κ. Millet εὔρεν ἐν Μυστρᾷ καὶ ἀρχαίας τινὰς ἐπιγραφὰς, 4 τουρκικὰς καὶ 35 ἐπιτυμβίους ἰουδαϊκάς.

⁴ Τὰ χειρόγραφα τοῦ Fourmont ἀπόκεινται ἐν τῇ Ἐθν. Βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων (Bibl. Nat. Suppl. gr.), ἔμενον δὲ μέχρι τοῦδε ἀνεκδοτοὶ αἱ ἐν αὐτοῖς ἐπιγραφαί αἱ ἐκ τοῦ Μυστρᾷ προερχόμεναι.

⁵ Recherches historiques, I Annexe A.

⁶ Inscr. Graec. Lacon., σ. 152.

φῶν τούτων ἀνήκει εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, πρῶτος δ' ἀντέγραψε καὶ ἐδημοσίευσεν τὰς πλείστας τούτων ὁ μετ' ἀγάπης ἀσχολούμενος εἰς τὴν βυζαντιακὴν ἐπιγραφικὴν καθηγητὴς κ. Κωνστ. Ζησίου¹, ὅστις μετριοφρόνως, ἀθροῦθως καὶ ἀνευ οὐδεμιᾶς ἀρωγῆς κατώρθωσεν ὅ,τι οὐδ' ἐσκέφθησαν οἱ παρ' ἡμῖν αὐτοκαλούμενοι χριστιανολόγοι. Ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Ζησίου ἔκδοσις τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Μυστρᾷ ἐκρίθη εὐμενέστατα ὑπὸ τῶν ἐπαιόντων, αὐτὸς δ' οὗτος ὁ κ. Millet ἐδημοσίευσεν ἐκτενῆ κρίσιν, ἐν ἣ ὁμολογῶν τὰς ἀρετὰς αὐτῆς δὲν ὠκνησε νὰ ὑποδείξῃ καὶ τινὰς ἐλλείψεις, παρετήρησε δ' ὅτι ἡ δημοσίευσις τῶν χρυσοβούλλων ἔπρεπε νὰ συνοδεύηται ὑπὸ φωτοτυπικῶν πανομοιοτύπων αὐτῶν². Ὑπεσχέθη δ' ἔκτοτε ὁ κ. Millet ὅτι θὰ ἀνεπλήρου αὐτὸς τὴν ἔλλειψιν ταύτην. Ἐν τούτοις νομίζομεν ὅτι ἡ ἔκδοσις τοῦ κ. Ζησίου, ἂν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὸ ἀπιστεύτως βραχὺ τοῦ χρόνου καθ' ὃν οὗτος διέτριψεν ἐν Μυστρᾷ (ἐννέα περίπου ἡμέρας) καὶ τὴν παντελῆ ἔλλειψιν παντὸς βοήθηματος, δὲν δύναται ἢ νὰ περιποιήσῃ τιμὴν εἰς τὴν παλαιογραφικὴν ἐμπειρίαν τοῦ συγγραφέως τῶν Συμμικτῶν.

Ἡ δ' ἔκδοσις τοῦ κ. Millet ἐγένετο μετὰ πάσης ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας καὶ μεθόδου. Οὕτω πᾶσαι σχεδὸν αἱ ἐπιγραφαί συνοδεύονται ὑπὸ ἀκριβεστάτων πανομοιοτύπων, τὰ δὲ χρυσοβούλλα τοῦ Ἀφεντικοῦ καὶ αἱ ἐπὶ τῶν κίωνων τῆς Μητροπόλεως ἐπισκοπικαὶ πράξεις ὑπὸ λαμπρῶν φωτοτυπικῶν πινάκων γενομένων ἐκ φωτογραφιῶν αὐτοῦ τοῦ κ. Millet. Αἱ πανομοιότυποι εἰκόνες τῶν ἐπιγραφῶν ἐγένοντο κατὰ τὰ σχεδιογραφήματα τῶν ζωγράφων Roncin καὶ Ρούμπου, οἵτινες μετὰ τοῦ ἐτέρου ζωγράφου Yperman συνώδευσαν τὴν ἀποστολὴν τοῦ κ. Millet. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν φωτογράφησιν τῶν χρυσοβούλλων ὁ κ. Millet κατώρθωσε νὰ ὑπερνικήσῃ πολλὰς δυσχερείας, αἵτινες παρενεβάλλοντο διὰ τὸ σκοτεινὸν τοῦ χώρου ἐν ᾧ ταῦτα εἶναι ἀντιγεγραμμένα ἐπὶ τῶν τοίχων, ἐπέτυχεν δὲ τὴν φωτογράφησιν αὐτῶν φωτίσας καταλλήλως τὸ δωμάτιον τοῦ νάρθηκος διὰ σειρᾶς ἀνακλαστικῶν κατόπτρων. Πλὴν δὲ τῶν πανομοιοτύπων συνοδεύονται πᾶσαι αἱ ἐπιγραφαί ὑπὸ λεπτομερῶν σημειώσεων ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ μέγεθος τῶν ἐπιγραφῶν καὶ ὅσα ἄλλα δὲν διδάσκουσι τὰ πανομοιότυπα.

Ἡ δημοσίευσις ἄρχεται ἀπὸ τῶν χρυσοβούλλων τοῦ Ἀφεντικοῦ, ἅτινα

¹ Συμμικτα, σελ. 48—71.

² Byzantinische Zeitschrift II 336—338.

είναι τὰ σπουδαιότατα τῶν γραπτῶν μνημείων τοῦ Μυστρά. Ταῦτα φέρονται ἀντιγεγραμμένα ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ πρὸς δεξιὰν δωματίου τοῦ νάρθηκος διὰ τῆς λεγομένης μεγαλογραμμάτου βυζαντιακῆς γραφῆς· καὶ τὸ μὲν πρῶτον τούτων χρονολογικῶς παλαιότερον ἐξεδόθη ὑπὲρ τῆς μονῆς ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου τοῦ Γέροντος τῷ 1314 ἢ 1315¹. Ἀποτελεῖται ἐκ στίχων 54 καὶ περιλαμβάνει μετὰ μακρότατον προοίμιον περὶ ἐλευθεριότητος βασιλικῆς κ.τ.τ., ἀπαρίθμησιν τῶν κτημάτων καὶ μετοχιῶν τῆς μονῆς, ἅτινα κατὰ τὸ χρυσόβουλλον δεόντως ὡς ἀσύδοτα καὶ ἀπηλλαγμένα πάσης ὀχλήσεως τῶν ἐν Πελοποννήσῳ στρατιωτικῶν ἢ πολιτικῶν ἀρχόντων. Ὅριζει δ' ὅτι ἡ μονὴ εἶναι βασιλικὸν ἴδρυμα καὶ ὅτι ὑπάγεται εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ πατριαρχείου, ὅτι ὁ ἡγούμενος ἐσται ἰσόβιος καὶ ὅτι ὁ διάδοχος αὐτοῦ θὰ ἐκλέγῃται ὑπὸ τῆς ὀλομελίας τῶν μοναχῶν. Ὅριζει πρὸς τούτοις ὅτι ἡ χειροτονία αὐτοῦ θὰ ἐπικυρῶται ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου μεταβαίνων οὗτος θὰ λαμβάνῃ ὡς ἐπίσημον γνώρισμα τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ παρά μὲν τοῦ πατριάρχου τὴν σφραγίδα τῆς ἡγουμενίας, παρά δὲ τοῦ αὐτοκράτορος τὸ δικανίκιον. Περιέχει δὲ τὸ χρυσόβουλλον τοῦτο ὄρους τοῦ με κανονικοῦ καὶ τοῦ ἀστικοῦ δικαίου καὶ πολλὰς τὸ πρῶτον ἀπαντώσας λέξεις. Τὸ δὲ δευτέρον χρονολογικῶς χρυσόβουλλον ἐξεδόθη ὑπὸ Μιχαὴλ Παλαιολόγου τοῦ Θ' κατ' Αὐγούστον τοῦ 1319, διαφέρει δὲ τοῦ πρώτου μόνον κατὰ τὸ προοίμιον, κατὰ τὰ ἄλλα ὄν ἀντιγραφὴ ἐκεῖνου. Ἀποτελεῖται δ' ἐκ στίχων 55. Τὸ τρίτον χρυσόβουλλον ἐξεδόθη ὑπὸ Ἀνδρονίκου τοῦ Γέροντος κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1320 καὶ εἶναι τὸ βραχύτατον πάντων, ἀποτελούμενον ἐκ στίχων 35, στερούμενον προοιμίου καὶ περιέχον ὡσαύτως ἀπαρίθμησιν κτημάτων τῆς μονῆς ἀπηλλαγμένων φόρου. Τὸ τέταρτον τῶν χρυσόβουλων ἐξεδόθη ὑπὸ αὐτοῦ Ἀνδρονίκου τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1322 καὶ στερεῖται ὡσαύτως προοιμίου, περιλαμβάνει δ' ἀπαρίθμησιν κτημάτων δωρηθέντων τῇ μονῇ ὑπὸ τοῦ ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τῶν Φράγκων ἀγωνιζομένου Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου Ἀσάν, ἀνεψιοῦ τοῦ αὐτοκράτορος, ἀποτελούμενον ἐκ στίχων 51. Πλὴν τούτων δὲ δημοσιεύει ὁ κ. Millet τὸ πρῶτον ἤδη καὶ λείψανον ἐξ ὀκτώ στίχων ἐτέρου χρυσόβουλλου. Τὰ κείμενα ταῦτα

¹ Ἐπειδὴ ἐγένετο ἐξίτηλος παντελῶς ἡ λέξις ἢ ἀναγράφουσα τὸν μῆνα, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρισθῇ εἰς ποῖον τῶν ἐτῶν τούτων ἀντιστοιχεῖ τὸ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτος 6823.

εἶναι πολύτιμα ὑπὸ ἱστορικὴν ἔποψιν, διότι γνωρίζουσιν ἡμῖν πλὴν τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς μονῆς καὶ τοῦ κτηματικοῦ αὐτῆς πλούτου, πολλὰ σχετιζόμενα πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν Πελοποννήσῳ δεσποτάτων. Κτήματα τῆς μονῆς εὕρισκοντο εἰς πάσας τὰς χώρας τῆς Πελοποννήσου κατεχομένης ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν, ἐν Τριφυλίᾳ, ἐν Ἀρκαδίᾳ καὶ ἐν Κυνουρίᾳ. Ἐξ αὐτῶν ὡσαύτως διδασκόμεθα ὅτι ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Παχώμιος ἔφερε τὸν τίτλον τοῦ πρωτοσυγκέλλου τῆς Πελοποννήσου. Ὁ κ. Millet ἀποκατέστησε πολλὰ μέρη τοῦ κειμένου μετὰ πολλῆς εὐστοχίας, τὸ δὲ σπουδαιότατον, κατώρθωσε νὰ διευκρινήσῃ ὀρθῶς ὅτι τὸ πρῶτον τῶν χρυσόβουλων ἀνήκει εἰς Ἀνδρόνικον τὸν Γέροντα καὶ τὸ δεύτερον εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Μιχαὴλ. Οἱ δὲ φωτοτυπικοὶ πίνακες τῶν χρυσόβουλων ἐγένοντο μετὰ τοσαύτης ἀκριβείας ὥστε δύναται ν' ἀντιληφθῇ τις ἰδίους ὀμμασι τοῦ ὀρθοῦ τῶν ἀναγνώσεων τοῦ κ. Millet. Πλὴν τῶν χρυσόβουλων ἐν τῷ αὐτῷ δωματίῳ εὕρηνται καὶ τέσσαρα ἐπιγράμματα εἰς τριμέτρους ἰαμβικούς, δι' ὧν ἐγκωμιάζεται ὁ οἶκος τῶν Παλαιολόγων, δημοσιεύόμενα ταῦτα ἄνευ πανομοιοτύπων. Ἐκ τοῦ πρὸς νότον τοῦ νάρθηκος παρεκκλησίου δημοσιεύεται ἡ ἐπιτάφιος ἐπιγραφή τοῦ δεσπότη Θεοδώρου Β' τοῦ Παλαιολόγου μετ' ἀκριβοῦς πανομοιοτύπου, ἐκ δὲ τοῦ εἰς τὴν νότιον πρόσοψιν τοῦ ναοῦ ἐρειδομένου παρεκκλησίου δημοσιεύεται ἑτέρα ἐπιτάφιος ἐπιγραφή κεκολοβωμένη καὶ ἐν ἀξιολογώτατον μονογράφημα Κυπριανοῦ πρωτοσυγκέλλου ἡγουμένου. Εἶναι δὲ ὁ Κυπριανὸς οὗτος ὁ γνωστὸς μετὰ τὸν Παχώμιον ἡγούμενος τῆς Παναγίας τοῦ Βροντοχίου¹. Ἐκ τοῦ ναοῦ τῶν Ἀγίων Θεοδώρων τοῦ Βροντοχίου δημοσιεύονται αἱ ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τῷ πρὸς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν δύο ἐπιγραφαί, ὧν ἡ μὲν πρώτη εἶναι προσευχὴ πρὸς τὴν Θεοτόκον. Μανουὴλ Παλαιολόγου τινός, ἡ δὲ δευτέρα ἐπιτάφιος ἐπιγραφή τοῦ αὐτοῦ Παλαιολόγου. Τὴν χρονολογίαν τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης συμπληροῖ ὁ κ. Millet εἰς 5 (πλ) 6', ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι ὁ Μανουὴλ οὗτος Παλαιολόγος εἶναι ἄλλος ἢ ὁ ὁμώνυμος αὐτοκράτωρ.

Ἐκ τῆς Μητροπόλεως (ἀγίου Δημητρίου) πλὴν τῆς ἀξιολόγου ἐμμέτρου ἐπιγραφῆς τῆς μνημονεύουσης τὴν ἴδρυσιν τοῦ ναοῦ ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Νικηφόρου ἐν ἔτει αἰων' ἡδὴ τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἀνανίου ἀντιγραφείσης², δημοσιευθείσης δ' ὀρθότερον ὑπὸ τοῦ κ. Ζησίου,

¹ Miklosich et Müller, Acta et Diplomata, I. CCXXIII.

² Buchon, Recherches historiques, I Annexe A.

καί ἐνὸς ἐπιγράμματος εἰς δύο δακτυλικούς στίχους, δημοσιεύονται αἱ σπουδαιόταται ἐπὶ τῶν κιόνων τοῦ ναοῦ πράξεις τῶν μητροπολιτῶν Λακεδαιμονίας Νικηφόρου, Λουκᾶ καὶ Νείλου. Αἱ τρεῖς τῶν πράξεων τούτων ἀναγράφουσι τὴν κτηματικὴν περιουσίαν τῆς Μητροπόλεως καὶ σκοποῦσι τὴν περιφρούρησιν αὐτῆς ἀπὸ ἀρπάγων, ἀναθεματίζουσαι πάντα ὅστις ἤθελε τολμήσει ν' ἀπαλλοτριώσῃ τι ἐκ τῶν κτημάτων τούτων. Καὶ ἡ μὲν πρώτη ἐξ αὐτῶν εὑρηται ἐπὶ τοῦ πρώτου δεξιᾶ τῶ εἰσιόντι στύλου, εἶναι δὲ τοῦ μητροπολίτου Νικηφόρου, φέρουσα χρονολογίαν 1312 καὶ ἀποτελουμένη ἐκ 18 στίχων, εἰκονίζεται δ' ἐν τῷ ε' φωτοτυπικῷ πίνακι. Ἐπὶ τοῦ τρίτου πρὸς ἀριστερὰν στύλου εὑρηται δύο πράξεις τοῦ μητροπολίτου Λουκᾶ διαφόρων ἐποχῶν· καὶ ἡ μὲν πρώτη ἐξ αὐτῶν ἐγράφη τῷ 1330, ἡ δὲ δευτέρα τῷ 1341. Ἀμφότεραι ἀποτελοῦνται ἐξ 27 στίχων, εἰκονιζόμεναι ἐν τῷ Ζ' φωτοτυπικῷ πίνακι. Δύο δ' ὡσαύτως πράξεις τοῦ μητροπολίτου Νείλου εὑρηται ἐπὶ τοῦ τρίτου πρὸς δεξιᾶν στύλου, γεγραμμέναι διὰ τῆς αὐτῆς χειρός, ἡ μὲν πρώτη μὴν Μαΐου τοῦ 1339, ἡ δὲ δευτέρα μὴν Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, εἰκονίζονται δ' αὐταὶ ἐν τῷ Η' πίνακι. Ἐπὶ δὲ τοῦ δευτέρου πρὸς δεξιᾶν στύλου εὑρηται ἐπιγραφὴ ἐπίτηδες διὰ σφύρας ἀποκεκρουσμένη καὶ ἀμυδρὰ διασφύζουσα τὰ ἔγνη τῶν γραμμάτων. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἐνομίζετο ἀδύνατον ν' ἀναγνωσθῆ καὶ ὁμοίως ὁ κ. Millet διὰ μεγάλων μόχθων καὶ τῆς ἀπαραιμίλλου αὐτοῦ ἰδιοφυίας εἰς τὴν βυζαντιακὴν ἐπιγραφικὴν κατώρθωσε νὰ ὑπερνήκησῃ καλύματα φαινόμενα ἀνυπέβλητα καὶ ν' ἀναγνώσῃ ὀλόκληρον σχεδὸν τὴν ἐπιγραφὴν. Ὅποια παλαιογραφικὴ ἐμπειρία καὶ ὁπόσοι κόποι ἀπητούντο, ὅπως κατορθωθῆ τοῦτο, δύνανται νὰ ὁμολογήσωσιν οἱ ἰδόντες τὴν ἐπιγραφὴν. Μόνον διὰ ταύτην τὴν ἀνάγνωσιν εἶναι ἄξιος ὁ κ. Millet τῶν θερμοτάτων συγχαρητηρίων. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη περιέχει βαρύτερον ἐπιτήμιον κατὰ κληρικῶν τινος Ἰωάννου φωραθέντος ἐπανειλημμένως ἐνόχου ἐκκλησιαστικῶν πλημμελημάτων. Ἀποτελεῖται δ' ἐκ στίχων 19. Ἐκ τοῦ περιεχομένου αὐτῆς καθίσταται κατάδηλον, διατὶ ἀπληείφθη αὕτη εἴτε ὑπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς μεταγνώσεως καὶ ἀπαλλαγῆς τὸν ἐνοχον τοῦ ἀφορισμοῦ εἴτε βραδύτερον ὑπὸ συγγενῶν αὐτοῦ ἢ φίλων θελώντων διὰ τῆς ἀπαλείψεως τοῦ ἀναθέματος ἐκ τόσον καταφανοῦς τόπου νὰ συνεχαιρέψωσι τὸ στίγμα τοῦτο ἀπὸ τῆς μνήμης αὐτοῦ. Μετὰ τὰς ἐπισκοπικὰς ταύτας πράξεις δημοσιεύεται ἡ ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ στηθαίου τῆς γυναικωνίτιδος διὰ μεγάλων ἀναγλύφων γραμμάτων ἐπιγραφὴ ἡ μνημονεύουσα ὡς κτήτορα τὸν μητροπολίτην

Ματθαῖον (ὑψ. γραμ. περίπου 0,12), μετ' αὐτὴν δὲ τέσσαρα μονογραφήματα ἀναλυόμενα εἰς: ὁ κτήτορ μητροπολίτης Λακεδαιμονίας Ματθαῖος. Ταῦτα εἶναι γεγραμμένα διὰ λευκῶν γραμμάτων ἐπὶ ἐρυθροῦ ἰδαφους ἐπὶ τῶν ἡμιαψίδων τῶν ἐρειδομένων εἰς τὰ παράθυρα. Ἔτερα μονογραφήματα τοῦ αὐτοῦ μητροπολίτου, γλυπτὰ ταῦτα, εὑρηται ἐπὶ δύο μικρῶν ἐκ μαρμάρου ἀψίδων, αἰτίνες κοσμοῦσι τοὺς στύλους τῆς μεγάλης ἀψίδος. Ἐν τῷ διακονικῷ εὑρηται ἐπιγραφὴ παρὰ τινὰ εἰκόνα ἐξίτηλον ἐπισκόπου τινός, οὐ σφύζεται μόνον στέφανος τῆς ἀγιότητος, μνημονεύουσα τοῦτον ὡς ἅγιον. Πλὴν δ' ἑτέρων δύο ἐπιγραφῶν κολοβῶν καὶ τινος ἀσημάντου χαράγματος (grafitto) δημοσιεύεται ἡ τοῦ μητροπολίτου Ἀνανίου ἔμμετρος ἐπιγραφὴ (1744) καὶ δύο ἄλλαι νεωτέρων χρόνων (1802).

Ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου εὑρηται εἰκὼν τῆς Θεοτόκου ἔχουσα ἐκατέρωθεν γυναικῶν τινὰ, ἀριστερᾶ μὲν εἰκονιζομένην ἐν ἰδιωτικῇ περιβολῇ, δεξιᾶ δὲ φέρουσαν τὸ μοναχικὸν σχῆμα, ἐκατέρωθεν δὲ τῆς κεφαλῆς ἀμφοτέρων τῶν εἰκόνων ἐπιγραφὴν μνημονεύουσαν τὴν εἰς τὸν μοναχικὸν βίον μετᾶστασιν τῆς κυρᾶς Καλῆς τῆς Καβαλασέας μετονομασθείσης Καλινίκης μοναχῆς. Παρ' αὐτὴν δὲ δύο ἕτεραι ἐπιγραφαὶ Ἄννης Λασκαρίνης καὶ Θεοδώρου Ὀδηγητριανοῦ.

Ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Περιβλήπτου ἐκτός τοῦ μονογραφήματος τοῦ ὀνόματος τῆς μονῆς, ὅπερ ἐδημοσίευσεν ἤδη πανομοιότυπως ὁ κ. Ζησίου, καὶ τινος ἄλλης ἐπιγραφῆς νεωτέρων χρόνων, δημοσιεύεται ἀξιόλογον διπλοῦν μονογράφημα Λέοντος τοῦ Μαυρόπαπα καὶ δύο ἕτεραι ἐπιγραφαί, ὧν λέξεις τινὲς μόνον περιεσώθησαν.

Ἐκ τοῦ περικαλλοῦς ναοῦ τῆς Παντανάσσης δημοσιεύονται τὰ ἐπὶ τῶν ἡμιαψίδων τῶν ἐρειδομένων εἰς τὰ παράθυρα ἐξ μονογραφήματα γεγραμμένα διὰ βαθέων ἐρυθρῶν γραμμάτων ἐπὶ τοῦ λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Τούτων τὰ τέσσαρα πρῶτα ἀνέγνωσεν ὁ κ. Millet ἀσφαλῶς εἰς: κτήτορ Ἰωάννης Φραγκόπουλος πρωτοστράτωρ. Ἐνέχουσι δὲ τὰ μονογραφήματα ταῦτα μεγάλην ἱστορικὴν σημασίαν, διότι ἐξ αὐτῶν ἤδη τὸ πρῶτον μανθάνομεν καὶ τὸν κτήτορα καὶ τὸν χρόνον τῆς οἰκοδομίας τοῦ ναοῦ. Εἶναι δὲ ὁ Φραγκόπουλος οὗτος ὁ πρωτοστράτωρ τοῦ δεσπότη Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, μνημονεύμενος ἐν τινὶ προστάγματι αὐτοῦ τοῦ ἔτους 1444¹.

¹ «Καθὼς τοῦ ἐδόθη διὰ γράμματος ἀπὸ τὸν ἴδιον γενεράλη τῆς Βασιλείας μου κύριον Ἰωάννην Φραγκόπουλον». Miklosich et Müller, Acta et diplomata,

Ἐπί δὲ τοῦ κιονοκράνου τοῦ πρώτου πρὸς δεξιὰ κίονος εὕρηται τὰ αὐτὰ μονογραφήματα ἀνάγλυφα. Πλὴν δὲ τούτων μνεία τοῦ κτήτορος γίνεται καὶ ἐν ἐπιγράμματι γεγραμμένῳ ἐπὶ τοῦ μικροῦ θόλου τοῦ νάρθηκος περὶ εἰκόνας τῆς Θεοτόκου· τὸ ἐπιγραμμά τοῦτο ἔχει ὡδε.

† πολλων τυχων σου των χαριτων παρθενε
μικρον κομιζω σοι δωρον νεον τονδε
Ιωαννης Φραγκοπουλος πρωτοστρατωρ
ου προβλητος εν δεξιου τυχειν θελων.

Ὁ κ. Millet δημοσιεύει καὶ ἑτέραν ἐπιγραφὴν μὴ σωζομένην νῦν, ἐξ ἀντιγράφου ἀνεκδότου τοῦ Fourmont (Suppl. graec. 855 n° 23). Περὶ αὐτῆς σημειοῖ ὁ Fourmont: «Sur la table sacrée de l'église de Παντανάσσα à Mistra». Αὕτη εἶναι τοῦ ἔτους 1428 δηλ. προγενεστέρᾳ τῆς οἰκοδομίας τοῦ ναοῦ ὑπὸ τοῦ Φραγκοπούλου, ἐξ αὐτῆς δὲ γνωρίζομεν ὅτι ἀνέκαθεν ἡ μονὴ ἐτιματο ἐπ' ὀνόματι τῆς Θεοτόκου Παντανάσσης. Κατωτέρω δὲ πλὴν τῆς γνωστῆς ἐπιταφίου ἐπιγραφῆς Μανουὴλ Λασκάρως (1445), ἧς ὁ κ. Millet δημοσιεύει ἀκριβέστατον πανομοιότυπον, καὶ τῶν μονογραφημάτων τοῦ ὀνόματος τοῦ Λασκάρως ἤδη τὸ πρῶτον ὀρθῶς ἀναγινωσκομένων, δημοσιεύονται καὶ τὰ ἕξ μονογραφήματα τὰ ἐπὶ τῶν πύρων τῆς παλαιότερας εἰσόδου τοῦ κωδωνοστασίου, ἀναγινωσκόμενα ὑπὸ τοῦ κ. Millet κατὰ τὴν πιθανωτάτην ἐκδοχὴν. Ταῦτα εἶναι τοῦ ἔτους 1502. Ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ ὑπάρχει ἐντετυχιμένη καὶ ἑτέρα ἐπιγραφὴ ἐπὶ λευκοῦ μαρμάρου ἰκανῶς ἀρχαίων χρόνων, περιέχουσα δέησιν Ἰγνατίου τινός.

Ἐν τῷ μικρῷ παρεκκλησίῳ τῷ εὕρισκομένῳ κάτωθεν τῆς Παντανάσσης ἔσωθεν τῆς μονῆς, εὕρηται ἐπὶ πλακὸς μαρμαρίνης ἀξιολογώτατον μονογράφημα, ὅπερ ἀπεικόνισεν ἤδη ὁ κ. Ζησίου· τὸ πανομοιότυπον τοῦ κ. Millet εἶναι πολλῶ ἀκριβέστερον. Ἀναγινώσκει δ' οὗτος τὸ μονογράφημα εἰς: *Καντακουζηνὸς Παλαιολόγος*.

Ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας δημοσιεύονται δύο μονογραφήματα ἀνάγλυφα ἀναλυόμενα εἰς: *δεσπότης Καντακουζηνός*.

Ὁ ναὸς τῆς ἁγίας Σοφίας, ὡς καὶ οἱ τῆς Παντανάσσης καὶ τῆς

res graec. σ. 259. Πρὸς Millet *Quelques représentations byzantines de la salutation angélique* ἐν Bull. de Corr. Hell. XVIII σελ. 458.

Παναγίας τοῦ Βροντοχίου, εἶχεν ἄλλοτε στοὰν μὴ σωζομένην νῦν, ἧς ὅμως διατηροῦνται λείψανα. Ἐξ αὐτῆς ἀντέγραψεν ὁ Fourmont μακροτάτην ἐπιγραφὴν εἰς στίχους πολιτικούς. Τὸ ἀρχικὸν ἀντίγραφον εὕρηται ἐν φυλ. 99 τοῦ Suppl. graec. 855 (n° 261^a), τὸ καθαρὸν ἀντίγραφον ἐν φ. 92^v (n° 213). Τὸ καθαρὸν φέρει τὴν ἐξῆς σημείωσιν: Dans l'église d' ἁγία Σοφία à Misistra, C'est aujourd' hui une mosquée à Mistra. Τὸ στιχοῦργημα τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ 46 στίχων διαιρούμενον εἰς τέσσαρας στήλας, εἶναι δ' ἐγκώμιον εἰς τὸν αὐτοκράτορα Καντακουζηνόν, (τὸν Ματθαῖον πιθανώτατα), κτήτορα τοῦ ναοῦ, ὅστις:

καὶ τόνδε σηκὸν ἀνεγείρας ἐκ βίθρων
πρὸ τῶν πυλῶν ἔγραψε τῆς ἐκκλησίας (στ. 34-35).

Τὸ ποίημα τοῦτο, ὅπερ νῦν τὸ πρῶτον γνωρίζομεν, εἶναι ἀξιοσημείωτον λόγῳ γλώσσης καὶ ὕφους.

Πλὴν τῶν ἐπιγραφῶν τούτων τῶν ναῶν ὁ κ. Millet δημοσιεύει καὶ τὰς ἐξῆς. Ἐξ ἀντιγράφου μὲν τοῦ Fourmont (Suppl. gr. 855, f. 48. ἀρχικὸν ἀντίγραφον καὶ 230 καθαρὸν) μίαν ἐπιγραφὴν: Ἐμανουὴλ δεσπότης, καὶ δύο μονογραφήματα, ὧν τὸ πρῶτον ἀναγινώσκειται: *Παλαιολόγος*, τὸ δὲ δευτέρον: *Καντακουζηνός*. Περὶ αὐτῶν σημειοῦται παρὰ Fourmont «à Mistra sur une fontaine». Ἐκ τοῦ Fourmont ὡσαύτως (Suppl. gr. 855, f. 48) τέσσαρα μονογραφήματα ἀναλυόμενα εἰς: *Μανουὴλ Καντακουζηνὸς δεσπότης Παλαιολόγος*· περὶ αὐτῶν σημειοῖ ὁ Fourmont ἀορίστως «Dans une église». Ἐπί τινος δὲ τμήματος πλαισίου ἐντετυχιμένου ἐν τῷ ὕδραγωγείῳ τοῦ Διασέλου εὗρεν ὁ κ. Millet ἐπιγραφὴν τινα κολοβὴν ἐκ δύο ἢ τριῶν λέξεων, οὐδὲν σαφὲς περιέχουσαν. Ἐπὶ κρήνης ὡσαύτως τοῦ Διασέλου ἑτέραν ἐπιγραφὴν νεωτέρων χρόνων (1742). Παρὰ δὲ τὸν ἅγιον Παντελεήμονα, ἐπὶ ἑτέρας κρήνης ἐπιγραφὴν ἣν ἐδημοσίευσεν ἤδη ὁ Le Bas¹, ἔχουσαν χρονολογίαν 1762 καὶ μνημονεύουσαν Κρεβατᾶ τινός. Ἐξ ἀντιγράφου δ' αὐθις τοῦ Fourmont (Suppl. gr. f. 22), ἐν ᾧ σημειοῦται «Dans l'église de Saint Georges à Mistra sur un marbre de cette église», ἐπιγραφὴν δίστιχον, πανομοιότυπως ὑπάρχουσαν ἐν τοῖς

¹ Inscr. graec. Lacon. σ. 152.

χειρογράφοις τοῦ Fourmont, ἧς ὁ μόνος ὁ πρῶτος στίχος ἀναγινώσκειται σαφῶς :

ὁ ἐν ἀγίοις θαυματουργὸς πατὴρ ἡμῶν Νίκων ὁ Μετανοεῖτης.

Ἐκ τοῦ ἀγίου Νικολάου ἐν Παρορίῳ δημοσιεύονται τρεῖς ἐπιγραφαὶ μικρᾶς σπουδαιότητος.

Ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας τοῦ Παρορίου, ὅστις δὲν ὑφίσταται νῦν, ἀντέγραψεν ὁ Fourmont πέντε ποιήματα εἰς πολιτικούς στίχους (Suppl. graec. 855 φυλ. 17 ἀντιγρ. ἀρχικὸν καὶ φυλ. 309 ἀντίγραφον καθαρὸν). Ἐν τῷ ἀρχικῷ ἀντιγράφῳ ὁ Fourmont σημειοῖ: «Sur la porte septentrionale de l'église Παναγία τοῦ Παρόρη» ἐν δὲ τῷ καθαρῷ: «Sur la porte septentrionale de cette église, sur un marbre» καὶ κατωτέρω «Cette 4 et la 5 colonne sont sur un autre marbre, à coté du premier, mais d' un autre caractère». Εἶναι δὲ τὰ στιχοῦργήματα ταῦτα ἐγκώμια εἰς τινὰ δεσπότην τοῦ Μυστρά, περὶ τοῦ βίου τοῦ ὁποίου πολλὰ παρενέρι οὗ στιχοῦργός. Τὰ στιχοῦργήματα ταῦτα, ὡς καὶ τὸ ἐκ τῆς ἀγίας Σοφίας τοῦ Κατακουζηνοῦ, εἶναι ἀληθῶς ἀξιόλογα ἱστορικὰ μνημεῖα. Ὁ κ. Millet διορθοῖ ἐν αὐτοῖς εὐστόχως πολλὰς πλημμελεῖς ἀναγνώσεις τοῦ Fourmont.

Ἐκ τοῦ μουσείου τέλος δημοσιεύονται δύο τεμάχια ἐκκλησιαστικῶν πράξεων γεγραμμένων ἐπὶ κιονίσκων κολοβῶν, καὶ ἡ μὲν πρώτη τούτων ἐκ πέντε ἑλλειπῶν στίχων συνισταμένη λόγον ποιεῖται περὶ ἀπολυτηρίου γράμματος δοθέντος μοναστηρίῳ τινὶ εἰς ἀσφάλειαν, ἡ δὲ δευτέρα, ἧς σφίζεται ἡ ἀρχή, ἀναφέρεται εἰς τὴν μονὴν «τοῦ ἐν ἱεράρχαις παμμάκαρος καὶ θαυματουργοῦ Νικολάου καὶ ἐπικεκλημένου τοῦ ἀχράντου», περιεῖχε δὲ ἀπόφασιν περὶ τῶν χωραφίων τῆς μονῆς ἧς σφίζονται μόνον αἱ πρῶται λέξεις. Ἀμφοτέρων τῶν ἐπιγραφῶν τούτων ὁ κ. Millet δημοσιεύει φωτοτυπικὰς εἰκόνας ἐν πίνακι Ε'. Ἐκ τοῦ μουσείου ὡσαύτως δημοσιεύεται καὶ τὴν ἐπιγραφὴν κιονηδὸν κεχαραγμένην ἐκατέρωθεν σταυροῦ ἀναγλύφου ἐπὶ πλακῶς, περιέχουσα ταῦτα: τοῦ δεσπότην ἡμῶν Θεὸν Κύριον καὶ Θεοτόκον βοηθῆτε Ἰωσήφ ὁ Ἀρμένιος ἀπὸ τὴν μεγάλην Ἀρμενίαν καὶ ἐν ἀξιόλογον μονογράφημα ὅπερ ὁ κ. Millet ἀναλύει εἰς Ζαμπέα. Τέλος πλὴν ἑτέρου μονογραφήματος ἀσημάντου δημοσιεύεται καὶ μία ἐπιγραφὴ νεωτέρων χρόνων μικροῦ λόγου ἀξία, κομισθεῖσα ἐκ Σπάρτης, γεγραμμένη δ' ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ἐπιφανείας ἀρχαίου ἀναγλύφου.

Τοιαῦτα εἶναι αἱ ἐπιγραφαὶ τοῦ Μυστρά. Ἡ ἔκδοσις τοῦ κ. Millet πληροῖ πάντας τοὺς ὅρους οὓς ἀπαιτεῖ νῦν ἡ ἐπιστήμη ἐν τῇ δημοσιεύσει βυζαντικῶν κειμένων. Ἐν αὐτῇ κατέδειξεν οὗτος καὶ παλαιογραφικὴν ἐμπειρίαν ἑκτακτον καὶ οὐ τὴν τυχοῦσαν ἑλληνομαθίαν. Ἡ ἀνάλυσις τῶν μονογραφήματων καὶ ἡ συμπλήρωσις τῶν πλείστων ἐπιγραφῶν ἦτο ἔργον δυσχερέστατον, χρῆζον Δηλίου κολυμβητοῦ, τοιοῦτος δ' ἀληθῶς ἀνεδείχθη ὁ κ. Millet, ὅστις καὶ πρότερον ἐν τῇ δημοσιεύσει τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Τραπεζοῦντος κατέδειξεν ὅτι εἴπερ τις καὶ ἄλλος διάκειται ἐμπειρῶς πρὸς δυσεξετιτήτους τρίβους τῆς βυζαντικῆς γραφῆς.

Κ. Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΑ ΤΩΝ ΒΑΥΑΡΩΝ ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ¹

ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1826—1829

ΕΚ ΤΩΝ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΒΑΥΑΡΟΥ ΑΝΤΙΣΤΡΑΤΗΓΟΥ

ΚΑΡΟΛΟΥ ΒΑΡΩΝΟΥ ΑΪΔΕΚ

Οι πόδες τοῦ πτωχοῦ μικροῦ ἦσαν πεπηγότες, ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ βαδίξῃ· παρέδωκα ὅθεν αὐτὸν πρὸς θεραπείαν εἰς τὸν δόκτωρα Schreiner, ὅστις ἔφερεν αὐτὸν πρὸς τοὺς ὑπαξιωματικούς ἐπὶ τοῦ Πηγάσου καὶ παρέμεινε παρ' αὐτῷ διαρκούντος τοῦ πλοῦ².

¹ Συνέχεια ἴδε σελ. 50, 122 καὶ 196.

² Ὁ Ἀλβανὸς οὗτος παῖς, ὃν κατ' ἀρχὰς ἐνέδουσα εὐρωπαιστί, εἶτα δὲ ἄλθανιστί, εἶχετό μου μετὰ πιστῆς ἀφοσιώσεως, ἔπειτα δὲ ἀσθενήσας ἐξ εὐλογίας ἐνοσηλεύθη προσεκτικῶς καὶ ἰάθη πάλιν εὐτυχῶς. Αὐξήθει δὲ ὕστερον κατὰ τὸ ἀνάστημα καὶ τὴν δύναμιν, συνώδευεν ἐμὲ ταξειδεύοντα, ὅτε πολλάκις ἐκόμιζον μετ' ἐμοῦ 20—30 σάκκους περιέχοντας ἀνὰ χίλια τάλληρα, ἐφ' ὧν σάκκων κατεκλίνετο πρὸς φύλαξιν ὡς κύων πιστός. Ὡσαύτως δὲ μὲ ἠκολούθει ἐξερχόμενον πρὸς ἱππασίαν, καθ' ἣν μεγίστη χαρὰ τοῦ ἦτο νὰ λαμβάνῃ τὴν ἄδειαν νὰ τρέχῃ παρὰ τὸν ἵππον μου μετὰ τῆς σπάθης ἢ τῆς μακρᾶς καπνοσύριγγός μου. Ὅτε δὲ ὠμίλει μετὰ πάροδον χρόνου τὰ Γερμανικὰ ὡς ἂν εἶχε ζήσει ἐπὶ ἔτη ἐν Γερμανίᾳ, ἀπεφάσισα νὰ παραλάβω αὐτὸν μετ' ἐμοῦ ἐπανερχόμενος εἰς Βαυαρίαν, ἵνα μάθῃ τόσα ἐκ τῆς χειρουργικῆς ὅσα μανθάνουσι ἐκεῖ κουρεῖς χωρίων ἢ ἀγροτικοὶ ἰατροὶ καὶ ν' ἀποστειλῶ αὐτὸν ὕστερον εἰς τὴν πκτρίδα του, ὅπου βεβαίως θὰ ἠτύχει ὡς ἰατρός. Ἀνέφερον αὐτῷ περὶ τούτου, πρὸς ὃ σχέδιον πληρέστατα συνεφώνη· ἐπέπρωτο ὅμως νὰ μὴ ἀπολαύσῃ τούτου.

Ὀλίγαι ἐβδομάδες πρὸ τῆς ἐξ Ἑλλάδος ἀναχωρήσεώς μου ἔλαβον ἐπιστολὴν παρὰ τοῦ πατρὸς τοῦ Καμπέρ, ὅστις ἐφρούρει ἐν ὄχυρῷ πύργῳ παρὰ τὰς Θήβας πολιορκουμένῳ ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου, μετὰ τριῶν ἔτι υἱῶν ἤδη ἐν ἡλικίᾳ ὄντων.

Μαθὼν δὲ παρὰ τῶν Ἑλλήνων ὅτι ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ ἐπὶ τοσοῦτον νεκρὸς νομιζόμενος ἔζη, ἔχων μάλιστα καὶ καλὸν κύριον, παρεκινήθη νὰ μοι γράψῃ, παρακαλῶν με νὰ δώσω τῷ υἱῷ του τὴν ἄδειαν νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν πατέρα του τὸν ἐπιθυμούντα νὰ ἴδῃ αὐτὸν καὶ προσέτι προτιθέμενον νὰ ἀγγείλῃ τοῦτο εἰς τὴν γυναῖκά του, μητέρα τοῦ Καμπέρ, ἣτις εἶχε σχεδὸν τυφλωθῆ ἐκ τῶν δακρύων νομίζουσα τὸν υἱὸν τῆς νεκρὸν. Εἶτα δὲ ὁ Καμπέρ ἔμελλε νὰ ἐπανεέλθῃ πάλιν

Ἡμεῖς δὲ εἶχομεν μισθώσει ἵππους ἤδη, ὅτε νέος Ἑλλήν ὀνόματι Ἀβραμάκης Σάββας ἔφερεν εἰς τὴν οἰκίαν μου δεκατετραετῇ Ὀθωμανίδα, παρακαλέσας με νὰ κρατήσω αὐτήν, διότι ἐκεῖνος δὲν ἠδύνατο νὰ προστατεύῃ οὐδὲ νὰ τρέφῃ ταύτην τοῦ λοιποῦ.

παρ' ἐμέ, διότι ἤκουσεν ὅτι περιποιῶμαι αὐτὸν ὡς πατῆρ, δι' ὃ καὶ Ἀλλάχ ἔμελλε νὰ κρατῆν τὴν δόξαν μου μέχρι συντελείας τῶν αἰώνων.

Ὅτε ἐκοινοποίησα εἰς τὸν Καμπέρ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, ἐσκίρτησεν οὗτος ὡς ἱππάρφων ἐκ τῆς χαρᾶς καὶ μὲ παρεκάλεσε νὰ ἐπιτρέψω αὐτῷ τὸ ταξίδιον τοῦτο, ἀφ' οὗ ἔμελλε νὰ ἐπανεέλθῃ μὴ θέλων ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ παραμείνῃ μετὰ τῶν Σκιπετάρων. Ἄσμενος ἀπεδέχθη τὴν πρότασιν εἰπὼν ὅτι πόρρω ἀπέιχον τοῦ νὰ ἐμποδίσω αὐτὸν νὰ παραμείνῃ ἐκεῖ, ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρξε ποτὲ δούλος μου καὶ ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ τὰ κατ' αὐτὸν κατ' ἀρέσκειαν. Ἀλλ' ὄφειλε, ἐν τῇ περιπτώσει ἐπεθύμει νὰ ἀναχωρήσῃ μετ' ἐμοῦ εἰς Βαυαρίαν, νὰ ἐπανακάμψῃ ἐντὸς 14 ἡμερῶν, διότι δὲν ἠδυνάμην νὰ παρατείνω ἐπὶ πλέον τὴν ἀναχώρησίν μου. Εἶτα δὲ διέταξα δύο Μεσολογγίτας τῆς ἀκολουθίας νὰ συνοδεύσωσιν αὐτὸν μέχρι Θηβῶν, ὅπως μὴ συμβῇ αὐτῷ καθ' ὁδὸν δυσάρεστον τι. Δὲν ἠθέλησε νὰ παραλάβῃ μεθ' ἑαυτοῦ τὴν ἐορτάσιμον στολὴν του, φοβούμενος εἰκότως μὴ αὐτὴ ὑφαρπασθῇ ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν του διὰ δελεαστικῶν λόγων, ἀλλὰ ἐνεδύθη τὴν καθημερινὴν ἐνδυμασίαν αὐτοῦ οὕσαν ἱκανῶς ὥραϊαν καὶ εὐπρόσωπον. Ἐλαβε δὲ ὡς δῶρον παρ' ἐμοῦ ζεῦγος τουρκικῶν πιστολῶν καὶ τινα τάλληρα, ὅπως εὐφράνῃ διὰ τούτων τοὺς ἀδελφούς του, ἐφοδικασθεὶς ὑπ' ἐμοῦ καὶ διὰ συστατικῆς ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ὑψηλάντην. Οὕτω δὲ ἀναχωρήσας ἔφθασεν εἰς Θήβας, ὅπου ἔλαβε τὴν ἄδειαν νὰ μεταβῇ πρὸς τὸν πατέρα του εἰς τὸν πύργον, συνοδευόμενος ὑφ' ἑνὸς ἐκ τῶν Μεσολογγιτῶν μου. Οὗτος ὕστερον μοὶ διηγήθη τὴν ἄμετρον χαρὰν τοῦ πατρὸς τοῦ Καμπέρ καὶ προσέτι τοῦτο, ὅτι μόλις φθάσας ὁ Καμπέρ εἰς τὸν πύργον ἤρπασεν ἐν ὄπλῳ ἐκ τοῦ τοίχου καὶ ἐπυροβόλησε κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἢ διαγωγὴ αὐτῆ οὐδόλω με ἐξέπληξε, διότι οὐδέποτε ὁ Καμπέρ ἀπέκρουεν ἀπ' ἐμοῦ τὸ πικρότατον κατὰ τῶν Ἑλλήνων μίσός του. Ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδηλώσει τῆς χαρᾶς αὐτοῦ εἶπεν εἰς τὸν πατέρα του, ὅτι ἐκήρυξα μὲν αὐτὸν ἐλεύθερον, ἀλλ' ὅτι ἐσκόπει πάλιν νὰ ἐπανεέλθῃ πρὸς ἐμέ. Τότε ἀπήντησεν ὁ πατῆρ: Ἐὰν ὁ κύριός σου σὲ ἐκήρυξεν ἐλεύθερον, ἀναλαμβάνω πάλιν τὰ δικαιώματα τοῦ πατρὸς ἐπὶ σὲ καὶ θὰ μείνης ἐνταῦθα, ὅπου εἶναι ἡ οἰκογένεια καὶ ἡ θρησκεία σου. Ὁ Καμπέρ ζητήσας νὰ δραπετεύσῃ ἐκ τοῦ πύργου ἐφυλάττετο προσεκτικῶς ἕκτοτε ὑπὸ τῶν οικειῶν του, ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιστρέψῃ καὶ οἱ Μεσολογγίται μου ἐπανεκάμψαν ἄνευ αὐτοῦ.

Βραδύτερον ἔμαθον ὅτι ἡ φρουρὰ τοῦ πύργου καταστῆσα εἰς τὰ ἔσχατα ὑπὸ τῆς πείνης, ἀπεπειράθη νὰ ἐξέλθῃ μαχομένη, ὅτε πολλοί, ἐν οἷς καὶ ὁ πτωχὸς μου Καμπέρ, εὗρον τὸν θάνατον. Τοῦτο πιστεύω τοσοῦτω μᾶλλον, ὅσῳ εἶμαι πεπεισμένος ὅτι, ἐὰν ἔζη κατὰ τὴν ἐπάνοδόν μου εἰς Ἑλλάδα ὡς μέλους τῆς Ἀντιβασιλείας, βεβαίως ἤθελεν ἔλθει πρὸς ἐμέ ἢ ἤθελε μοὶ στείλει εἰδήσεις του.

Ἐδίσταζον νὰ συναινέσω, διότι οἱ δύο οὔτοι Τοῦρκοι (ὁ Καμπέρ καὶ ἡ κορασίς), μεθ' ὧν οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν ἠδύνατο νὰ συνεννοηθῆ, ἤθελον αὐξήσῃ τὸν ἀριθμὸν τοῦ οἴκου ἡμῶν διὰ δύο κατ' οὐσίαν ἀνωφελῶν προσώπων. Τῆ συστάσει ὁμοῦ τοῦ κ. Ἀξιώτου, ὃν ἐξετίμων ὡς τακτικὸν καὶ χρηστὸν ἄνδρα, ἔλαβον ὡσαύτως τὴν Ὀθωμανίδα εἰς τὴν οἰκίαν μου, διότι διεβεβαίωσεν ἐμὲ ὅτι θὰ ἐπραττοῦν ἀληθῶς φιλανθρωπίαν ἀπελευθερῶν πτωχῶν πλάσμα ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ τέως αὐθέντου του. Ἐμισθώσαμεν ὅθεν καὶ διὰ ταύτην ἵππον, τοῦ κ. Ἀβραμάκη συνοδεύοντος ἡμᾶς μετὰ ἐνὸς τῶν κυνηγετικῶν μου τυφεκίων ἐπὶ τῶν νώτων. Ὁ καπετὰν Ἀγαλλόπουλος Ναυπλιεὺς καὶ ὁ καπετὰν Βάγιας Στερεοελλαδίτης, μέλλοντες νὰ κομίσωσιν εἰδήσεις παρὰ τοῦ Καραϊσκάκη πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ἐν Αἰγίνῃ, προσετέθησαν εἰς τὸ ὄδοιπορικὸν ἡμῶν σῶμα, ὅπερ ἐφρουρεῖτο ὑπὸ τινῶν καλῶς ὠπλισμένων νέων ὑπὸ τὸν καπετὰν Πέταν, νεαρὸν Ἑπτανήσιον καλῆς οἰκογενείας καὶ λαλοῦντα εὐχερέστατα τὴν Γαλλικὴν, ἔχοντα δὲ παρ' ὅλην τὴν ἀλθανικὴν στολὴν του καλοὺς εὐρωπαϊκοὺς τρόπους. Ἐφρουρεῖτο δὲ διότι ὁ δρόμος μετὰξὺ Ναυπλίου καὶ Ἐπιδαύρου δὲν ἐθεωρεῖτο ἀσφαλής. Ἦτο παρ' ἡμῖν καὶ ὁ ἰατρός Τράϊμπερ ἐκ τῆς Σαξωνικῆς Μαϊνίγγης, ἀπὸ 4—5 ἐτῶν διατρίβων ἐν Ἑλλάδι ὡς φιλέλληνας καὶ συμμετασχῶν τῆς ἀτυχοῦς μάχης τοῦ Πέτα· ἔφερε δὲ στολὴν παλληκαρίου καὶ ἐλάλει ἀρκούντως εὐχερῶς τὴν καθαρεύουσαν Ἑλληνικὴν. Ἐξεκινήσαμεν ὅθεν τῆ 19 Δεκεμβρίου (v) ἀποτελοῦντες μικρὸν καὶ ποικίλον κιοβάριον, διὰ πετρωδῶν ἀτραπῶν ἐν μέσῳ χώρας ἐρήμου καὶ καταφύτου ἐκ νάρδου καὶ θύμου, καὶ διὰ λόφων ἀδένδρων, ὧν μετὰξὺ ἐνίοτε ρύακιον ἐκύλιε τὰ ρεῖθρά του ἐντὸς στενῆς καὶ βαθείας βραχώδους κοίτης, προερχόμενον ἢ καὶ αὐξήθη ὑπὸ τῶν βροχῶν τῆς ὥρας ταύτης τοῦ ἔτους. Ἐν καιρῷ θέρους οἱ ρύακες οὔτοι εἶναι πάντες σχεδὸν ξηροί, ἐπειδὴ δὲ οὐδεμίαν γέφυρα ἐκρέματο ἄνωθεν τῶν πολλάκις ἀποκρήμων φαράγγων τούτων, ἠναγκαζόμεθα νὰ ζητήσωμεν διεξόδους, ὅπως καταστῆ ἢ ἐφ' ἵππου δίοδος ἥττον κινδυνώδης. Ροδοδάφναι, μύρτοι, σχοῖνοι, δάφναι καὶ κόμοροι περιέστερον τοὺς ρύακας τούτους, τὸ δ' ἀληθῶς ἀραχνώδη χροίαν ἔχον Ἀραχναῖον ὄρος ἐξετείνεται ἀριστερᾷ τῆς ὁδοῦ ἡμῶν. Τῆδε κακέισε διεκρινόμενα ἐρείπια πύργων μεσαιωνικῶν χρόνων, ἰδρυμένων ἴσως ἐπὶ ἀρχαίων θεμελίων ναῶν καὶ φρουριῶν. Πρὸς τὰς ἐρωτήσεις περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ τόπου ἐπανελαμβάνετο πάντοτε ἢ ἀπάντησις: εἶναι παλαιόκαстро, πληροφορία ἦν ἕκαστος ἡμῶν ἠδύνατο νὰ δώσῃ βεβαίως οἰκοθεν.

Παρητήρησα καθ' ὁδὸν ὅτι ὁ καπετὰν Βάγιας συνδιελέγετο ζωηρότατα

μετὰ τῆς μικρᾶς Ὀθωμανίδος μου, ἥτις ἐθεώρει τὸν πρόψην αὐτῆς προστατὴν μετ' ὀφθαλμῶν ἐμπλέων περιφρονήσεως καὶ ὀργῆς — ἴσως διότι παρέδωκε αὐτὴν εἰς Φράγκον¹. Διευκτερεύσαμεν ἐν Λιγουριῷ, χωρὶς οὐχὶ ἄνευ σημασίας, ὅπερ ὁμοῦ ἐγκατελείφθη ὑπὸ τῶν κατοίκων καὶ ἐφαίνετο ἐξ ἡμισείας κατεστραμμένον, τὴν δ' ἐπαύριον ἐπεσκεπθῆμεν τὰ λείψανα τοῦ ὠραίου θεάτρου ἐν τῷ Ἰερῷ, ὅπου ὁ Ἀσκληπιὸς εἶχε περιφρῆμεν ναόν. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ θεάτρου εὔρομεν δύο ἀσβεστοκαμίνοους, ἐν αἷς βεβαίως πολλὰ ὠραία ἀγάλματα καὶ τὸ μείζον μέρος τῶν ἐλλειπόντων μαρμαρίνων ἀναβαθμῶν τοῦ κοίλου θὰ μετεβλήθησαν εἰς ἀσβεστον διὰ τῆς καύσεως. Ἰγνη ἱκανὰ ἀρχαίων οἰκοδομῶν καὶ λουτρῶν ἐφαίνοντο ἐν τοῖς πέριξ. Τὸ Ἰερόν ὑπῆρξεν ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ διάσημον ὡς τόπος ἱαματικῶν λουτρῶν. Ἐντεῦθεν ἡ ὁδὸς ἢ ἄγουσα εἰς Ἐπιδάυρον καθίσταται ἐκτάκτως ὠραία, ἐφαιδρυνον δὲ τὸ ὄμμα ἐκ περι-

¹ Ἐνταῦθα θέλω ἐν ὀλίγοις νὰ παρενείρω τὰς ὑστερον τύχας τῆς νέας Ὀθωμανίδος, μέχρι τοῦ γάμου αὐτῆς. Ὁ Ἀβραμάκης Σάββας, Κωνσταντινουπολίτης καλῆς μὲν οἰκογενείας ἀλλ' ἀρχικαὶ ἀνθρώπος, ἐπαίξει τοὺς κύβους μετὰ τοῦ Βάγια καὶ ἀπόλεσε τὴν ὑπ' αὐτοῦ συλληφθεῖσαν νεαρὰν Ὀθωμανίδα, ἀλλ' ἠγάπα τοσοῦτον τὸ κοράσιον ὥστε δὲν ἤθελε νὰ παραδώσῃ αὐτὸ εἰς τὸν ἀπολίτιστον Βάγια, δι' ὃ καὶ ἔφερεν αὐτὸ ὑπὸ τὴν προστασίαν μου. Ἡ ὑποπτος αὕτη προστασία προουκάλεσε πολλὰς κερτομίας τῶν φίλων μου, δύναμαι ὁμοῦ νὰ εἶπω, ὅπως καθαρῶ πάσης ὑποψίας περὶ ἐγγυτέρας τινὸς σχέσεως, ὅτι ἡ Ὀθωμανὶς ἔπασχεν ἐκ κληρονομικῆς ἀλωπεκιάσεως, ἀσθενείας πολλάκις ἐν Ἀνατολῇ ἀπαντώσης, δι' ἣς ὀλόκληρα μέρη τοῦ σώματος καθίστανται ἄτριχα· κατὰ δὲ τὰ ἄλλα ἢ κόρη ἦτο ἱκανῶς θελκτικὴ, ἦν καὶ παρέδωκε τῷ ἰατρῷ Τράϊμπερ πρὸς θεραπείαν, ἐπιτυχοῦσαν ὑστερον, μετὰ τὸν γάμον τῆς Ὀθωμανίδος. Δὲν εἶχομεν διατρίψει ἐπὶ πολὺ ἐν Αἰγίνῃ, ὅτε αἴφνης ἡ Ὀθωμανὶς ἐξηφανίσθη. Ὁ γραμματεὺς τοῦ καπετὰν Βάγια ἐθεάθη περιφερόμενος κρυφίως περὶ τὴν οἰκίαν καὶ συνδιαλεγόμενος μετὰ τῆς κόρης, ὥστε οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ὑπῆρχεν ὅτι αὕτη ἀνωμένη παρ' ἐμοί, ἐνθα οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ συναναστρέφεται πρὸς αὐτήν, ἐδραπέτευσεν μετὰ τοῦ κυρίου Βάγια. Ἦθελον παραιτήσῃ αὐτήν, ἐὰν μὴ ὁ κ. Γρόπιος, Αὐστριακὸς πρόξενος ἐν Αἰγίνῃ, με καθίστα προσεκτικόν, ὅτι ὀλόκληρος ὁ οἶκός μου ἤθελε διαρπαγῆ, ἂν ἠνηχόμην νὰ παρέλθῃ ἐν σιωπῇ τοιαύτη παρανομία διαπραχθεῖσα ἐντὸς αὐτοῦ. Κατεμήνυσα ὅθεν τῇ Κυβερνήσει τὸ συμβάν, ἥτις ἐδράξατο παντὸς μέσου, ὅπως ἀνευρεθῶσιν ἢ τε ἀπαχθεῖσα καὶ ὁ ἀπαγωγεύς. Μετὰ τινος ἡμέρας ἐπανῆλθεν ἡ πτωχὴ πεινώσα καὶ ἐν ἀθλίᾳ καταστάσει εἰς τὸν οἶκόν μου, ὃ δὲ ἀπαγωγεύς ἐμαστιγώθη ἀποχρώντως. Νῦν ὁμοῦ μοὶ κατέστη ἀληθὲς βάρος ἢ Ὀθωμανὶς ἄσμενος δὲ ἀπέδωκε αὐτήν εἰς τὸν πρόψην κύριόν της, ὅστις ἄλλως ὑπέσχετο νὰ νυμφευθῆ αὐτήν. Ἐπρόκισα ὀπισσοῦν αὐτήν καὶ βαπτισθεῖσα ὑπανδρεύθη μετὰ τοῦ Ἀβραμάκη Σάββα ὑπῆρξε δὲ καὶ ἀνάδοχος καὶ παρὰνυμφος.

τροπῆς δάση λειμώνων, ἐνίοτε δὲ κεκαλλιεργημένοι ἀγροὶ καὶ μικροὶ ἐλαιῶνες καίπερ ἔχοντες μεγάλα κενὰ μεταξύ ἕνεκα τῆς ὑλοτομίας. Οἱ βύακες ἐκεῖ εἶναι πολυαριθμότεροι καὶ ἀφθονοῦσι μᾶλλον ὕδατος ἢ ἐν τῷ πρώτῳ ἡμίσει τοῦ δρόμου, καὶ ἀρδεύουσι τὰ δάση, ἅτινα ἀφ' ἐτέρου διατηροῦσι τὰς πηγὰς καθιστῶντα ἀφθονώτερα τὰ ρεῖθρα. Μύλος δὲ τις ἀπέχων περὶ τὴν $1\frac{1}{2}$ ὥραν τοῦ Λιγουριοῦ, οὗτινος τὸ ὕδωρ διοχετεύεται δι' ὑδραγωγείου, παρέχει γραφικὴν ὄψιν, ἡμίσειαν δὲ ὥραν ἀπὸ τῆς Ἐπιδαύρου κλίνει ὁ δρόμος ἀποτόμως πρὸς τὰ κάτω καὶ ἡ βαθυκύανος θάλασσα ἀναφαίνεται, ἐξ ἧς προβάλλουσιν αἱ νησίδες Ἀγκίστρι, Μονή, ἡ Αἴγινα ὀπισθεν καὶ πέρα ἡ Σαλαμίς ἐν τῷ βάθει, ἐνῶ δεξιᾷ ἐκτείνονται ἐν εὐρείᾳ καμπῇ αἱ ἀκταὶ τῆς Πελοποννήσου μέχρι τῆς χερσονήσου τῶν Μεθάνων· μαγευτικώτατη ὄντως εἰκὼν.

Ἡ Ἐπιδαυρος ἐγγύτατα τῆς θαλάσσης κειμένη ἀριθμεῖ μόνον ὀλίγας εὐτελεῖς οἰκίας, αἵτινες ὅμως ἐφαίνοντο κατωκημέναι, ἄλλαις δὲ καὶ ναυτίλοι ἐνήργουν ἐκεῖ πενιχρὰ τινὰ ἐπαγγέλματα· ἀγροὶ τινες ἦσαν ἐσπαρμένοι διὰ κριθῆς καὶ ἀραβοσίτου καὶ τὴν κλιτὺν τοῦ ὄρους ἐκάλυπτον κλήματα. Ἐπὶ λόφου βραχώδους παρὰ τὴν θάλασσαν εἶδομεν οὐχὶ ἄσθημα ἐρείπια, ὧν τὰ μὲν θεμέλια ἐφαίνοντο Ἑλληνικά, τὰ δὲ λοιπὰ ὅμως Ῥωμαϊκὰ ἔργα, ὡς καὶ τινὰ ἀνάγλυφα καὶ ἐπιτυμβίους λίθους, ἅτινα εὔρομεν ἐπὶ τῆς λιθοστρώτου ὁδοῦ τῆς ἀγούσης εἰς τὸν τόπον τῶν ἐρείπιων. Διενυκτερεύσαμεν οὐ μακρὰν τοῦ χωρίου, ἐν παρεκκλησίῳ κειμένῳ ἐπὶ λόφου προεξέχοντος ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ἀφοῦ μετὰ κόπου κατωρθώσαμεν νὰ μισθώσωμεν τῇ βοηθείᾳ τοῦ τελωνίου λέμβον μέλλουσαν νὰ μεταβιβάσῃ ἡμᾶς εἰς Αἴγινα. Οἱ ἀρχηγοὶ καὶ τὰ παλληκάρια τῆς ἀκολουθίας ἡμῶν εἶχον εὐρεῖ ἕτερον καϊκίον, οἱ δὲ ἵπποι, ὧν ὅμως ἕκαστος ἐστοίχισεν ἡμῖν ἐν ἰσπανικὸν δίστηλον, ἐστάλησαν ὀπίσω εἰς Ναύπλιον. Ὅτε δὲ ἀσθενὴς ἀπόγειος αὔρα ἐφύσησε μετὰ τὸ μεσονύκτιον, οἱ ναῦται ἀφύπνισαν ἡμᾶς καὶ ἐπέβημεν εὐθύς τοῦ ἰκανῶς μεγάλου καϊκίου, ὅπερ ὅμως τοσοῦτον ἦτο πεφορτωμένον ὑπὸ καυσίμου ξυλείας, ὥστε ἡμεῖς οὐδαμοῦ εὔρομεν τόπον ἢ ἐπὶ τῶν λεπτῶν τούτων ὀζωδῶν καὶ κυρτῶν ξυλαρίων.

Ἡ ἐπὶ τοιούτων πετρῶν κατάκλισις αὕτη δὲν ἦτο βεβαίως ἀναπαυτική, δυναμένη πρὸς νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν ἐν ταῖς Πρωσσιαῖς στρατιωτικαῖς φυλακαῖς· ἐκοιμήθημεν ὅμως ὡς λίαν κεκμηκότες ἐκ τῆς ἐφ' ἵππου πορείας ἡμῶν, ὅτε αἰφνης σφοδρὰ ὤθησις ἐξύπνισεν ἡμᾶς. Τὸ πλοῖον προσήραξεν ἐπὶ ὑφάλου, οἶαι πολλαὶ ὑπάρχουσιν ἐκεῖ καθιστῶσαι τὸν

πλοῦν ἐπικίνδυνον διὰ πλοιάρια ἔχοντα μεγαλύτερον βύθισμα. Οἱ ναῦται σπεύδοντες καὶ τρέμοντες εἰσέδυσαν ἐντὸς τοῦ κύτους, ὅπως ἴδωσιν ἐν τῷ πλοῖον ὑπέστη βλάβην τινά· ἐπειδὴ ὅμως ὁ ἄνεμος ἦτο ἀνάξιος λόγου καὶ ἀνύψωσεν ἡμᾶς ἡρέμα ἐν τῶν ἐλαφρῶν ἐκείνων κυμάτων, ἅτινα εἶναι μᾶλλον οὕτως εἰπεῖν ἀναπνοὴ τῆς θαλάσσης ἢ τέκνα τοῦ ἀνέμου, καὶ ἐκόμισεν ἡμᾶς πέραν τῆς ὑφάλου, δὲν ἐγένετο διαρρωγὴ οὐδὲ ἄλλη ζημίαι καὶ ἀπηλλάγημεν ἡμεῖς καὶ οἱ ναῦται τοῦ κινδύνου, τρομάξαντες μόνον ὀλίγον. Ὁ πλοῦς προухώρει βραδέως, καταπεσόντος νῦν ἀτελῶς τοῦ ἀσθενοῦς ἀνέμου καὶ διότι δύο μόνον ἄνδρες ἐκωπηλάτου. Τῇ δὲ 9/21 Δεκεμβρίου περὶ τὴν ἐσπέραν εἰσεπλεύσαμεν εἰς τὸν λιμένα Αἰγίνης τὸν γέμοντα μικρῶν πλοίων, ὧν προσέχον βρίκια τινὰ καὶ γολέτται, καὶ παρέχοντα ζωηρὰν τὴν ὄψιν.

Τὰ παλληκάρια τῆς συνοδείας ἡμῶν εἶχον ἤδη φθάσει πρὸ ἡμῶν, ἀλλὰ δὲν ἠδύναντο ἄνευ ἐιδικῆς ἀδείας τῆς Κυβερνήσεως νὰ ἀποβιβασθῶσι, ταύτης δικαίως φοβουμένης τοιοῦτους ἐνόπλους ἐπισκέπτας. Ὁρίσθη δὲ κατάλυμα δι' ἡμᾶς ἐν μιᾷ τῶν ἀκροτάτων οἰκιῶν τῆς πόλεως, ἐγγὺς τοῦ ναοῦ τῆς Ἐκάτης, οὗτινος ἐσφύζοντο δύο σπόνδυλοι κίονων ἐπὶ τῶν μεγάλων θεμελίων, ὧν σπονδύλων ὁ μὲν εἰς ἕκτοτε κατέπεσε καὶ ἐχρησιμοποιήθη διὰ τῆς ἐγκοιλάνσεως εἰς σκάφας. Ἐπεμψα τὸν εἰρημένον λοχαγὸν Σνίτσλαϊν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν καὶ τὸν πρόεδρον αὐτῆς Ζαίμην, ἵν' ἀναγγείλῃ ἡμᾶς. Ἀνελθόντες μέχρι τῆς κατοικίας του, ἠκούσαμεν παρὰ τοῦ θυρωροῦ τοῦ Πύργου (ἐνδικοιτήματος τῆς Κυβερνήσεως) ὅτι ὁ πρόεδρος ἀνεπαύετο. Ἡ ἔλλειψις αὕτη φιλοφροσύνης παρέσχεν ἡμῖν δυσμενῆ ἀντίληψιν τοῦ τρόπου τοῦ ζῆν τοῦ πρώτου ἀρχοντος ἐν Ἑλλάδι. Ἡμεῖς δὲ οὐδὲν εἶχομεν βέλτιον νὰ πράξωμεν ἢ νὰ περιμεινώμεν ἡσύχως τὴν στιγμὴν καθ' ἣν ὁ κ. πρόεδρος ἠθέλει περατώσει τὴν πέψιν του καὶ νὰ περισκοπήσωμεν ἐν τῷ μεταξύ τὴν Αἴγινα ὀλίγον. Ἐπεσκέφθημεν τὴν ἀγορὰν τὴν γέμουσαν σκευῶν μόνον τῆς πρώτης ἀνάγκης καὶ τὸ ναυπηγεῖον, ὅπου κατεσκευάζοντο βρίκια τινὰ διὰ λογαριασμὸν πλείστων ἐμπόρων, μεθ' ὃ ἐπεστρέψαμεν εἰς τὸν Πύργον.

Ἡ οἰκοδομὴ τοῦ Πύργου, ὁμοιάζουσα μεσαιωνικῇ σκοπιᾷ, ἔχει τὴν εἰσοδὸν τῆς ἐπὶ τοῦ πρώτου πατώματος, τοῦ ἰσογείου οὐδὲν ἀνοιγμα πρὸς τὰ ἐκτὸς ἔχοντος ἢ τουφεκίθρας τινὰς στενάς καὶ τοσοῦτον ὑψηλὰς κειμένας, ὥστε δὲν δύναται τις ἐξωθεν νὰ εἰσαγάγῃ τὸ στόμιον τουφεκίου, καὶ ὄντος ἐνίοτε θολωτοῦ· φθάνει δὲ τις εἰς τὴν θύραν διὰ κλίμακος τὸ πλείστον μέρος λιθίνης, ἥτις ὅμως ἀφίσταται τοῦ κτιρίου περὶ τοὺς

12—15 πόδας καὶ ἐνοῦται μετ' αὐτοῦ διὰ κρεμαστῆς γεφύρας. Οὗτω πύργος τις ἔχει πλείονα πατώματα καὶ συνήθως στεγάζεται ὑπὸ ἀνδρίου ἔχοντος προμαχῶνα μετὰ λιθίνης ἐπάλξεως, ἐπὶ δὲ τῶν τεσσάρων τοῦ πύργου ἐνυπάρχουσιν ἐξωστοειδῆ πυργίδια πρὸς ἄμυναν τῶν πλευρῶν καὶ τῆς βάσεως.

Τοιοῦτοι πύργοι χρησιμεύουσιν ἐν ταῖς νήσοις καὶ παρὰ τὸ μῆκος τῆς ακτῆς ὡς ἀμυντήρια κατὰ τῶν πειρατῶν, ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ὁμως τῆς χώρας, ὡς σήμερον ἔτι ἐν Μάνη, ὡς θέσεις ἐπιθετικάι τε καὶ ἀμυντικάι τῶν ἐγκριτωτέρων οἰκογενειῶν, τινὲς δὲ αὐτῶν εἶναι ἰκανῶς ὄχυροί, δυνάμενοι νὰ ἀντιστῶσιν ἐναντίον ἐλαφρῶν τηλεβόλων. Ἐπίσης δὲ φέρουσιν ἐπίστε καὶ κακὰ τινα τηλεβόλα ἐπὶ τοῦ ἀνδρίου.

Τινὲς τῶν κυρίων τῆς συνοδείας μου ὠργισμένοι ἐκ τῆς προτέρας προστύχου ἀποπομπῆς ἔμειναν ὀπίσω, μόνος δ' ἐγὼ συνοδευόμενος ὑπὸ δύο τριῶν ἀξιωματικῶν μετέβην εἰς τὸ κυβερνητικὸν κατάστημα. Ἐν τῷ πρώτῳ πατώματι εὗρομεν ἐνόπλους τινὰς κλητῆρας παρὰ θύραν ἄγρουσαν εἰς τὴν ἀρχιγραμματείαν. Κακὴ ξυλίνη κλιμαξ ὄπισθεν σανιδώματος ἤγαγεν ἡμᾶς προηγουμένου κλητῆρος εἰς τὸ δευτέρον πάτωμα. Ἐνταῦθα εὗρομεν πάντα τὰ κυβερνητικὰ μέλη συνθηροισμένα καὶ καθήμενα ὀκλάδην κατὰ τὸν Τουρκικὸν τρόπον παρὰ τὸν τοῖχον ἡμικυκλικῶς ἐπὶ στρωμνῶν καὶ ταπήτων καὶ καπνίζοντα διὰ τῶν μακρῶν καπνοσυρίγγων των. Ἀφοῦ δὲ προσηνέχθησαν εἰς ἡμᾶς καθέκλαι (δὲν ἔλειπε τοῦτο τὸ ἐπιπλον, ἅτε πολλῶν ἐκ τῶν μελῶν τῆς Κυβερνήσεως εὐρωπαῖστί ἐνδεδυμένων), ὁ πρόεδρος ἐδικαιολογήθη διὰ τὴν ἀποπομπὴν ἡμῶν εἰπὼν ὅτι ἐνόμιζεν ὅτι ἦσαν ἀξιωματικοὶ Ἀμερικανικοῦ πλοίου, οἵτινες ἠνώχλουν αὐτὸν διὰ λογαριασμῶν καὶ ἀπαιτήσεων. Ἀγνοῶ δὲ ἂν ταῦτα ἀφείρων εἰς πληρωμὰς ἢ εἰς ἀποζημιώσεις διὰ πειρατείαν. Ἐνεχείρισα τῷ προέδρῳ ἐπὶ ἐπιστροφῇ, γινώσκων ὅτι ἡ κυβέρνησις αὕτη ἦτο προσωρινή καὶ ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν ἀρχεῖον δὲν ἦτο ἀσφαλὲς παρακαταθήκη, ἐπιστολὴν τοῦ ἡμετέρου βασιλέως διαλαμβάνουσαν περὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος αὐτοῦ διὰ τὴν τύχην τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ περιέχουσαν σύστασιν δι' ἡμᾶς, ἐλθόντας εἰς Ἑλλάδα τῇ εὐμενείᾳ αὐτοῦ ἀδείξ, ὅπως καταστῶμεν χρήσιμοι τῇ Ἑλληνικῇ Κυβερνήσει διὰ τῶν ὑπηρεσιῶν, τῆς πείρας καὶ τῆς καλῆς ἡμῶν θελήσεως, χωρὶς νὰ ἐπιβαρύνωμεν τὸ Ἑλληνικὸν ταμεῖον, ἐπειδὴ ἐξηκολουθοῦμεν νὰ λαμβάνωμεν τὴν παρὰ τοῦ βασιλέως ἀντιμισθίαν ἡμῶν.

[Ἔπεται συνέχεια].